

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2026

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2026

Tornyai János Múzeum

Korok, kultúrák, lelőhelyek 2026

A Tornyai János Múzeum 2025/2026. évi
régészeti előadásainak tanulmánykötete

ISSN 2631-1747

Online elérés:
www.tornyaimuzeum.hu/kiadvanyok

Sorozatszerkesztő:
Csányi Viktor

Grafikai tervezés, képszerkesztés, tördelés, nyomdai előkészítés:
Göbölös Mihály

Felelős kiadó:
Gál Boglárka főigazgató
Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ
(6800 Hódmezővásárhely, Dr. Rapcsák András út 16-18.)

Az előadássorozat és a kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomdaipari Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

VÖRÖS GABRIELLA	
<i>Előszó</i>	5
FÜZESI ANDRÁS – BITTNER BETTINA – SZILÁGYI MÁRTON	
<i>Építés és rombolás — a késő neolitikus közösségek működési mechanizmusainak régészeti kutatása Hódmezővásárhely-Kökénydombon</i>	7
SZABÓ GÉZA	
<i>Földpiramisok a Selyemút mentén</i>	27
CSÁNYI VIKTOR – SÓFALVY KATALIN RÉKA	
<i>Egyházi kincslelet a hódmezővásárhelyi Nagy-Böve-halom lelőhelyről</i>	45
<i>A Korok, kultúrák, lelőhelyek 2025/2026. évi előadásai</i>	79

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó!

„*Verba volant, scripta manent*”, azaz a szó elszáll, az írás megmarad; így hangzik magyarul a klasszikus szólás. Eredete vitatott, feltételezhető azonban, hogy az írás megjelenése után nem sokkal már rájött erre a máig érvényes igazságra az emberiség. A mai világban is hiteles, annak ellenére, hogy szellemi termékeink nagy része manapság a felhőben, és a különböző adathordozókon található. A két kézzel megfogható, lapozható könyv azonban továbbra is nélkülözhetetlen tartozéka sokunk mindennapjainak. Tehát érvényes a régi mondás és érvényes a Tornyai János Múzeum kiadvány-sorozatára is, melynek sorban a nyolcadik tagját tarthatja most kezében az Olvasó.

A külső szemlélőben joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon mi a titka a múzeumnak, hogy mostani világunkban oly ritka következetességgel és gyaníthatóan elszánt konoksággal immár 8. éve annak, hogy a tavasz közeledtével minden évben kiadja a soron következő könyvecskét, benne az elmúlt évad 3–4, cikkbe átírt előadásával? A folyamatos megjelenésnek egyik fontos előfeltétele az, hogy a régészeti előadássorozatnak legyen közönsége, hogy legyen rá igény, mert hiába a kitűnő témák, a nagyszerű előadók, ha a kutya sem kíváncsi rájuk. Ahogyan én látom, Vásárhelyen a múzeum körül már régesrég kialakult egy olyan állandó közösség, amelyik rendszeres jelenlétével támogatja az itt folyó munkát, az intézmény törekvéseit. Először is tehát üdvözlés és köszönet a sorozatot éltető Látogatónak és az Olvasónak! Gyaníthatóan a két csoport nagyban lefedi egymást. Akik a közönség soraiban ülnek a kényelmes múzeumi székeken, aligha vannak annak tudatában, hogy már pusztán jelenlétükkel is milyen nagy hatással vannak az előadókra.

Mindenki számára világos, hogy az előadás és a kiadványban testet öltő írás egymástól eltérő, két külön műfaj. Egy cikk írásánál viszont óriási előny, ha előzetesen már szóban elhangozhatott, mert közben alakul, formálódik a mondanivaló, és ami a legfontosabb, hogy az írott verzióba beépülhetnek mindazok a benyomások, észrevételek, amiket a közönség közvetít az előadás alkalmával.

Újabban gyökeret vert egyes szakmai körökben — számomra teljesen érthetetlenül — az a vélemény, hogy manapság a múzeumoknak kissé mutatóványosoknak is kell lenniük, ha be akarják csalni a múzeumba az embereket, továbbá hogy szórakoztatni kell a közönséget. Ezek merőben téves elképzelések. És hogy mennyire igazam van, erre többek között éppen a vásárhelyi múzeum évek óta ugyanabban a mederben folyó előadásai, és az előadásokat megörökítő, formailag és megjelenésében egyforma kiadványai a bizonyítékok. Immár 12 éve mindenki tudhatja előzetesen, hogy mire számíthat, ha eljön egy ilyen este, hogy hogyan épül fel egy-egy ilyen alkalom, és hogy formailag milyen lesz az évad utolsó előadásának végén bemutatott és közreadott kiadvány. A forma fontos, de a lényeg persze a tartalom, ami viszont állandóan változik. Előre kiszámíthatatlan, hogy melyik évben milyen lesz a tematika, de ha kiderülne, az sem garancia semmire, mert az előadók az ország bármelyik csücskéből érkezhetnek, hála a múzeum kiváló szakmai kapcsolatainak, és az itt folyó magas szintű tudományos tevékenységnek. Az előadások soha nem konzervek, hanem bizony a tudás fájáról igencsak frissen szedett gyümölcssei a tudománynak. Itt csupa olyan dolog hangzik el, ami egyedi, ide készült, a helyi adottságok figyelembe vételével, de egyúttal a szélesebb szakmai közönséghez is szól. Na, ez az igazi, nagy mutatóvány!

Ez alkalommal is csupa helyi témát ölel fel a kiadvány, de térben és időben széles kitekintéssel. Az egyik írás középpontjában Kőkenydomb áll, a város gyűjtőterületén található híres őskori lelőhely. Aztán ismereteket szerezhetünk a határban máig meglevő, de folytonosan pusztuló halmokról, és végül eljutunk az Árpád-korba, azon belül is a tatárjárásig. Egy régi, idejétmúlt mondás szerint a régészet megkövesedett néprajz, a múltnak csupán egyetlen megdermedt pillanatát képes feltárni és bemutatni. A kiadvány lapjain viszont közösségek élete elevenedik meg, házat, templomot építenek,

halmot emelnek. Vándorolnak, kereskednek, gazdagodnak és végül meghalnak, de halálukban is rengeteget árulnak el a szakembereknek, és az ő közvetítésükkel a tudomány iránt érdeklődőnek.

Füzesi András, Bittner Bettina és Szilágyi Márton a kökénydombi ásatások legfrissebb eredményeiről számolnak be, illetve azokról a módszerekről és forradalmian új eszközökről, melyek a mai kutató rendelkezésére állnak. A régészet tudománya időről-időre képes megújulni, képes együtt haladni a technika fejlődésével, melyben egyre nagyobb teret kapnak a természettudományok. A kutatók új szemlélettel, hatalmas munkával elérték, hogy — kis túlzással szólva — szinte minden rezdülését követni tudták annak a háznak, amit feltártak, a megépítésétől kezdve a szándékos, rituális felégetéséig bezárólag.

Szabó Géza nagyívű munkája évezredek és kontinensnyi területet ölel át. Írásában halmok alá temetett királyok mesés gazdagságát idézi meg, és azt is megtudhatjuk, hogy hogyan építették meg ezeket a sokszor grandiózus síremlékeket. Hódmezővásárhely határában szerényebb méretű földpiramisok magasodnak, a felmérések 84 darabot regisztráltak. Sajnos némelyiket ma már alig lehet észre venni, annyira lekopott. Annak ellenére, hogy egyetlen halmot sem tártak még fel közülük, mégis lehet tudni róluk, hogy feltehetően a rézkor, kora bronzkor időszakára keltezhetők, mint ahogyan az alföldi halomsírok nagy többsége is.

Csányi Viktor és Sófalvy Katalin Réka egy egészen különleges egyházi kincsleletet dolgoz fel, amit a Nagy-Bőve-halom oldalában rejtettek el 1241-ben a tatárok pusztítása elől. A lelőhely régóta ismert ugyan, de az igazi áttörést a 2023 nyarán végzett terepbejárás, valamint a műszeres lelőhely-és leletfelderítés hozta el. Az előkerült nagyszámú fémlelet segítségével lehetséges volt adatokat gyűjteni egy közösség hitéletéről, az Árpád-kori templom körül elhelyezkedő faluról, és még arról is, hogy az itt élők nagy valószínűséggel nem adták könnyen a bőrüket, hanem szembeszálltak a hódítókkal.

Végezetül gratulálok az alkotóknak. A koncepció a kezdetektől Csányi Viktoré, a kiadvány formai megjelenésének gazdája Göbölös Mihály, a sajtó és a közönség szervezését Elek András végzi. Köszönöm az Olvasók nevében is színvonalas és kitartó munkájukat!

Dr. Vörös Gabriella

FÜZESI ANDRÁS – BITTNER BETTINA – SZILÁGYI MÁRTON

ÉPÍTÉS ÉS ROMBOLÁS — A KÉSŐ NEOLITIKUS KÖZÖSSÉGEK MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSAINAK RÉGÉSZETI KUTATÁSA HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-KÖKÉNYDOMBON

A késő neolitikus tell-települések jellegzetességei

A Kárpát-medence újkőkori közösségei évezredes átalakulás során jelentős társadalmi és gazdasági fejlettségi szintet értek el a késő neolitikum időszakára. Az Alföldön a Kr.e. 5000–4500 között létrehozott tell kultúrák (Tisza-Herpály-Csőszhalom-komplexum) korábban nem látott méretű településeket létesítettek, ahol az együttműködő csoportok nemcsak a korabeli technológiai szintnek megfelelő jólétet biztosítottak tagjaik számára, hanem a monumentális építészet legkorábbi Kárpát-medencei emlékeit is létrehozták.¹ Ezek a közösségek egyszerre rendelkeztek szerteágazó délkelet-európai kapcsolatrendszerrel² és a lokális környezetre alkalmazott releváns tudással.³

Az Alföld késő neolitikus világáról az 1990-es évek előtt hat lelőhely, ún. tell-település alapján alkottak képet.⁴ A tell-települések mesterséges halmok, a késő neolitikum meghatározó helyszínei, melyeken több tucat generáció élt egymás után. A több méter magas halmok a leégett házak omladékaiból és az egykori élet mindenféle anyagi maradványaiból épültek, a folytonosság eredményeként egyre magasabbra. E viszonylag kis alapterületű, néhány hektáros települések intenzíven beépültek, és ebből következően rendezett térszerkezettel rendelkeztek.⁵

Délkelet-Európában a tellek és azok feltárásai, még ha kisméretű szelvényekkel kutatták is azokat, elsődleges forrássá váltak, elsősorban rétegsoraik miatt, melyek a relatív időrend (stratigráfia) alapját képezték.⁶ Az egymásra halmozott rétegek nemcsak az időbeli sorrendet rögzítették, hanem a felsőbb rétegek általában megóvták az alattuk lévőket, például a leégett omladékok a házak elfedett berendezését. A gazdag együttesek sokszor eredeti helyzetben megtalált használati tárgyai arra inspirálták a kutatókat, hogy azokat elsődleges információbázisnak tekintsék, mely alapján a késő újkőkori közösségek működését értelmezték.⁷

Az alföldi telteken az elmúlt évszázad során száznál is több leégett épületet tártak fel,⁸ és a hasonló délkelet-európai épületek pontos száma sem ismert, csak a leghíresebb, gazdagon berendezett házakból tucatnyi közölt.⁹ Az elmúlt évtizedekben mégis megváltozott a tellekre és leégett házakra fókuszáló kutatás, ezzel a késő neolitikum közösségeiről alkotott kép is.¹⁰ Célzott kutatási projektek innovatív technológiák alkalmazásával új adatsorokat nyertek a települések méretéről és szerkezetéről, a házak jellegéről, az árokrendszerek építéséről, használatáról és megújításáról — alapvetően a települések térbeli és időbeli szerveződéséről.¹¹ A késő neolitikum közösségeiről alkotott modelljeink kiteljesedtek, és e paradigmaváltás keretében a neolitikum világa kibővült

¹ RACZKY 2019; GYUCHA et al. 2022.

² BÖKÖNYI 1989; HOFMANN et al. 2019; RACZKY et al. 2022a.

³ KOSSE 1979; MESTER-FARAGÓ 2013; MOSKAL-DEL HOYO et al. 2018.

⁴ TÁLAS-RACZKY 1987; KALICZ-RACZKY 1987.

⁵ CHAPMAN 1989; RACZKY 2015.

⁶ BRAMI 2014, Fig. 1.

⁷ KALICZ et al. 2011.

⁸ BANNER-FOLTINY 1945; BANNER-KÖREK 1949; TÁLAS-RACZKY 1987; HORVÁTH 1989; RACZKY 2015; HOFMANN et al. 2019; RACZKY et al. 2025.

⁹ Okolište: MÜLLER et al. 2013; Stubline-Crkvine: CRNOBRNJA et al. 2009; Opovo: TRINGHAM et al. 1985; Vinča: TASIĆ et al. 2015; Uivar: SCHIER-DRAŠOVEAN 2020.

¹⁰ RACZKY 2015; RACZKY 2019; GYUCHA et al. 2022.

¹¹ RACZKY et al. 2015; FÜZESI et al. 2020; RIEBE et al. 2023; MESTERHÁZY-FÜZESI 2024; RACZKY et al. 2025.

¹² DOMBORÓCZKI 2013; FURHOLT 2017; BÁNFFY 2019; FÜZESI et al. 2020; HEITZ et al. 2023; MESTERHÁZY-FÜZESI 2024.

és színeesebbé vált.¹² A korábban elsődleges élőhelyként értelmezett tellek számos kontextus feldolgozása és értelmezése révén különleges és megkülönböztetett helyekké alakultak át, míg az elhanyagolt nyíltszíni településekről kiderült, hogy azok voltak az élet elsődleges helyszínei.¹³ Ugyanakkor a tellek különböző típusait sikerült azonosítani az Alföldön. Polgár-Csőszhalom árokrendszerrel körülvett tellje különleges közösségi-rituális helyszíneként működött a nagyméretű központi településen belül. Ez alapján egy északi típus körvonalazható, mely a közel-keleti és balkáni lakódombokhoz elsősorban az egymásra rakódott rétegek miatt hasonlít, elkülönített tér funkcióját tekintve azonban a Lengyel-kultúra rondelláira emlékeztet.¹⁴ Ezzel szemben a déli tellek, Szegvár-Tűzköves, Hódmezővásárhely-Kökénydomb és -Gorza általában vett lakóhelyként funkcionáltak, melyek esetében azonban a többrétegűség nem feltétlenül érvényesül azonos módon és a település teljes területére vonatkozóan. Kiderült, hogy a különböző települési részek, így a tellek értelmezése a teljes településszerkezet ismeretében lehetséges.¹⁵

A települések és közösségek működési mechanizmusainak elemzési keretei is kibővültek. Szinte minden egyes többrétegű résszel rendelkező településről kiderült, hogy valamilyen árokrendszer határolja és/vagy osztja települési egységekre.¹⁶ Vagyis a közösséget szabályozó és működtető mechanizmusokkal kell számolnunk annak ellenére, hogy egalitáriánus és a differenciálódás kezdeti szakaszában lévő társadalmakról van szó.¹⁷ A különböző méretű aktivitási csoportok az őstulok vadászatától a kőnyersanyagok beszerzésén át a házépítésig számos céllal jöttek létre és működtek, a monumentális építészet azonban újabb szintjét jelentette az együttműködésnek.¹⁸ E különböző léptékek, működések anyagi lenyomatait kell keresnünk a leégett épületek kontextusaiban is, melyek mindenképp központi elemei a régészeti kutatásnak, s ezek vizsgálata során az egyéni, háztartási és nagyobb szociális szintek szervező elveit is figyelembe kell vennünk.¹⁹ Különösen igaz ez, azokra a nagyméretű központi településekre, ahol több száz vagy akár több ezer ember élt együtt, és küzdött meg ennek az együttélésnek a fizikai és mentális kihívásaival.

Hódmezővásárhely-Kökénydomb kutatása

Az egykori Tisza meder partján található települési halom régészeti vizsgálata 1929-ig nyúlik vissza, amikor Banner János elkezdte korszakalkotó tevékenységét a város határában. Az ő munkássága és a lelőhely látványos régészeti emlékei néhány éven belül nemzetközileg ismertté váltak, elsősorban Gordon Childe-nak köszönhetően. A több ásatási szezon alatt feltárt leletek és jelenségek, köztük 29 leégett ház, a magyarországi újkőkori régészetben a 20. század során végig kiemelt szerephez jutott csakúgy, mint az ezek kapcsán tett megállapítások és felállított hipotézisek.²⁰

A lelőhely jelenlegi kutatását egy 2019-ben végzett geofizikai felmérés alapozta meg. A frankfurti Deutsches Archäologisches Institut és az Eötvös Loránd Tudományegyetem által közösen szervezett munka Knut Rassmann, Bánffy Eszter és Raczky Pál közreműködésével valósult meg. Ennek során kiderült, hogy a 6 hektár kiterjedésű települést kettős árkok osztották három félkör alakú szegmensre. A leégett házak, melyekből mintegy 65 foltja kivehető a felmérésen, az árkok vonalához igazodtak (1. kép). A geofizikai kutatás a település teljes képével új keretet biztosított Banner János, Korek József és Horváth Ferenc korábbi szelvényeinek értelmezéséhez. Az ő eredményeikhez képest két új megközelítés vált lehetségessé: az árkok, mint a településszerkezet fizikai kereteit monumen-

¹³ GYUCHA et al. 2015; RACZKY-FÜZESI 2018; MESTERHÁZY et al. 2019; RACZKY et al. 2020; RACZKY et al. 2022a.

¹⁴ RACZKY et al. 2015.

¹⁵ RACZKY et al. 2022b; FÜZESI et al. 2023; RACZKY et al. 2024; RIEBE et al. 2023.

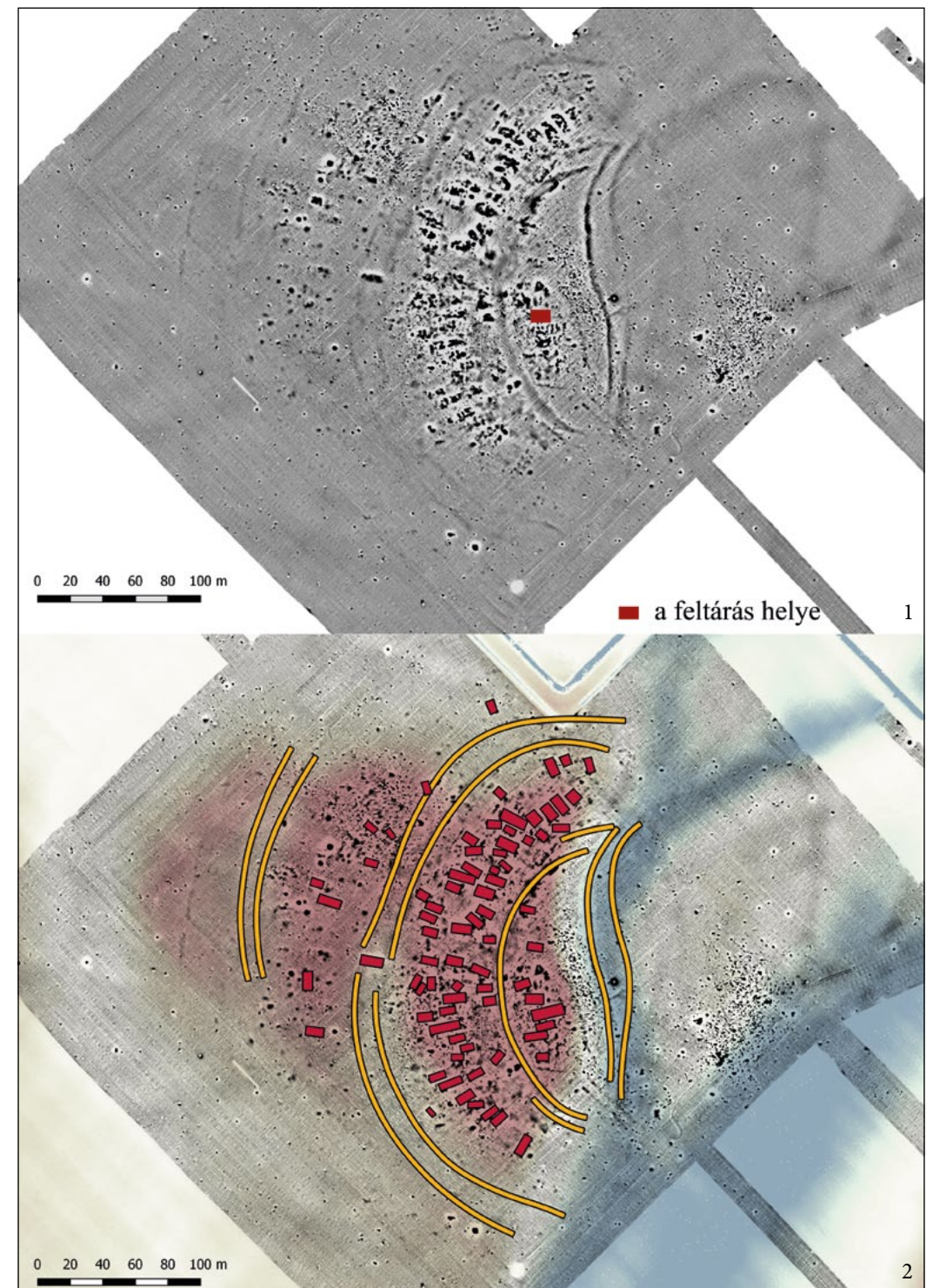
¹⁶ RACZKY et al. 2025, Table 1, Fig. 5–6.

¹⁷ SIKLÓSI 2013.

¹⁸ RACZKY et al. 2015; FURHOLT 2017; FARAGÓ 2019; WUNDERLICH et al. 2020.

¹⁹ SEBŐK et al. 2013; RACZKY et al. 2015; FÜZESI et al. 2023; GYUCHA et al. 2015.

²⁰ A kutatástörténeti összefoglalót lásd: RACZKY et al. 2021; RACZKY et al. 2022b.

1. kép: Hódmezővásárhely-Kökénydomb geofizikai felmérése és értelmezett települési szerkezete (RACZKY et al. 2022b alapján).

2. kép: A blokkos feltárási módszer alkalmazása 2022-ben.

tális léptékében meghatározó jelenségek vizsgálata, másrészt az egyes épületek célzott feltárása a teljes településen belül elfoglalt helyzetük és környezetük ismerete alapján.

Kutatásunkhoz a település központi, kiemelkedő részén választottunk egy kelet-nyugati irányítású, a geofizikai felmérés alapján 16×8 m nagyságúra becsült épületet. A ház a település belső szegmensében található épületsor központi eleme, mely közvetlenül a vízpart mellett épült. A feltárást az égtájaknak megfelelő négyzettrácsához illeszkedő rendszerben kezdtük meg a későbbi lehetséges bővítés érdekében. Az eddigi évadok során (2022–2023, 2025) a teljes feltérési munka mintegy 60%-át végeztük el. Kiderült, hogy az égett pátics geofizikai jele alapján jóval nagyobbak érzékeljük az épület méretét, az valójában 5×8 m-es volt. Így az eredetileg kijelölt szelvénnel nemcsak az épületet, hanem annak közvetlen környezetét is kutattuk.

A projekt során elsősorban a korábban ezen a lelőhelyen és máshol tett megfigyeléseket igyekeztünk igazolni, azok tanulságai alapján újabb megfigyeléseket tenni. Ebben nemcsak a saját és magyarországi kutatók tapasztalatai álltak rendelkezésünkre. A régészet elméleti és módszertani fejlődése is új irányokat nyitott. Egyrészt az angolszász régészetben megtörtént a folyamatok és azok régészeti vizsgálatának újraértelmezése, mely meghatározta gondolkodásunkat.²¹ Másrészt új dokumentálási módszerek és térinformatikai elemzések váltak elérhetővé, például a 3D szkennelés és modellezés, mely egy tell-település esetében különös jelentőséggel bír. Ugyanakkor a természettudományos vizsgálatok terén is történtek előrelépések. Magyarai Enikő és munkacsoportja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán végeztek kaprológiai vizsgálatokat, talaj-mikromorfológiai elemzések kezdődtek Kovács Gabriella vezetésével, sőt, talajgenetikai vizsgálatok is indultak.²²

Tanulmányunkban az első évad eredményein keresztül mutatjuk be a feltérési módszereit és a kutatás lehetséges kiterjedését. Az elemzés lehetőségeit elsősorban a feltérési és a dokumentáció módszerei befolyásolják, ezért a 2022-ben kutatott 32 m²-es felületen összesen 44 m hosszú metszetsfalat alakítottunk ki: 2×2 m-es blokkokra osztottuk a szelvényt, melyeket sakktábla-szerűen bontottunk (2. kép). A kialakított falakon 613 réteget azonosítottunk, melyeket 15, egymástól különböző mértékben eltérő szintbe soroltunk. Az alkalmazott feltérési módszernek köszönhetően — számtalan eseményt tudtunk azonosítani, s ezekhez tevékenysége(ke)t kötni a négyzetméterenként és szintenként külön kezelt leletek alapján. A helyszín kialakításában fontos szerep jutott az ott végzett tevékenységeknek, melyek meghatározásához azonban elengedhetetlen a tárgyak (azaz leletek) és a hozzájuk kapcsolódó cselekvések elemzése.²³

Az első évben az épület keleti rövid oldalát, annak cölöphelyeit és a fal mellett elhelyezett berendezési tárgyakat tártuk fel. Az idő jelentős részében azonban a ház melletti terület jelenségeit kutattuk, s így szerencsésen dokumentálni tudtuk a leégett ház és előtere közötti rétegtani kapcsolatot. A ház életének és a környezet kialakításának és használatának különböző fázisait figyeltük meg, melyre eddig kevésbé figyelt oda a magyarországi kutatás.

A késő neolitikus lakóház

Az újkőkori élelemtermelő életmód elősegítette az állandó települések létrejöttét, melyeken a lakóházak váltak a különféle emberi tevékenység meghatározó helyszínévé. A téma kutatása a délkelet-európai és a közép-európai régióban a neolitikus lelőhelyek eltérő jellege miatt vált alapvetően kétpólusúvá. Míg a nyugati kutatás elsősorban a házak környezetét vizsgálta a másodlagos helyzetben előkerült leletek alapján,²⁴ addig a balkáni és az alföldi elemzések elsősorban a leégett házak be-

²¹ GOSDEN–MALAFOURIS 2015.

²² A természettudományos kutatások első eredményeinek publikálása: DARABOS et al. 2025.

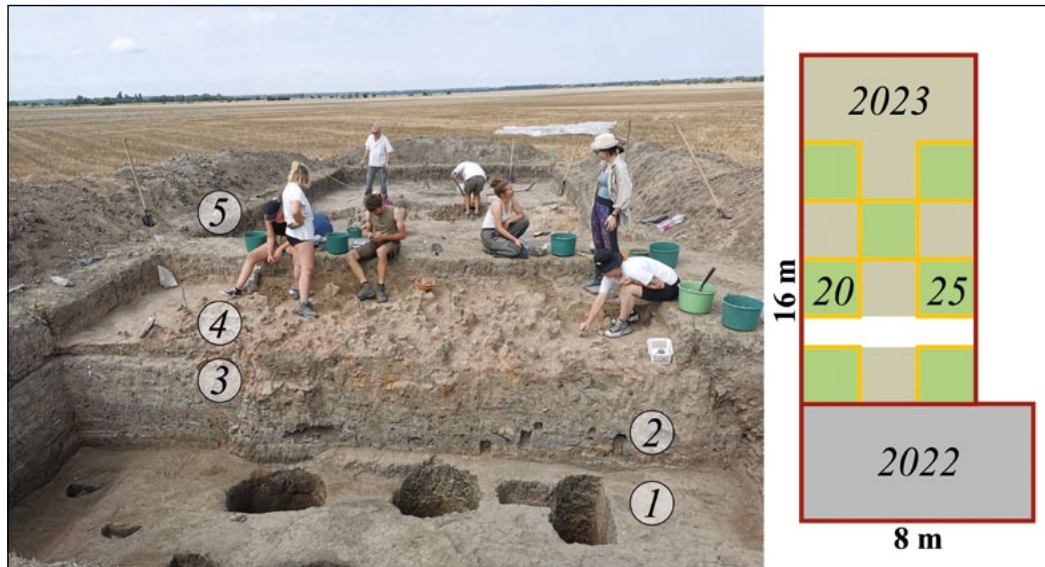
²³ RACZKY et al. 2015; RACZKY et al. 2018.

²⁴ Lásd a közép-európai vonaldiszes kerámia kultúrájának modelljeit, melyek közül az egyik legkorábbi BOELICKE 1982, az egyik legújabb hazai kutatáson alapuló: MARTON 2013; OROSS et al. 2013.

rendezéseire, a házon belüli tevékenységre fókuszáltak.²⁵ Kökénydombon lehetőségünk nyílt a két iskola módszereinek ötvözésére, hiszen az eddigi három évad során a ház teljes életét és közvetlen környezetét egyaránt feltártuk (3. kép).

A vertikális összefüggések mellett a horizontális viszonyok terepi dokumentálását elsősorban a ház omladékának és berendezésének esetében tartottuk lényegesnek. Így ezt a felső részt 2023-ban összefüggő felületként bontottuk ki. 2025-ben a ház belső, korábbi rétegeinek kutatása során azonban visszatértünk a blokkos módszerhez (3. kép, jobb oldal). Az egyes régészeti jelenségekről, például a ház szerkezetére és építésére vonatkozóan mindkét dimenzióban rendelkezünk adatokkal. A helyszínt meghatározó két alapvető tevékenység, a ház építése és annak szándékos lerombolása a vizsgálatok elsődleges fókuszát jelentette. Banner János megfigyelései alapján földbe mélyített szerkezeti elemekkel és felmenő fallal nem rendelkező épületeket rekonstruált, melyeket ő egyfajta csőszkunyhóként képzelt el. Véleménye évtizedekre meghatározta az alföldi neolitikus épületekről alkotott hazai rekonstrukciókat és az épületek kutatását. Ugyanakkor kiderült, hogy Kökénydombon masszív cölöpépítményekkel és gondosan szerkesztett fa konstrukciókkal kell számolnunk, még a kis alapterületű építmények esetében is.

Az első évadban feltárt keleti, rövid oldal három cölöphelye 100 és 170 cm mély volt, melyeket egy 25–30 cm mély alapárok kötött össze. További fontos építési megfigyelésnek számít a cölöpök lenyomatainak dokumentálása. Az erősen kevert, sárga-fekete, agyagos humuszban élesen elkülönült a porózus, paticsos betöltés, mely kirajzolta a különböző keresztmetszetű cölöpöket (4. kép 1–2). Az északkeleti oszlopot például egy félbe vágott farönkből állították. A fák darabolása más késő neolitikus lelőhelyeken is előfordult, elsősorban a Dél-Alföldön (pl. Öcsöd-Kováshalom lelőhelyen). Ugyanakkor a ház pusztulásának körülményeivel kapcsolatban vet fel — egyelőre biztosan nem megválaszolható — kérdéseket az oszlopok helyének betöltése, hiszen annak vagy egységes

3. kép: Leégett késő újkőkori ház életének különböző állomásai feltárás közben (készült 2023-ban). 1: Építés (cölöphelyek és alapárok); 2: Használat (padlók és feltöltési rétegek); 3: Berendezés (összedőlt agyagláda töredékei); 4: Pusztulás (égett omladék); 5: Feltárás és annak előrehaladása éves bontásban (jobb oldal).

²⁵ TÁLAS–RACZKY 1987; TRINGHAM 2005; CRNOBRNJA et al. 2009; KALICZ et al. 2011.

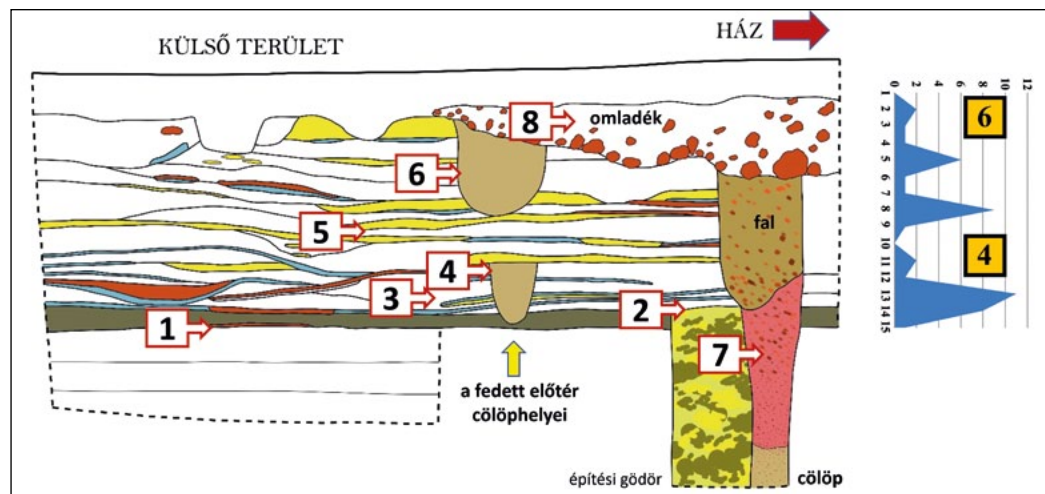

4. kép: Az épület egyik cölöphelye bontás közben (1), és a hasított fából készített cölöp lenyomata (2). A házfal egy nagyméretű kiégett darabja hasított deszkák lenyomataival (3).

barna humusznak kellene lennie a fa korhadása után, vagy fekete faszénnek az elszenesedést követően. Az épület szerkezetére, így a helyiek technikai tudására vonatkozóan elsősorban a lenyomatos darabok nyújtanak támpontot, melyek alapján hasított deszkából ácsolt (4. kép 3) és sövényből font szerkezeti elemek is részét képezték a háznak. A szándékos házégetés körülményeire az omladékból gyűjtöttünk rendkívüli mennyiségű információt.

Megfigyeléseink alapján a ház életét és a terület használatát különböző szakaszokra oszthatjuk, melyek közül 8 meghatározó eseményt érdemes kiemelni. Az első fontos megállapítás, hogy bár 130–140 cm vastag rétegsort tártunk fel (az eltéréseket a természetes domb szintkülönbségei okozták), a ház megépítése előtt mindössze 8–10 cm vastag kultúrreteg keletkezett. Ebbe ásták a rendkívül nagyméretű cölöpöket. A ház élete során a külső térszín mintegy 70–80 cm-rel megemelkedett az emberi tevékenység hatására. Leginkább három, ismétlődő esemény lenyomatai és anyagi maradványai eredményezték a feltöltést: 1. sárga agyaggal/vályoggal tapasztották le a külső járószinteket, mely egyfajta tereprendezésként értékelhető; 2. nyíltszíni tűzhelyeket alakítottak ki; 3. a tűzhelyek melléktermékét, a hamut rendszeresen elterítették kisebb-nagyobb foltokban, de minden esetben egyenletes, 1–2 cm vastag rétegekben. A külső teret kétszer is tetővel fedték le, amelynek oszlopait sikerült azonosítanunk (5. kép).

Az egyik utolsó dokumentált esemény a ház leégése volt. A keleti fal omladéka külső tér rétegeire dőlt, s ezzel a cölöphely (vagyis az építési gödör) és a ház romjai keretbe zárták a külső terület hosszú idő alatt felhalmozódott rétegeit. Ez a rétegsor egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a terület átalakítása és újjáépítése a ház élettartama alatt történt. Ennek köszönhetően megállapíthatjuk a több generáció által használt ház élettartamát. A régészeti kutatásban számos problémát vetett fel — különösen a közép-európai régióban — a házak használatának ideje. Megfelelő kontextus híján a német kutatók 25–125 év között számoltak a különböző modelljeikben.²⁶ A kökénydombi rétegsor

5. kép: A ház előterében dokumentált rétegsor és az alapján rekonstruált időbeli események: sárga – tapasztott padló/járószint, vörös – tűzhely/égett agyag, kék – elterített hamu, 1: A ház építése előtti kultúrreteg; 2: A ház építése (cölöphely); 3: Nyitott munkaterület; 4: Az előtér lefedése (cölöphely); 5: Fedett munkaterület; 6: Az előtér másodszori lefedése (cölöphely); 7: A ház leégetése utáni bolygatás (a cölöpök helyének feltöltődése); 8: A ház összedőlése (omladék). A tűzhelyek szóródása az egyes szintek alapján, s összevetése az egyes eseményekkel (jobb oldal).

²⁶ RÜCK 2013.

alapján vett 10 radiokarbon minta alapján 82–177 éves időintervallumot képvisel a ház élettartama, a Kr.e. 5014–4778 közötti időszakban.²⁷

A szándékos házégetés rítusa és a tűzhasználat kérdése

Anatólia és Délkelet-Európa jelentős részén a Kr.e. 7–4. évezred során az esetek nagy részében tűzben pusztultak el a házak. A leégett épületek e nagyarányú előfordulását Ruth Tringham „burned house horizon”-nak nevezte annak ellenére, hogy azt nem tekinthetjük térben és időben összefüggő, vagy ugyanazon okokra visszavezethető jelenségnek.²⁸ Az Alföldön például a késő újkőkorból is (Szolnok-Szanda, Szajol-Felsőföld lelőhelyekről). A nagy számú leégett ház értelmezése a régészeti kutatásban időről-időre változott, összefüggésben az éppen aktuális elméleti megközelítéssel. Az okok között szerepelt baleset vagy természeti katasztrófa okozta tűzvész, erőszakos cselekmények, közösségek közötti konfliktusok, a poszt-processzuális régészet kibontakozását követően azonban a rituális értelmezés került előtérbe. Az ún. szándékos házégetés rítusa egy mára általánosan elfogadott elképzelés egy olyan komplex közösségi rítusról, melynek egyik fő eleme a kiválasztott ház tűz által történő elpusztítása.²⁹ Ezzel a narratívával a késő neolitikus házak pusztulásának kérdése tisztázódott ugyan, egy-egy égett omladék keletkezésének körülményei mégis eseti elbírálást igényelnek.

Hódmezővásárhely-Kökénydombon az égett házak nagy része a felszín közelében található, ahogyan az a 2019-ben végzett terepbejárás adatokból kitűnik.³⁰ A kutatót épület omladéka is masszív, összefüggő felületként jelentkezett a művelési szint alatt, s már a szántott rétegben nagy mennyiségű paticstörédeket találtunk. A 40–50 cm vastag omladék, melyet a neolitikumban eredeti helyzetben őriztek meg, ma már nem tekinthető a teljes mennyiségnek, a házfalak felső részei megsemmisültek. Az omladék bontását, dokumentálását és a patics utólagos kezelését erőteljesen befolyásolta, hogy a ház egyes részei nem egyenletesen égtek ki. Elsősorban a töredékek eltérő porózussága okozta a problémát. A 4. képen látható 50×70 cm-es faltörédek igen kivételesnek mondható. Habár a megtartást illetően voltak jelentős eltérések, a tűz hőmérsékletére utaló szín viszonylag szűk, vörös spektrumot képviselt. Ebből következően tűzfészket vagy a tűz terjedésének esetleges irányát sem tudtuk meghatározni.³¹

A tűz nemcsak a ház pusztulása során volt meghatározó, a feltárt rétegeket alapvetően jellemezte a hamu és a különböző mértékben belekevert, kisebb-nagyobb méretű faszén darabok. Ezek alapján intenzív tűzhasználat zajlott a ház közvetlen környezetében. A 8x4 m-es munkaterületen 45 nyíltszíni tűzhelyet alakítottak ki. Ezek térbeli szóródása nem tekinthető egyenletesnek, egy-egy szintben egymáshoz közel többet is létesítettek viszonylag egyszerű formában (6. kép). A terület időbeli dinamikájához jól illeszkedik a tűzhelyek számának változása. Legnagyobb arányban a ház építését követően létesültek, majd a két tetőszerkezet kialakítása után erősen visszaesett a számuk. Ennek vélhetően gyakorlati, tűzvédelmi okai lehettek, s ebből a tevékenységi zóna jellegének módosulására is következtethetünk (5. kép, jobb oldal). A tűzhelyek létesítésére nem fektettek nagy energiát: a kör vagy ovális formák sokszor szabálytalanok, sem valamiféle peremet, sem határozott sütőfelületet nem alakítottak ki. Gyakran nem is tapasztották plusz anyaggal a tűzhelyek felületét, hanem csak elegyengették a felszínt. Erre bizonyíték a vörösre átégett platnik anyagában található másodlagosan átégett leletek, elsősorban kagyló és halcsontok sokasága.

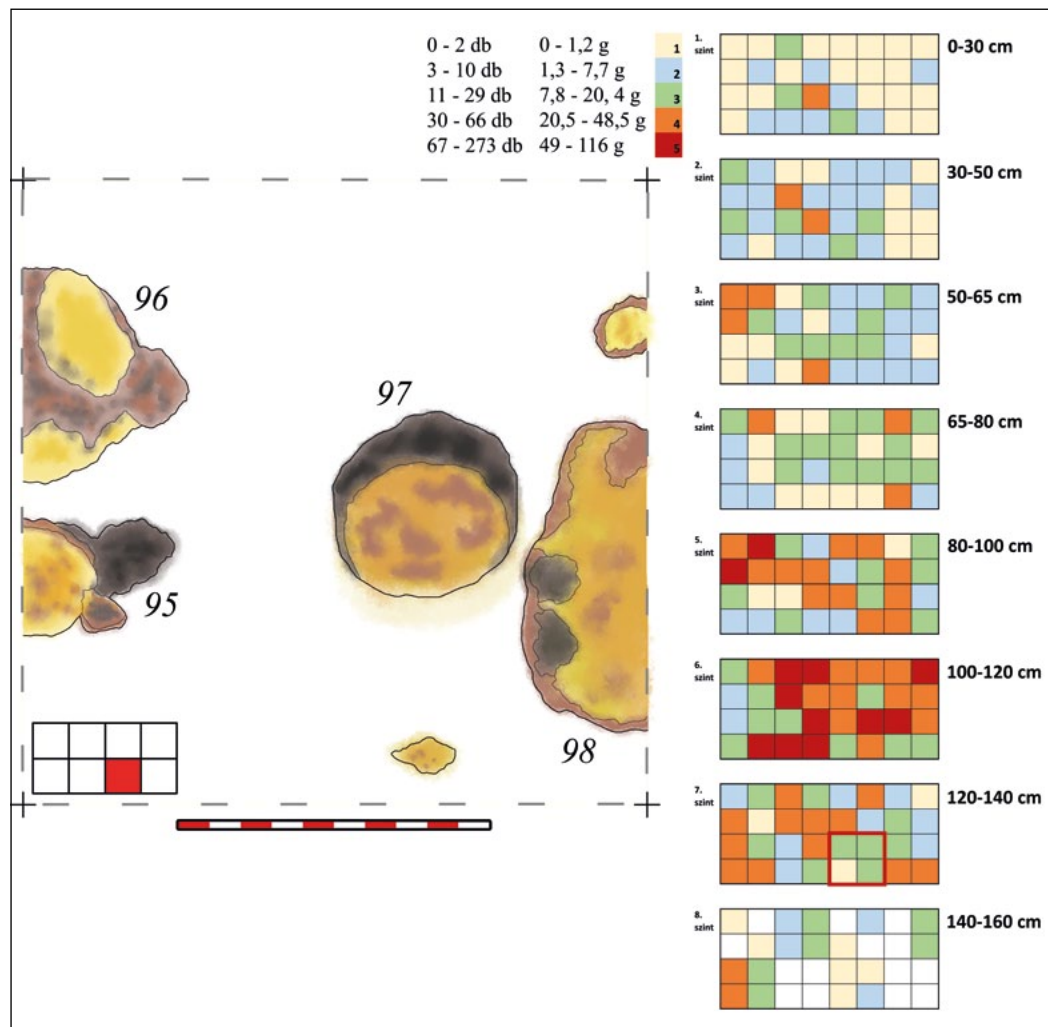
²⁷ A C14 adatsor és a kronológiai minta publikálás alatt.

²⁸ TRINGHAM 2005; TRINGHAM 2013; BRAMI 2014.

²⁹ STEVANOVIĆ 1997; CHAPMAN 1999; CHAPMAN 2015.

³⁰ RACZKY et al. 2021.

³¹ BITTNER 2016; BÁNFFY-HÖHLER-BROCKMANN 2020.

6. kép: Nyílt tűzhelyek 120–130 cm mélységben egy 2x2 m-es blokkban (színezett felszínrajz, bal oldal). A halcsontok térbeli szóródása a 2022. évi szelvényben négyzetméterenként és szintenként (jobb oldal, a bal oldali blokk vörös kerettel kiemelve).

A térhasználat jellegére a feltárt régészeti jelenségeken túl, a különböző leletekből következtethetünk. A ház keleti, vízhez közel fekvő előterében rendkívül nagy mennyiségben kerültek elő a vízzel kapcsolatos leletek: 5463 db halcsont (3,3 kg); 13,9 kg kagyló. Bár az ezek által képviselt táplálék messze alulmarad az állatcsontok mögött, melyekből 3463 db (19,4 kg) került elő, mennyiségük a neolitikus lelőhelyekre jellemző általános helyzettől eltér. Az elemzésekhez a különféle leletek részletes térbeli szóródását is hasznosíthatjuk, mivel a feltárás során négyzetméterenként és szintenként külön gyűjtöttük azokat. A 2022-es évadban 393 csomagolási egységet különítettünk el, melyeket a vizsgálatok során szintenként összevontunk. A halcsontok térbeli szóródása alapján a ház életének első felében (80–140 cm közötti mélységben) felülreprezentált a halfogyasztás (6. kép, jobb oldal). A csontok szóródását a tűzhelyek elhelyezkedésével összehasonlítva, azok térben jól kiegészítik egymást. A sütés-főzésre használt nagyméretű, lapos tálak töredékei a kerámia anyagon belül (10 898 db, 231,4 kg) látszólag szerény számban képviseltek, a 44 ilyen edény erős korrelációt

mutat a tűzhelyek és a halcsontok szóródásával. Az ilyen összefüggések kutatása és 3D megjelenítése a jövőben újabb összefüggések kimutatását teszi lehetővé a térhasználatot illetően, különösen a betöltési rétegek, régészeti jelenségek és leletek feldolgozott adatsorainak célzott összevetésével. A nagy mennyiségű faszenet is tartalmazó rétegek természettudományos vizsgálatai további szempontokat vetnek fel a tájhasználat kérdéséről is.³²

Az élelmezés mellett a tűzhasználat kérdésének másik fontos aspektusa a hamu másodlagos felhasználása. A tűzhelyek használatának intenzitását és hosszát nehéz megállapítani. Sütőfelületük a legtöbb esetben homorú volt, ami a hamu ismételt kikotrásának eredménye lehet. A viszonylag kis felületen szétterített anyag mennyisége, a cselekvés hosszútávon megismételt jellege (7. kép) arra utal, hogy ez egy fontos mechanizmus része volt a házat használó csoport számára. A hamu hatását illetően a fertőtlenítés, kártevők elleni védekezés, szagtalanítás, tisztálkodás a leggyakrabban felmerülő szempontok, melyekre néprajzi környezetben is ismerünk példát.³³

A tűz mindennapi használatán messze túlmutat egy ház leégetése: az elért hőfok, a felcsapó lángok intenzitása olyan körülmények, melyek nagyfokú tapasztalatot és a tűzzel kapcsolatos megalapozott tudást igényelnek.³⁴ Különösen akkor, ha sűrűn beépített területen történik az esemény, ahol a szomszédos épületek épségét is biztosítani kell. Az ilyen jellegű tudás megszerzése és átadása

7. kép: A háztól délre található rétegsor (terepi fotó): a nagyszámú vékony, hamus feltöltési réteg a ház életével egykorú.

³² A gyűjtött földminták faszénmintáit Magyarai Enikő és munkatársai határozták, az előzetes eredményeket lásd: DARABOS et al. 2025.

³³ JUHÁSZ 2006, 173., 209–212.

³⁴ A házegetés régészeti kísérleteinek tapasztalatairól lásd: JOHNSTON et al. 2019.

minden bizonnyal fontos lehetett a késő neolitikus településeken, ahol azok kiterjedése, a házak száma és az együttélő lakosság mérete a korábnál fokozottabb kockázatot jelentett. A rítus értelmezéséből következik,³⁵ hogy a késő neolitikum idején épp a szándékos házégetés köré szerveződött egy komplex közösségi esemény, hiszen az élet különféle területeit érintő tudáscsomagban a tűzhasználat volt a technológiai fejlődés alapja — amint azt a következő korok fémművészete és a nyomában végbement társadalmi-gazdasági fejlődés igazolt.

A nagyméretű közösségek működésének kihívásai és a késő neolitikus megoldási kísérletek

A közösségek működésében a létfenntartással kapcsolatos mindennapi tevékenységek elsődleges szerepet töltenek be, ugyanakkor az emberi közösségek hatékony működtetése többet jelent a primer életben maradásnál. A háztartás, mint alapvető szociális egység az anyagi és nem-anyagi javak megszerzését, gyarapítását, elosztását és átadását látja el. Ezen funkciókon túl a csoport méretével növekszik az együttműködés megszervezésének és a csoporton belüli konfliktusok kezelésének a jelentősége.³⁶

A késő neolitikus társadalom a differenciálódás útján kezdeti fázisban volt, amelyben már megjelentek bizonyos társadalmi szerepek, és a társadalmi személyek kifejezése az anyagi kultúrában is felismerhetővé vált.³⁷ Ennek a folyamatnak a késő újkőkori csúcsát képviselik a Szegvár-tűzkövesi szobrok és azokhoz hasonló antropomorf reprezentációk, melyek határozott attribútumokkal ellátott személyeket jelenítettek meg. A jelenség anyagi megnyilvánulásának másik változatát képviselik a sírmellékletek, melyek között bizonyos kombinációk rögzültek erre az időszakra. A „Baltás Isten” szobrát társíthatjuk a kőbaltával eltemetett férfiakhoz, s mindkét jelenség mögött joggal feltételezhetjük a baltával az erdőbe/építkezésre/konfliktusba induló férfiakat, akik a biztonságos lakhely megépítését és megvédését egyaránt garantálni tudják.³⁸

Az antropomorf ábrázolásokhoz és funerális együttesekhez hasonlóan, a szándékos házégetés rítusa során létrehozott leletegyüttesek is túlmutatnak a hétköznapi összefüggéseken. A rituális közeg révén többletjelentéssel bírtak, melynek megragadása természetesen számos nehézségbe ütközik, az egyes tárgyakhoz kapcsolódó tevékenységek azonosítása azonban közelebb vihet minket a rítus tartalmának felvázolásához.³⁹ A leégett házak tudatos berendezése és annak visszatérő mintázatai segíthetnek nemcsak a házégetéshez kapcsolódóan bemutatott különféle rituális cselekvések rekonstruálásában, hanem a házhoz kapcsolódó képzettársítások és a háztartás, mint szociális egység szerepének a megítélésében is. Az élelem elkészítéséhez szükséges eszközök (őrlőkövek, tűzhe-lyek, edények) és a fogyasztáshoz szükséges edénykészlet a lakoma és a vendéglátás szerepét emelik ki. A kőkénydombi épületben, közvetlenül a keleti fal mellett előkerült egy nagyméretű négyzetes agyagláda töredéke. A karcolt meanderrel és vörös festéssel díszített tároló hasonló a Banner János által a lelőhelyen korábban talált példányhoz.⁴⁰ A nagyméretű díszes tároló a jólét és a hosszútávú gondolkodás reprezentálásaként értelmezhető.

A dél-alföldi berendezett házak másik jellegzetessége a szövőszék, melyet Hódmezővásárhely-Kőkénydomb, Szegvár-Tűzköves és Dévaványa-Simasziget lelőhelyekről is ismerünk.⁴¹ A kőkénydombi ház északkeleti sarkában tártunk fel 61 körte alakú agyagnehezéket, melyek 2 m²-nyi területen szóródtak. A hasonló méretű nehezékek alatt előkerült egy szép kidolgozású csonteszköz is, melyet vetélőként azonosíthatunk (8. kép). A szövőszék az együttesen belül egyszerre jeleníti

³⁵ KIRÁLY et al. 2020.

³⁶ KALLA 2013; WUNDERLICH et al. 2020.

³⁷ SIKLÓSI 2013; BORIC 2015; ANDERS-NAGY 2019; RACZKY-FÜZESI 2023.

³⁸ RACZKY-FÜZESI 2023.

³⁹ SEBŐK 2018.

⁴⁰ BANNER-FOLTINY 1945, VI. tábla 5.

⁴¹ BANNER-KÖREK 1949, 12., 4. kép; KALICZ-MAKKAY 1977, 86., Abb. 34, Taf. 161. 13–16.; KÖREK 1987, 53.

8. kép: A ház északkeleti sarkában álló szövőszék agyag nehezékei. 1–2: Ásatási fotók; 3: Tárgyfotó, készítette György László.

meg a textil készítés gyakorlati jelentőségét és a szövés-fonáson keresztül a női szerepek társadalmi fontosságát. A szövés-fonás szocio-kulturális jelentőségét jól szemlélteti a Csalog József által „textil stílus”-nak elnevezett késő újkőkori kerámiastílus, mely az Alföld jelentős részén meghatározó díszítésnek számított.⁴² Ennek mélyebb összefüggéseit világítja meg az ún. kőkénydombi oltár: az antropomorf tárgyon belül együtt jelennek meg férfi és női szimbólumok úgy, hogy azok motívumai egy szötte ssé állnak össze. Az antropomorf jelek ugyanakkor a temetkezési rítusra is utalnak: a zsugorított vázak nemek szerint eltérő fektetését imitálva. Az oltár díszítése átvitt értelemben a temetkezési rítus és a szövés-fonás jelentőségét hangsúlyozza, s azokat össze is kapcsolja. A temetési rítus kétségtelenül fontos társadalmi esemény a késő újkőkori közösségekben, míg a szövés női tevékenységnek tekinthető, így végső soron a nőknek a társadalom szövetében betöltött szerepét emeli ki a kőkénydombi oltár.⁴³

A különböző régészeti leletek részletes vizsgálata nemcsak a velük kapcsolatos tevékenységek értelmezéséhez szükséges. Az újabb technológiai kutatások révén már teljes tárgybiográfiákat vázolhatunk fel.⁴⁴ A szimbolikus tárgyak mellett az eszközök és tárgyi maradványok történetei együttesen alkotnak egy olyan hálózatot, melynek felvázolása közelebb vihet a tell-települések működésének a megértéséhez. A tárgyakhoz kapcsolódó megfigyeléseink — érintsék akár az innováció, a tudásátadás, az újrahasznosítás, a szándékos törés stb. kérdéskörét — egy-egy jellegzetes aspektusra, habitusra világítanak rá. Az ezek mögött meghúzódó mechanizmusok érvényesül(het)tek az élet régészeti módszerekkel közvetlenül nem kutatható területein is. A tárgyakhoz és anyagi jelenségekhez kötött régészetben így lehetséges egy-egy közösség működési mechanizmusainak kutatása.

⁴² SEBŐK 2017.

⁴³ RACZKY-FÜZESI 2018; RACZKY et al. 2018.

⁴⁴ RACZKY-FÜZESI 2018; KREITER et al. 2021; FARAGÓ 2023; FÜZESI 2023; FURHOLT 2025.

Irodalom

- ANDERS–NAGY 2019 Anders, A. – Nagy, E. Gy.: *Making the invisible visible. Expressing gender in mortuary practices in north-eastern Hungary in the 5th millennium BCE*. In: Gender Transformations in Prehistoric and Archaic Societies, Scales of Transformation in Prehistoric and Archaic Societies 6. Eds.: Koch, J. K. – Kirleis, W. Leiden, 2019. 183–203.
- BÁNFFY 2019 Bánffy, E.: *First Farmers of the Carpathian Basin. Changing patterns in subsistence, ritual and monumental figurines*. Prehistoric Society Research Paper No. 8. Oxford–Philadelphia, 2019.
- BÁNFFY–HÖHLER–BROCKMANN 2020 Bánffy, E. – Höhler-Brockmann, H.: *Burnt daub talking: The formation of the LBK longhouse (a work hypothesis)*. Quaternary International Vol. 560–561, 179–196.
- BANNER–FOLTINY 1945 Banner J. – Foltiny I.: *Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon*. FolArch 5 (1945) 8–34.
- BANNER–KOREK 1949 Banner J. – Korek J.: *Negyedik és ötödik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon*. ArchÉrt 76 (1949) 9–25.
- BITTNER 2016 Bittner B.: *A bedőlt falak néma falak? A lenyomatos paticsok vizsgálatának lehetőségei a késő neolitikumban az Alföldön. — The fallen walls are silent walls? The possibilities of imprinted daub research in the Late Neolithic Hungarian Plains*. Tisicum 25 (2016) 33–40.
- BOELICKE 1982 Boelicke, U.: *Gruben und Häuser. Untersuchungen zur Struktur bandkeramischer Hofplätze*. In: Settlements of the Culture with Linear Ceramic in Europe. International colloquium Nové Vozokany 1981. Eds.: Chropovský, B. – Pavúk, J. Nitra, 1982. 17–28.
- BORIĆ 2015 Borić, D.: *Mortuary Practices, Bodies, and Persons in the Neolithic and Early-Middle Copper Age of South-East Europe*. In: The Oxford Handbook of Neolithic Europe. Eds.: Fowler, Ch. – Harding, J. – Hofmann, D. Oxford, 2015. 927–957.
- BÖKÖNYI 1989 Bökönyi, S. (ed.): *Neolithic of South-Eastern Europe and its Near Eastern Connections*. Varia Archaeologica Hungarica 2. Budapest, 1989.
- BRAMI 2014 Bami, M. N.: *House-related practices as markers of the Neolithic expansion from Anatolia to the Balkans*. Bulgarian e-Journal of Archaeology 4 (2014) 161–177. <https://be-ja.org/index.php/Be-JA/article/view/109> (last access, 29. 1. 2019).
- CHAPMAN 1989 Chapman, J.: *The early Balkan village*. In: Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. Varia Archaeologica Hungarica 2. Ed.: Bökönyi, S. Budapest, 1989. 33–53.
- CHAPMAN 1999 Chapman, J.: *Deliberate house-burning in the prehistory of Central and Eastern Europe*. In: Glyfer och arkeologiska rum: En vänbok till Jarl Nordbladh. Eds.: Gustaffson, A. – Karlsson, H. Göteborg, 1999. 113–126.
- CHAPMAN 2015 Chapman, J.: *Burn or bury? Mortuary alternatives in the Neolithic and Chalcolithic of Central and Eastern Europe*. In: The Cucuteni-Trypillia cultural complex and its neighbours, Essays in memory of Volodymyr Kruts. Eds.: Diachenko, A. – Menotti, F. – Ryzhov, S. – Bunyatyan, K. – Kadrow, S. Lviv, 2015. 259–277.
- CRNOBRNJA et al. 2009 Crnobrnja, A. – Simić, Z. – Janković, M.: *Late Vinča culture settlement at Crkvine in Stubline (household organization and urbanization in the Late Vinča culture period)*. Starinar 59 (2009) 9–25.

- DARABOS et al. 2025 Darabos, G. – Merkl, M. R. – Raczky, P. – Füzesi, A. – Gyucha, A. – Riebe, D. J. – Parkinson, W. A. – Moskal-del-Hoyo, M. – Fábián Sz. – Molnár, K. – Hajdrik, G. – Hajdu, T. – Gémes, A. – Csüllög, G. – Mester, E. – Dani, J. – Szeverényi, V. – Kiss, V. – Přemysl, B. – Saláta, D. – Pál, I. – Magyari, E. K.: *Neolithic, Copper, and Bronze Age woodland composition and exploitation in the Great Hungarian Plain, East-Central Europe*. Quaternary Environments and Humans 3 (2025) 100078.
- DOMBORÓCZKI 2013 Domboróczki, L.: *The Füzesabony-Gubakút settlement development model*. In: The Domestic Space in LBK Settlements. Internationale Archäologie 17. Eds.: Hamon, C. – Allard, P. – Ilett, M. Rahden/Westfalen, 2013. 183–200.
- FARAGÓ 2019 Faragó, N.: *Complex, household-based analysis of the stone tools of Polgár-Csőszhalom*. DissArch Ser. 3 No. 7. (2019) 301–329.
- FARAGÓ 2023 Faragó, N.: *Technological observations on the bifacial point from the Copper Age cemetery of Rákóczi-falva*. In: From tea leaves to leaf-shaped tools. Studies in honour of Zsolt Mester on his sixtieth birthday. Ed.: Király, A. Budapest, 2023. 141–157.
- FURHOLT 2017 Furholt, M.: *Translocal communities – exploring mobility and migration in sedentary societies of the European Neolithic and Early Bronze Age*. Praehistorische Zeitschrift 92 (2), 304–321.
- FURHOLT 2025 Furholt, K.: *Dynamic multiscalar approach for structuring and scaling human activities involving lithics*. Journal of Lithic Studies 12 (2) 1–36.
- FÜZESI 2023 Füzesi, A.: *Öcsöd-Kováshalom and the Neolithic Ceramic Technological Tradition in Hungary*. In: From tea leaves to leaf-shaped tools. Studies in honour of Zsolt Mester on his sixtieth birthday. Ed.: Király, A. Budapest, 2023. 159–186.
- FÜZESI et al. 2020 Füzesi, A. – Rassmann, K. – Bánffy, E. – Raczky, P.: *Human Activities on a Late Neolithic Tell-like Settlement Complex of the Hungarian Plain (Öcsöd-Kováshalom)*. In: Current approaches to tells in the Prehistoric Old World. Eds.: Blanco-González, A. – Kienlin, T. L. Oxford–Philadelphia, 2020. 139–161.
- FÜZESI et al. 2023 Füzesi, A. – Hohle, I. – Faragó, N. – Rassmann, K. – Bánffy, E. – Raczky, P.: *On the ‘pseudo-ditch’ system of the Late Neolithic Öcsöd-Kováshalom settlement complex on the Great Hungarian Plain*. Documenta Praehistorica 50 (2023) 82–109.
- GOSDEN–MALAFOURIS 2015 Gosden, C. – Malafouris, L.: *Process archaeology (P-Arch)*. World Archaeology 47 (2015) 701–710.
- GYUCHA et al. 2015 Gyucha, A. – Yerkes, R. W. – Parkinson, W. A. – Saris, A. – Papadopoulos, N. – Duffy, P. R. – Salisbury, R. B.: *Settlement Nucleation in the Neolithic: A Preliminary Report of the Körös Regional Archaeological Project's Investigations at Szeghalom-Kováshalom and Vésztő-Mágor*. In: Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE, International Workshop Budapest 2012. Eds.: Hansen, S. – Raczky, P. – Anders, A. – Reingruber, A. Bonn, 2015. 129–142.
- GYUCHA et al. 2022 Gyucha, A. – Parkinson, W. A. – Füzesi, A. – Raczky, P.: *Communities and Monuments in the Making: Neolithic Tells on the Great Hungarian Plain*. In: First Kings of Europe: From Farmers to Rulers in Prehistoric Southeastern Europe. Eds.: Gyucha, A. – Parkinson, W. A. Los Angeles (California), 2022. 44–59.
- HEITZ et al. 2023 Heitz, C. – Wunderlich, M. – Hinz, M. – Furholt, M. (eds.): *Rethinking Neolithic Societies. New Perspective on Social Relations, Political Organization and Cohabitation*. Open Series in Prehistoric Archaeology 5. Leiden, 2023.

HOFMANN et al. 2019 Hofmann, R. – Medović, A. – Furholt, M. – Medović, I. – Stanković Pešterac, T. – Dreibrodt, S. – Martini, S. – Hofmann, A.: *Late Neolithic multicomponent sites of the Tisza region and the emergence of centripetal settlement layouts*. *Praehistorische Zeitschrift* 94 (2) 351–378.

HORVÁTH 1989 Horváth F.: *A Tisza-vidék újkőkori településrendszerének és háztípusainak áttekintése. — Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theissgegend im Neolithikum*. MFMÉ 1988/1, 15–40.

JOHNSTON et al. 2019 Johnston, S. – Chapman, J. – Gaydarska, B. – Diachenko, A. – Voke, P. – Nebbia, M. – Litkevych, V.: *The Nebelivka experimental house construction and house-burning, 2014-2015*. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 9, 2019, 61–90.

JUHÁSZ 2006 Juhász K.: *Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Budapest, 2006.

KALICZ–MAKKAY 1977 Kalicz, N. – Makkay, J.: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. *Studia Archaeologica* 7. Budapest, 1977.

KALICZ–RACZKY 1987 Kalicz, N. – Raczky, P.: *The Late Neolithic of the Tisza Region. A Survey of Recent Archaeological Research*. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Eds.: Tálás, L. – Raczky, P. Budapest – Szolnok, 1987. 11–30.

KALICZ et al. 2011 Kalicz, N. – Raczky, P. – Anders, A. – Kovács, K.: *Preserved by ancestral fires. Pictures of an excavation. The Neolithic village at Berettyóújfalu-Herpály*. Budapest, 2011.

KALLA 2013 Kalla G.: *A háztartások régészete mint kutatási probléma. — Household archaeology as a research problem*. ΜΩΜΟΣ VII. Őskoros Kutatók VII. Ősszejövele, 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. Ősrégészeti Levelek — Prehistoric Newsletter 13 (2011) 9–36.

KIRÁLY et al. 2020 Király A. – Faragó N. – Mester Zs.: *Hasznos rítusok és haszontalan technikák: A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése egy pattintott kő leletgyűttes kapcsán. — Useful Rites and Unfit Techniques. Thoughts about archaeological perception of ritual*. *DissArch Supplementum* 3 (2020) 9–41.

KOREK 1987 Korek, J.: *Szegvár-Tűzköves*. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Eds.: Tálás, L. – Raczky, P. Budapest – Szolnok, 1987. 47–60.

KOSSE 1979 Kosse, K.: *Settlement Ecology of the Early and Middle Neolithic Körös and Linear Pottery Cultures in Hungary*. BAR International Series 64. Oxford, 1979.

KREITER et al. 2021 Kreiter, A. – May, Z. – Pető, Á. – Tóth, M. – Bajnóczi, B. – Máté, L. – Viktorik, O. – Szabó, L. – Sklánitz, A. – Mészáros Kis, Zs. – Gődény, M. – Cseri, Zs. – Raczky, P.: *Bucrania revisited: Exploring the chaîne opératoire of bucranium figurines of the Körös culture from the 6th millennium*. *Journal of Archaeological Science: Reports* 37 (2021) 102982.

MARTON 2013 Marton, T.: *LBK Households in Transdanubia: A Case Study*. In: *Moments In Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. Eds.: Anders, A. – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. – V. Szabó, G. Budapest, 2013. 159–172.

MESTER–FARAGÓ 2013 Mester, Zs. – Faragó, N.: *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions: Report and preliminary results of the feldsurveys*. In: *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions*. Ed.: Mester, Zs. Kraków – Budapest, 2013. 23–37.

MESTERHÁZY–FÜZESI 2024 Mesterházy G. – Füzesi A.: *Tiszazugi mikroregionális régészeti topográfiai kutatások. A kutatás céljai, módszertani alapjai és első évének eredményei. — Micro-regional archaeological topographic research in Tiszaug. Aims, methodological basis and results of the first year of research*. *Arch Ért* 149 (2024) 335–371.

MESTERHÁZY et al. 2019 Mesterházy G. – Serlegi G. – Vágvölgyi B. – Füzesi A. – Raczky P.: *A szociális folyamatok színterei Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településének összefüggéseiben. — Arenas of Social Dynamics on the Late Neolithic Settlement of Polgár-Csőszhalom*. *Arch Ért* 144 (2019) 1–32.

MOSKAL-DEL HOYO et al. 2018 Moskal-del Hoyo, M. – Magyari, E. K. – Lityńska-Zajac, M. – Raczky, P. – Anders, A.: *Character of the Atlantic oak-woods of the Great Hungarian Plain*. *Quaternary International* 463, 337–351.

MÜLLER et al. 2013 Müller, J. – Rassmann, R. – Hofmann, R. (eds): *Okolište 1*. Bonn, 2013.

OROSS et al. 2013 Oross, K. – Oszás, A. – Marton, T. – Nyerges, É. Á. – Köhler, K. – Gallina, Zs. – Somogyi, K. – Bánffy, E. – Bronk Ramsey, C. – Goslar, T. – Hamilton, D.: *Longhouse times: dating the Alsónyék LBK settlement*. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 94 (2013) 123–149.

RACZKY 2015 Raczky, P.: *Settlements in South-east Europe*. In: *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*. Eds.: Fowler, Ch. – Harding, J. – Hofmann, D. Oxford, 2015. 235–253.

RACZKY 2019 Raczky, P.: *Cross-Scale Settlement Morphologies and Social Formations in the Neolithic of the Great Hungarian Plain*. In: *Coming Together. Comparative Approaches to Population Aggregation and Early Urbanization*. Ed.: Gyucha, A. The Institute for European and Mediterranean Archaeology distinguished monograph series, IEMA Proceedings 8. New York, 2019. 259–294.

RACZKY–FÜZESI 2018 Raczky, P. – Füzesi, A.: *Unusual clay artefacts and their imagery from the Late Neolithic settlement of Öcsöd-Kováshalom on the Great Hungarian Plain*. In: *Materiality and Identity in Pre- and Protohistoric Europe. Homage to Cornelia-Magda Lazarovici*. Eds.: Ţurcanu, S. – Ursu, C.-E. Suceava, 2018. 145–170.

RACZKY–FÜZESI 2022 Raczky P. – Füzesi A.: *Egy különleges agyag plasztika töredéke a késő neolitikus Öcsöd-Kováshalom lelőhelyről a Kr. e. 5000-4500 időszakából*. In: *DT 60. Tanulmányok Dezső Tamás hatvanadik születésnapja alkalmából*. Eds.: Kóczán A. I. – Marsai V. – Pócza I. – Vargha M. Budapest, 2023. 78–94.

RACZKY et al. 2015 Raczky, P. – Anders, A. – Sebők, K. – Csippán, P. – Tóth, Zs.: *The times of Polgár-Csőszhalom: Chronologies of human activities on the Polgár-Csőszhalom horizontal settlement*. In: *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE*. *Archäologie in Eurasien* 31. Eds.: Hansen, S. – Raczky, P. Anders, A. – Reingruber, A. Bonn, 2015. 21–48.

RACZKY et al. 2018 Raczky, P. – Füzesi, A. – Anders, A.: *Domestic and Symbolic Activities on a Tell-like Settlement at Öcsöd-Kováshalom in the Tisza Region*. In: *The Image of Divinity in the Neolithic and Eneolithic. Ways of Communication. Volume of the International Symposium, Sibiu, Romania, 26th–28th October 2017*. Ed.: Luca, A. S. Suceava, 2018. 117–140.

RACZKY et al. 2020 Raczky, P. – Füzesi, A. – Sebők, K. – Faragó, N. – Csippán P. – Anders, A.: *A special house from the Late Neolithic tell settlement of Berettyóújfalu-Herpály (Hungary)*. In: *From Past to Present. Studies in Memory of Manfred O. Korfmann*, *Studia Troica Monographien* 11. Eds.: Blum, S. W. E. – Efem, T. – Kienlin, T. L. – Pernicka, E. Bonn, 2020. 429–457.

RACZKY et al. 2021 Raczy P. – Füzesi A. – Rasmann, K. – Bánffy E.: *Újkőkori települési halmok Hódmezővásárhely környékén*. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2020/2021. évi régészeti előadásainak kiadványa. Sorozatszerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2021. 7–26.

RACZKY et al. 2022a Raczy, P. – Faragó, N. – Füzesi, A.: *A special find assemblage from the late Neolithic tell of Polgár-Csőszhalom: a contextual re-assessment*. In: Walking Among Ancient Trees: Studies in honour of Ryszard Grygiel and Peter Bogucki on the 45th anniversary of their research collaboration. Eds.: Grygiel, M. – Obst, P. Łódź, 2022. 317–348.

RACZKY et al. 2022b Raczy, P. – Füzesi, A. – Rasmann, K. – Höhler-Brockmann, H. – Podgorolec, M. – Bánffy, E.: *Neolithic settlement mounds in the southern Alföld (Previous research and new investigations at Hódmezővásárhely-Kökénydomb)*. In: From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Slawomir Kadrow. Eds.: Dębiec, M. – Górski, J. – Müller, J. – Nowak, M. – Pelisiak, A. – Saile, T. – Włodarczak, P. UPA 376 (2022) 255–277.

RACZKY et al. 2024 Raczy P. – Horváth F. – Mesterházy G. – Füzesi A. – Furholt K. – Bánffy E. – Podgorolec, M. – Rasmann, K.: *Egy ikonikus késő neolitikus tell-település az Alföldön: Hódmezővásárhely-Gorzsa új perspektívái*. Magyar Régészet Online 13/2 (2024) 11–29.

RACZKY et al. 2025 Raczy, P. – Füzesi, A. – Mesterházy, G. – Furholt, K. – Rasmann, K. – Bánffy, E.: *Then and Now – Changing Perspectives and New Advances in the Research on Neolithic Tells and Single-Layer Settlements in the Tisza Region*. In: A Haunting Spectre – Archaeological Studies of Social Organisation, Economic Practice, and Inequality. A Festschrift for Johannes Müller on the occasion of his 65th birthday Vol. 2. Eds.: Kneisel, J. – Furholt, M. – Hofmann, R. – Mischka, D. – Kirleis, W. – Wunderlich, M. Bonn, 2025. 917–938.

RIEBE et al. 2023 Riebe, D. – Dani, J. – Gyucha, A. – Stibrányi, M. – Mesterházy, G. – Pethe, M. – Apostolos, S. – Anastasios, V. A. – Nuccio, V.: *Tell a different story: Preliminary Results from Investigations at the Late Neolithic Herpály Settlement Complex of Csökmő-Káposztás-domb*. Hungarian Archaeology Online 12/3 (2023) 1–13.

RÜCK 2013 Rück, O.: *From yard to house row: the Bandkeramik village – layouts in rows and feature-free areas provide a new view on settlement structure*. In: The Domestic Space in LBK Settlements, International Archäologie, Arbeitsgemeinschaft Symposium Tagung Kongress 17. Eds.: Hamon, C. – Allard, P. – Illett, M. Rahden/Westfalen, 2013. 201–230.

SCHIER–DRAŠOVEAN 2020 Schier, W. – Drašovean, F.: *Uivar „Gomila”: A Prehistoric Settlement in the Romanian Banat. Vol. I: Site, Architecture, Stratigraphy and Dating*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 32. Rahden/Westfalen, 2020.

SEBŐK 2017 Sebők, K.: *Evolution of a design system in the eastern part of the Carpathian Basin. Transformations of the vessel-based human representations of the Middle Neolithic Szakálhát culture and the genesis of the Late Neolithic Tisza culture's 'textile' decoration*. In: Role of Art in prehistory, UISPP 2014. Eds.: Sauvet, G. – Fritz, C. Quaternary International 491 (2017) 110–124.

SEBŐK 2018 Sebők, K.: *On the possibilities of interpreting Neolithic pottery*. — *Az újkőkori kerámia értelmezési lehetőségeiről*. DissArch Ser. 3. No. 6. (2018) 13–42.

SEBŐK et al. 2013 Sebők K. – Faragó N. – Hajdú Zs. – Anders A. – Raczy P.: *Egy különleges kút és leletei Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településéről*. — *An unusual well and its finds from the Late Neolithic settlement at Polgár-Csőszhalom*. ArchÉrt 138 (2013) 29–79.

SIKLÓSI 2013 Siklósi, Zs.: *Traces of Social Inequality during the Late Neolithic in the Eastern Carpathian Basin*. DissPann Ser. 4. Vol. 3. Budapest, 2013.

STEVANOVIĆ 1997 Stevanović, M.: *The age of clay. The social dynamics of house construction*. Journal of Anthropological Archaeology 16 (1997) 334–395.

TÁLAS–RACZKY 1987 Tálas, L. – Raczy, P. (eds.): *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalú-Herpály*. Budapest – Szolnok, 1987.

TASIĆ et al. 2015 Tasić, N. – Marić, M. – Bronk Ramsey, C. – Kromer, B. – Barclay, A. – Bayliss, A. – Beavan, N. – Gaydarska, B. – Whittle, A.: *Vinča-Belo Brdo, Serbia: The times of a tell*. Germania 93 (2015) 1–75.

TRINGHAM 2005 Tringham, R.: *Weaving house life and death into places: a blueprint for a hypermedia narrative*. In: (Un)settling the Neolithic. Eds.: Baile, D. – Whittle, A. – Cummings, V. Oxford, 2005. 98–111.

TRINGHAM 2013 Tringham, R. E.: *Deconstruction of Places by Fire: Domicide or Domithanasia*. In: Deconstruction: Archaeological, Philological and Historical Perspectives. Ed.: Driessen, J. Louvain-la-Neuve, 2013. 89–108.

TRINGHAM et al. 1985 Tringham, R. – Brukner, B. – Voytek, B.: *The Opovo Project: A Study of Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic*. Journal of Field Archaeology Vol. 12. No. 4. (1985) 425–444.

WUNDERLICH et al. 2020 Wunderlich, M. – Müller, J. – Cheben, I. – Bistáková, A. – Furholt, M. – Müller-Scheeßel, N.: *The political economy of the LBK and Želiezovce settlement site of Vráble*. In: Archaeology in the Žitava valley I. The LBK and Želiezovce settlement site of Vráble. Eds.: Furholt, M. – Cheben, I. – Müller, J. – Bistáková, A. – Wunderlich, M. – Müller-Scheeßel, N. Leiden, 2020. 511–531.

Rövidítésjegyzék

ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő (Budapest)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissArch Supplementum	Dissertationes Archaeologicae Supplementum (Budapest)
DissPann	Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
Starinar	STARINAR (Beograd)
Tisicum	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie (Bonn)
ún.	ügynevezett
ed.	editor
eds.	editors
vol.	volume

SZABÓ GÉZA

FÖLDPIRAMISOK A SELYEMÚT MENTÉN

Az alföldi tájból a vásárhelyi határban kiemelkedő halmok régóta a legkülönbözőbb legendáknak adtak táptalajt, amire sokszor elnevezésük is utal, mint a Kincses-halom, Csontos-halom, vagy a Tatar-halom. A Veres-halomról azt tartották, hogy az igazi neve Véres-halom lenne, mert ide temették el a tatárjáráskor elpusztult orosháziakat.¹ Ez is jelzi, hogy a helyiek tudatában voltak annak, hogy az összehordott földpiramisok egykori temetkezések emlékei. Hogy melyik mennyire régi, mit is őrizhet belsejében, azt csak a célzott régészeti kutatások deríthetnék ki.

Hódmezővásárhely területén a halmok számbavétele és felmérése ugyan megtörtént, de sajnos, eddig még egyetlen szisztematikus feltárássra sem került sor. Így előzetes értékelésük során csak arra lehet vállalkozni, hogy megpróbáljuk ezeket a sajátos temetkezéseket beleilleszteni abba a keretbe és történeti folyamatba, amit Kínától az Atlantikumig, az egykori Selyemút természeti folyosóján a korai rézkortól egészen a középkorig emelt kurgánok kijelölnek. A halmok alá temetkező, jellemzően keleti eredetű, nagyállattartó népek nyelvükkel, szokásaikkal máig hatóan átformálták kontinensünk képét.² Az újabb genetikai kutatások alapján az is jól látható, hogy az évezredek alatt alapvetően rokon népek több hullámú szétáramlásával számolhatunk Eurázsia szerte. Ezért, ha a hódmezővásárhelyi kurgánok lehetséges korára, szerkezetére, kapcsolatrendszerére keressük a szóba jöhető választ, akkor azt is hasonlóan széles körben érdemes megtenni. A valódi kurgántemetkezések Európában, és így a Kárpát-medencében is alapvetően két időszakban és két szerkezeti formában jelentek meg. A késő rézkor–kora bronzkor időszakában a keleti sztyeppéről több hullámban érkező Jamnaja kultúra pásztornépeinek a földhalmok alatti sírgödrös, gerendavázis építményű, katakombás, személyes tárgyakat tartalmazó temetkezései ismertek. Ezek későbbi változatait aztán a legkülönbözőbb irányba mozgó régészeti kultúrák használták és terjesztették kontinensünkön. A közös gyökereket, a keleti eredetet sokszor már csak a halottak jellegzetes, háton nyújtott, felhúzott és oldalra fordított lábú testhelyzete jelzi, mint például még a hozzánk a késő bronzkorban nyugatról érkező Halomsíros kultúra esetében is. Nem csak szerkezetében, de gondolatiségében is teljesen új típust jelentenek a kora vaskortól a Szibériától Kelet-Franciaországig megjelenő hatalmas, kőszervezetes, a sírkamrához vezető folyosóval ellátott, a halotti tor, a lakoma reprezentációs kellékeit is tartalmazó tumulusok. Rövid áttekintésünk során nem térünk ki sem az olyan őskori települések lakóhalmaira, mint például Gorzsa-Cukor-major,³ sem a kis sírhalmokra, vagy például a körárkos temetkezéseknél is kialakuló kisebb kiemelkedésekre.

Halmok Hódmezővásárhely határában

A messziről látható, kiváló tájékozódási pontokat jelentő halmokat már a 18. századi katonai felmérések is ábrázolták, később pedig gyakran a térképészeti alappontokat is ezekre a magaslatokra helyezték (1. kép).

A térképezéseken, Pesty Frigyes kérdőíves gyűjtésén és Szeremlei Sámuel monográfiájának említésein túl a vásárhelyi határban található kurgánok tervszerű számbavétele csak az 1970-es években kezdődött meg, akkor viszont két irányból is.⁴ A helynevek összegyűjtése során Hajdú Mihály külön is kitért a földrajzi név utótagú nevek tárgyalásakor a halmokra.⁵ A terepi megfigyelések,

¹ SZEREMLEI 1900, 140.; HAJDU 1975, 79.

² ALLENTOFT et al. 2015, 168–169., Fig. 1; LAZARIDIS et al. 2025.

³ RACZKY et al. 2021.

⁴ SZEREMLEI 1900, 117–145.

⁵ HAJDÚ 1975, 78–79.

1. kép: Halmok Hódmezővásárhely határában (Magyarország (1782–1785) - Első Katonai Felmérés, <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2171828.3566550063%2C5827498.013274967%2C2378361.2070815526%2C5896138.464675055>, utolsó letöltés: 2025. 10. 25.)

felmérések eredményeként Virágh Dénes a Tisza-vidékéről összesen 42 halmot közölt,⁶ Rózsa Gábor az adattári adatok szerint azonban már mintegy 70 halmot azonosított Hódmezővásárhely határában.⁷ Az ezredfordulón kezdődő eddigi legteljesebb gyűjtés és felmérés Bede Ádám nevéhez fűződik.⁸ Az ő 181 tételt, köztük újkőkori tell településeket és földvárakat is tartalmazó kataszterében a legkisebb mesterségesnek tartott kiemelkedés 10 cm, a legmagasabb Nagy-Bőve-halom 7,1 m magas (2 kép).⁹ Munkájának eredményeként a számos bizonytalan jellegű terepi információ mellett Hódmezővásárhely határában 84 halom vált ismertté, amelyek nagy valószínűséggel kurgánnak tekinthető, halmos temetkezésekhez köthetők.¹⁰

A talajművelés, építkezések, földkitermelések miatt gyorsan pusztuló, nem csak régészeti, de tájképi, a rajtuk lévő növényzet miatt jelentős természeti értéket is képviselő kurgánokat ma már az örökség- és a természetvédelmi törvények egyaránt védik, ami jelentősen hozzájárult naprakész nyilvántartásukhoz is. Ez azonban még nem vezetett a régészeti szempontú kutatásuk hasonló ütemű fellendüléséhez. Különösen Hódmezővásárhely esetében feltűnő, hogy annak ellenére is lemaradt a halmok kutatásában, hogy a városhoz szorosan kötődő, olyan kitűnő kutatók mint Csalog József, Gazdapusztai Gyula, Hegedűs Katalin, Nagy Katalin és Horváth Ferenc másutt jelentős kurgánfeltárást végeztek.¹¹ Az Alföldön a keleti kapcsolatokat mutató halmok kutatása — különösen a bronzkort, vaskort megelőző időszakra vonatkozóan — hagyományosan több kézzelfogható eredménnyel járt, mint a Dunántúlon. Sokáig úgy tűnt, hogy ez az eltérő leletanyag és földrajzi helyzet természetes következménye is. Az utóbbi évtizedek újabb feltárássainak eredményei azonban

⁶ VIRÁGH 1979.

⁷ Forrás: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/s/st:589-ca:3543-ct:3544?s=R%C3%B3zsa%20G%C3%A1bor&v=list>.

⁸ BEDE 2012.

⁹ Bede_Adam_HALMOK_Hódmezővásárhely.xls táblázat alapján. TJM RégAd.: 454–2012.

¹⁰ BEDE 2016.

¹¹ CSALOG 1954; GAZDAPUSZTAI 1957; GAZDAPUSZTAI 1965; GAZDAPUSZTAI 1967; HEGEDŰS 1977; NAGY 1963; HORVÁTH 2018.

sorra arra világítottak rá, hogy ebben a tekintetben is sokkal szorosabb a kapcsolat a Kárpát-medence két fele között, sőt, az azon kívüli területekkel is.

Kitekintés a hazai kurgánkutatásra

Dani János és Horváth Tünde az alföldi kurgánkutatás eredményeit rendszerező és összefoglaló munkája meghatározó kereteket jelent a vásárhelyi halmok értékelésekor is.¹² A tanulmány számára rendelkezésre álló szűkös keretek miatt csak a fontosabb történeti-időrendi megállapításait emeljük ki. Megállapításuk szerint a tiszántúli kurgánok ezrei azt jelzik, a hogy a középső rézkor idejétől egészen a kora bronzkor közepéig (kb. Kr. e. 4000–2000) számolni kell a kelet-európai sztyeppe területéről érkező hatásokkal és kisebb-nagyobb népcsoportok beszivárgásával, amelynek öt időszaka különíthető el.¹³

A legkorábbi, a még kurgánokat nem emelő sztyeppe okkersiros entitások kora (kb. Kr. e. 4000–ig), amit a már halmok alá temetkező Pre-Jamnaja horizont népessége követ (Kr. e. 3400/3350–3300/3000, esetleg 2750–ig). A késő rézkor végével egyidős korai Jamnaja horizont (Kr. e. 3300/3100–2900/2600) után a már a kora bronzkort is érintő katakombasíros hatásokat mutató késői, kevert Jamnaja horizonttal (2900/2800–2500/2400 cal BC) számolnak, amit a Jamnaja utóhatások (Kr. e. 2500/2400–2000/1900) időszaka zár.¹⁴ Az elsősorban az Alföld kurgánjaira vonatkozó eredményeket azonban érdemesnek tűnik néhány, a téma szempontjából fontos, újabb dunántúli megfigyeléssel kiegészíteni. Különösen fontos ez azért is, mert az elmúlt két évtized feltárássai arra világítottak rá, hogy a sztyeppe hatások a Dunántúlt már korábban és nagyobb mértékben elérték, mint azt eddig a kutatás feltételezte.

2. kép: A Nagy-Bőve-halom északnyugati oldala, másodlagos, középkori hasznosítására utalnak a te-tején lévő omladék és ároknyomok, amelyek középkori templomot és a körülötte lévő temetőt jeleznek.

¹² DANI–HORVÁTH 2012.

¹³ DANI–HORVÁTH 2012, 116.

¹⁴ DANI–HORVÁTH 2012, 109–112.

A nagy mennyiségű és szerteágazó kapcsolatokra utaló új leletanyag, valamint az örövendesen szaporodó radiokarbon adatok alapján, a Kárpát-medence és ezen belül a Dél-Dunántúl kora bronzkori történetének a korábbinál sokkal dinamikusabb képe kezd kibontakozni. Egyre több megfigyelés utal arra, hogy számos párhuzamosan zajló folyamattal hazánk területét több irányból, sokszor óriási kanyarokat megtéve genetikailag és kulturálisan is rokon, de olykor eltérő gazdálkodású csoportok érték el több hullámban. Az újabb leletek arra mutatnak, hogy a Kárpát-medence nyugati felét a Duna mentén futó déli útvonalon már jóval korábban elérték a sztyeppei hatások, mint azt eddig a kutatás feltételezte. A legkorábbi, a 4500–4000 cal BC közé keltezett I. periódusba, a sztyeppei okkersíros temetkezésekkel jellemzett csoport lelőhelyei közé eddig csak a Csongrád-Kettőshalomnál feltárt sírt sorolták.¹⁵ Ez a még halom nélküli, csak a természetes dombba beleásott sír a Lengyeli III, Cucuteni A-Tripolje B1, Várna, Tiszapolgár kultúrákkal egyidős.¹⁶ Mint azt Szekszárd-Alsóváros 39. sír 4550–4460 cal BC közé kalibrált adata mutatja, a Dél-Dunántúlon is már a rézkor elején megfigyelhető az első sztyeppei eredetű hullám hatása a Lengyeli kultúra késői időszakához tartozó temetkezésekben.¹⁷ A számos új, a Lengyeli kultúrában korábban ismeretlen jelenség, valamint szokás hirtelen és koncentrált felbukkanása a Dél-Dunántúlon, mint a kétne-mű edények, a koponyára helyezett kovapenge, a sarkokban lemélyített sírgödrök, stb., illetve a sztyeppei népekre jellemző okker, a hátán fekvő, oldalra fordított lábú halottak megjelenése arra mutat, hogy a sztyeppei okkersíros temetkezések népe az I. periódusban sem állt meg Csongrád-Kettőshalomnál, hanem már ez a rézkor elejére keltezhető hullám is átlépte a Duna vonalát. Így a keleti, sztyeppei hatások közvetítésére már a rézkortól a folyam völgye is jól bejáratott útvonalnak tekinthető.

A sztyeppei hatások következménye az is, hogy a zsinédíszesek jellegzetes edényei, hanyatt fekvő, oldalra döntött lábú halottai a Kárpát-medence nyugati felében, a Bécstől északnyugatra mintegy 40 km-re lévő Franzhausen I. temetőben is előkerültek.¹⁸ A keleti hagyományokhoz való ragaszkodást mutatja, hogy az ottani mintegy 90 kései zsinédíszes sír a szoros harangedényes kapcsolatok ellenére mind a fektetés, mind a tájolás tekintetében jól elkülönül a többi temetkezéstől.¹⁹ Bécstől az ellenkező irányban, délkeletre, a Fertő-tó mellett található az ugyancsak sztyeppei hatásokat mutató Neusiedel am See halomsírja.²⁰ A Somogyvár-Vinkovci kultúra leleteit is tartalmazó tumulus arra mutat, hogy ez a népesség a Duna mentén jól követhető lelőhelyei alapján a Balkán felől a folyam mentén, a Kárpát-medence déli felében haladva foglalta el területét.²¹ Az időrendi helyzetet is figyelembe véve, ez az északi zsinédíszes hullámhoz hasonló folyamat déli tükröződésére mutat. Jelzi, hogy az északi ággal nagyjából egy időben elindul a Kárpátoktól keletre eső sztyeppei területekről egy déli ág is. Ez a Duna mentén hatol előre a Bécstől délkeletre mintegy 40 km-re lévő Nezsiderig, mint azt a Somogyvár-Vinkovci kultúra ottani halomsírja mutatja. Elsősorban kulturális összefüggései és a halott fektetésének rítusa miatt Dani Jánosék ezt már a IV., a katakombasíros hatásokat mutató késői, kevert Jamnaja horizont, 900/2800–2500/2400 cal BC közötti időszakához sorolják.²² Ez az ág úgy tűnik, útja során az északonál erősebben keveredik, főként a balkáni népekkel és a Kárpát-medence déli részén lévő késő-vučedol őslakosokkal. Így válik érthetővé például az ezerei párhuzamokat mutató proto-nagyrévi leletek és a tell települések megjelenése a Duna mentén.²³

¹⁵ NAGY 1963; ECESEDY 1979, 11–13.; DANI–HORVÁTH 2012, 75.

¹⁶ DANI–HORVÁTH 2012, 16., 109–110.; GOVEDARICA 2004, 77.

¹⁷ SZABÓ–GÁL 2013.

¹⁸ NEUGEBAURER–MARESC 1994, 73.; NEUGEBAURER 1994, Abb. 1., Abb. 12.

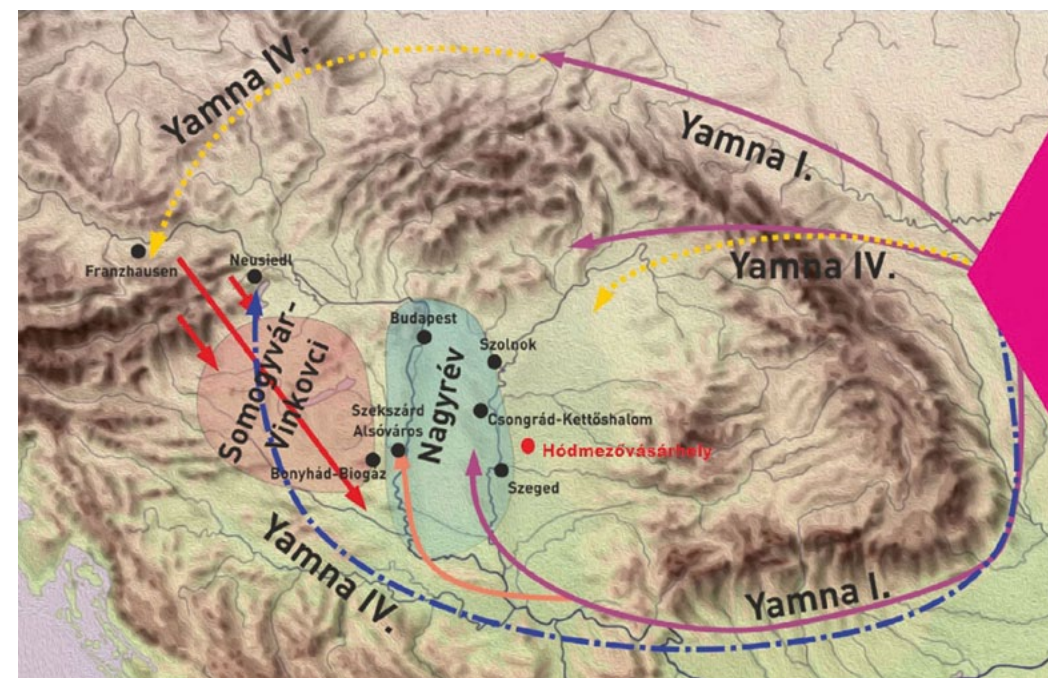
¹⁹ NEUGEBAURER–MARESC 1994, 76.

²⁰ RUTTKAY 2002; DANI–HORVÁTH 2012, 71.

²¹ KULCSÁR 2009, 234. Fig. 39.

²² DANI–HORVÁTH 2012, 71.

²³ SZABÓ 1992; SZABÓ 1994; SZABÓ 2017a, 376–377., Fig. 1–2.

3. kép: A sztyeppei hatások hullámai és terjedésének útvonalai a Kárpát-medencében a rézkor-kora bronzkor időszakában.

A régészeti párhuzamok alapján úgy tűnik, hogy az okkersírok mozgásához köthetően egyes jelenségek már a neolitikum végétől-rézkor elejétől a Kaukázustól az Atlanti-óceánig elterjedtek.²⁴ Az újabb genetikai vizsgálatok arra mutatnak, hogy ennek a folyamatnak a rézkor-kora bronzkor időszakában a mozgatórugói továbbra is elsősorban a sztyeppei népek voltak, akik a Kaukázus és Nyugat-Európa között a Kárpát-medencét harapófogó-szerűen körbeölelő vándorlási útvonalak mentén más csoportokat is leszakítottak, magukkal sodortak (3. kép).²⁵ A Kárpátokat északról megkerülő zsinédíszes ág tisztábban megőrizte sztyeppei karakterét, míg a déli, inkább a Jamnaja kultúrához kötődő ág, a Balkán területén haladva erősebben keveredett az ottani régészeti kultúrákkal.²⁶ A déli ág erősebb keveredésére utal az is, hogy temetkezési szokásainak fontosabb elemeit — a jellegzetes fektetés, halom emelése — csak elvétve őrzi meg. A két ág két jelképes fontosságú ausztriai lelőhelye egymástól egyébként csak alig 80 km-re van, így nem meglepetés, hogy Figler András megfigyelése szerint a Hanságtól keletre eső területeken a zsinédíszes hatások keverednek a somogyvári jegyeket viselő leletekkel.²⁷

A kora bronzkor utolsó időszakától a Dunántúlon is már a középső bronzkor végéig a nagy kultúrák, a Mészbetétes edények népe, a Vátya kultúra folyamatos fejlődése figyelhető meg. A radiokarbon adatok alapján ez a korszak Kr. e. 2200 után kezdődhetett. Ezt megerősíti a legkorábbi, a Bonyhád I. periódusba tartozó BBQ242. sír, amely a csontvázából vett minta alapján a mannheimi laborban végzett radiokarbon vizsgálatok adatai szerint 2124–1977, illetve 2134–1948 cal BC közé keltezhető (4. kép).²⁸ Ez az abszolút kronológiai adat jól illeszkedik abba a folyamatba, amelynek

²⁴ GOVEDARICA 2004, 245. Abb. 59.

²⁵ SZABÓ 2017a; SZABÓ 2017b.

²⁶ ALLENTOFTH et al. 2015, 168–169., Fig. 1.

²⁷ FIGLER 1994, 28.

²⁸ HAJDU et al. 2016.

kezdetén a bonyhádi temető csontvázasan temetkező korai népe elől a Duna menti nagyrévi tellemekre szoruló Somogyvár-Vinkovci népesség edényei megjelentek a folyam mentén a késő-nagyrévi rétegekben.²⁹ A hanyatt fektetett, térdben felhúzott, oldalra döntött lábú halottaik mellé gyakran tekercselt pálcikás díszítésű edényeket helyező népességet a korábbi kutatás egy része Kisapostag kultúrájának is nevezte. Ma már világosan látható, hogy az elhunytaknak ez a jellegzetes fektetési módja még hosszú időn keresztül egyik szembetűnő jellemzője lesz az indoiráni gyökerű csoportoknak — érkezzenek azok akár keleti, vagy nyugati irányból a Kárpát-medencébe.

Temetkezés halmok alá

Az elhunytak sírhelyének megjelölésére az őskortól fogva a legkülönbözőbb formák figyelhetők meg. Ezek szorosan kötődnek az egyes csoportok szokásaihoz, hitvilágához, az egyszerű és a bonyolultabb formák nem okvetlenül jeleznek például időbeli fejlődést. Erre jó példa az a Burjátiban, Iliszun falunál megfigyelt bennszülött temető, ahol a sírokat még a huszadik század végén is csak négy fahasábbal jelölték.³⁰ Szó szerint is sokkal jobban láthatók azok a keleti nyelvekben kurgánoknak nevezett, változó méretű halmok, amelyeket a rézkortól, a Kr. e. 4. évezredtől kezdve a sztyeppei pásztornépek emelteket vezetőik sírjai fölé. Az oroszországi Jamnaja megyében található törzsterületük alapján Jamnaja kultúrájának nevezett régészeti műveltség első csoportjai a Kárpát-medencében, mint azt Csongrád-Kettőshalom temetkezése mutatja, még nem emeltek halmokat a sztyeppei rítus szerint vörös okkerrel festett, hanyatt fekvő, a térdben felhúzott, oldalra kifordítva eltemetett lábú halottaik fölé.³¹ A Kárpát-medencében csak a rézkor kései időszakától jelentek meg a tájból kiemelkedő halmok, melyek alá először csak egyszerű sírgödörökbe (Gödörsíros kurgánok népe), a későbbi periódusokban pedig gyakran a korábbi halmokba vájt üregekbe, katakombákba (Katakombasíros kurgánok népe) helyezték az elhunytat. A sztyeppeknagyjából a bronzkor kezdetétől már gerendákból ácsolt sírkamrát is készítettek a halott számára (Gerendavázsíros kurgánok népe), azonban ennek klasszikus formái hazánk területéről eddig nem ismertek.³²

A halmos temetkezésekben nemcsak szerkezeti szempontból lesz alapvető változás, amikor már a kövekből emelt, folyosóval rendelkező (*dromos*) sírkamrát fedik be földdel. Erre az egyik legkorábbi példa a görögországi Mükénében található úgynevezett Atreusz kincsháza, amely a Kr. e. 14. századra keltezhető, belsejének átmérője 14,5 m, magassága 13,4 m (5. kép). Miként például az

4. kép: Hanyatt fektetett, térdben felhúzott, oldalra döntött lábú bronzkori temetkezés Bonyhád-Biogáz üzem lelőhelyről — az indoiráni gyökerű sztyeppei népek évezredek óta keresztül megőrizték ezt a jellegzetes szokást.

²⁹ SZABÓ 2017a, 383.

³⁰ A szerző megfigyelése Burját Köztársaságban, az 1989-es szibériai expedíción.

³¹ DANI-HORVÁTH 2012, 62. kép.

³² DANI-HORVÁTH 2012, 15.

ugyancsak sztyeppei Szintasta kultúra korongos zabláinak megjelenése a görög falfestményeken, a halmos temetkezés megjelenése az antik világban szintén nagy valószínűséggel köthető az indoiráni népek szétáramlásához.³³ Ezek a halomsírok sok esetben már nem csak egyszerű temetkezések, hanem a halottkultusz látogatható helyszínei is, ami már a sztyeppeitől teljesen eltérő hitvilágot jelez. Az iráni népekhez tartozó, a szokásaikat, hagyományait a bronzkorig visszakövethetően megőrző kaukázusi oszétek *Nart eposza* erre az egyik nagyon jó forrás. Az elbeszélés szerint a ma is az alán nyelvet beszélő oszétek totemisztikus ősapja, Uarhag (neve a farkasra utal) halála után felesége, Dzerassza csak egy évvel élte túl férje halálát. Egy lerendezetlen adóssága miatt tartania kellett attól, hogy haragosa a Halottak országában sem hagyja majd nyugodni. Ezért fiait, Urizmagot és Hamicot arra kérte, hogy amikor meghal, az első három nap őrizzék a testét. „Dzerassza meghalt, és befektették őt a sírboltba. Eljött az első éjszaka. Urizmag magára öltötte vértetét, fogta a fegyvereit, odaállt a bejárathoz, és őrséget állt reggelig...”³⁴ A sír őrzése azonban nem volt teljes, az égben lakó, háromlábú lován járó Uasztürdzsinek sikerül bejutnia és a szépséges halottal hálnia, s így kilenc hónap múlva megszületett Satana, a nartok ősanja. A halottak birodalmába nyíló kapu, az azon való áthaladás valóságos képéhez számos mítosz kapcsolódott. Ugyancsak a nartoknál a hős Szoszlan a Halottak országába vezető kaput bevesztve jut el halott feleségéhez, Veduhához, hogy segítségét kérje a Nap lányának eljegyzéséhez szükséges váltságdíjhoz.³⁵ Útja során mindenfelé a földi világ tükörképével találkozik, beleértve az emberi lét jó és rossz oldalait is.

A görögöknél hasonló utat jár be Odüsszeusz is, aki Kirké javaslatára keresi fel az alvilágot, hogy tanácsot kérjen a halott jók, Tiresiasz szellemétől, hogyan juthat haza, s ott találkozik más halott hősökkel, például a trójai háborúban elesett harcosokkal, és látja Kirké elvarázsolt embereit, akik állatokká változtak. Vergilius *Aenis*-ében Aeneas a jósnő kíséretében azért lép be a holtak birodalmába, hogy holtak lelkével találkozhasson és útmutatást kapjon az istenek akarataról és Róma alapításáról. Apja szelleme megmutatja neki a jövő nagy római hőseit és az utódait, ezzel megerősítve küldetését, ami túlmutat személyes vágyain. Bár útja során találkozik a karthágói királynő, Dídó szellemével is, aki a trójai háború után befogadta a hajótörött Aeneast, akivel egymásba szerettek. Azonban a hősnek Jupiter parancsára tovább kellett mennie Itáliába, hogy megalapítsa Rómát, s ezért elhagyta Dídót, aki a fájdalomában máglyára vetette magát. Alvilági találkozásukkor a személyes érzéseit a hazájáért feláldozó hős utólag is hiába kért feloldozást. A két szerelmes sorsa azonban egy további, különleges történeti folyamatra is ráirányítja a figyelmet. Dídó a monda szerint a türoszi király

5. kép: Bronzkori halomsír a mükénéi fellegvár mellett — Atreusz kincsházájának bejárata.

lánya volt, akit egy gazdag főnőcs német vett feleségül. Bátyja, Pygmalion azonban, aki apjuk halála után Türosz királya lett, orvul megölte húga férjét, hogy kezét rátehesse a vagyonára. A zsarnok elől az özvegy sok honfitársával együtt Afrika északi partjára hajóztak. A hagyomány szerint a környék ura akkora földet ígért neki, amennyit egy ökörbőrrel be tud takarni. A találgatás Dídó a bőrt vékony szíjakra hasítottatta, s azokkal körbekerítette azt a dombot, ahol felépítették Karthagót. Aeneas szintén szülőföldjétől távol, az istenek parancsára Itáliában alapította meg kíséretével új hazáját. Hozzájuk hasonlóan a természeti katasztrófák, háborús

³³ MAKKAY 2000, 19–20.; MAKKAY 2006, 9–10.; MAKKAY 2008, 165–166.

³⁴ KOVÁCS 2008, 23.

³⁵ KOVÁCS 2008, 138.

konfliktusok, hatalmi viszálykodások miatt menekülni kényszerülő, új hazát keresők csoportjai a korai gyarmatosítás keretében újabb és újabb területeket szálltak meg, aminek egyik következményének tekinthető az orientalizáló hatások elterjedése a Kelet-Franciaország és Szibéria közötti hatalmas területen.

Az irodalmi példák is jelzik, hogy a keleti tárgyak, luxuscikkek kereskedelmén, divatok, szokások, minták kisugárzásán túl számolni kell a háborús területekről elmenekülő, új hazát kereső elittel és a kíséretükben lévő családtagokkal, katonákkal, mesterekkel, szolgálókkal.³⁶ Akik — akárcsak a kelet felé indulók — nyugaton is a legfontosabb stratégiai pontokat (közlekedési csomópontok, nyersanyaglelőhelyek) foglalták el. Ez lényegében a görög gyarmatosítás Kr. e. 8. századtól a Földközi- és Fekete-tenger parti részein történő terjeszkedés folyamatának a szárazföld belsejére kiterjesztett részének tekinthető.³⁷ A Kr. e. 7. század végére a további, Európa belsejében még elfoglalható területek, akár Hallstatt, Bycí skála, a Duna forrásvidékén Heuneburg/Pyrene vagy a Kárpát-medence egyes részeinek szerepe, mint potenciális nyersanyagforrások, felértékelődött. Ugyanakkor ezek helyszíneinek a népességfelesleg levezetésére, vagy a háborús konfliktusok során menekülni kényszerülő számára menedéket, új hazát is nyújtottak.

A régészeti leletek sajátos módon tárják eléink az eposzokban és irodalmi művekben egyaránt megjelenő gondolatvilágot és történeti folyamatokat: a Kr. e. 8. századtól Ázsiától az Atlanti-óceánig hatalmas területen szinte egyszerre jelennek azok a hatalmas halomsírok, amelyek nem csak szerkezetükben, de berendezésükben, mellékleteikben is nagyon hasonlóak. A temetkezések gazdag és változatos bútorzata elsősorban a lakomát, a mediterrán szimpóziumot jellemzi. A sírok egzotikus tárgyai pedig jól tükrözik a szoros és széleskörű távolsági kereskedelmet a mediterrán világgal, amely kapcsolat nemcsak az import luxuscikkekben, hanem az Alpoktól északra lévő legnagyobb településeken és városokban az építészeti formák átvételében is megmutatkozott.³⁸ Az egyik legkorábbi, a halotti torhoz, lakomához kapcsolódó jelenségeket már komplex módon tartalmazó temetkezést a törökországi Gordion Kr. e. 740 körül emelt MM halmánál figyelték meg (6. kép 1).³⁹ Gordion földrajzi helyzete miatt már a protogeometrikus kortól⁴⁰ sajátos közvetítő szerepet töltött be Asszíria és a kis-ázsiai görög városok közötti kereskedelembe. A nagyhatalmak közé emelkedő Urartuban, a Kr. e. 8. sz. második harmadában kifejlődő híres fémművesség termékei, a bronz- és vas edények, fegyverek, díszek az elő-ázsiai kereskedelem kedvelt cikkei, a frígiai Gordion vagy Etruria területéig is eljutottak. Az urartui termékek Frígia, Lídia érintésével jutottak ki az ión partvidékre, ahol Kr. e. 740 előtt valószínűleg Urartu ellenőrzése alatt állt Al Mina kikötője.⁴¹ Az egyértelműen urartui hatás alatt fejlődő üveg-, csont- és bronzművesség Gordionban — a fazekassággal együtt — különösen magas színvonalat ért el.

A mintegy 240 tumulust tartalmazó gordioni halommező közel 240 temetkezése közül kiemelkedő, 53 méter magas, 300 méter átmérőjű sírt Midász fríg királyának tartották. A legenda szerint is mérhetetlen gazdagságú Midász kívánsága az volt, hogy váljon minden arannyá, amit a keze érint. Ez azonban átok is volt, amire akkor döbbsent rá, amikor a szájában az étele, és érintése nyomán lánya is arannyá változott. A famaradványokból vett minták dendrokronológiai kormeghatározása alapján az a vélemény, hogy a sírt a dúsgazdag uralkodó nem magának, hanem egy emberöltővel korábban, talán apjának, Gordiosznak készítette. A tumulus építése során először egy

³⁶ SZABÓ-FEKETE 2011, 49.

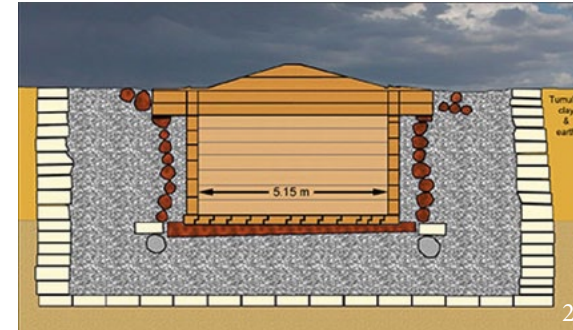
³⁷ SZABÓ-FEKETE 2024, 331.

³⁸ HANSEN 2017, 225.

³⁹ HANSEN 2017, 236.

⁴⁰ A protogeometrikus kor a Kr. e. kb. 1050-től 850-ig tartó átmeneti időszak a műkénéi kultúra összeomlása (kb. Kr. e. 1100) után. A görög művészetben a protogeometrikus vázafestéssel jellemezhető: az egyszerű, absztrakt díszítést (körök, félkörök, hullámvonalak) használta, egyszerű, de elegáns formák hangsúlyozása jellemezte.

⁴¹ HEGYI 1981, 87.

6. kép: 1: A gordioni MM tumulus hegyként emelkedik ki a halomsírmézőből; 2: A gordioni MM tumulus sírkamrájának szerkezeti rajza (rekonstrukció, LIEBHART-STEPHENS 2025 alapján); 3: A főzőüstből a sörszerű ital kimerésére szolgáló oroslánfejes szitula, bronz vödör a gordioni királyi temetkezésről (Anatóliai Civilizációk Múzeuma, Ankara); 4: A sírkamra ép faszervezetét csak a feltárásakor vágott bejárat szakítja meg (Gordion MM).

méretes, de csak két méter mély gödröt ástak, melynek alját és széleit nagy kövekkel bélelték, majd apróbb kövekkel a talajszintig feltöltötték. Ezután erre az alapra ráhelyezték a sírépítmény kettős, kívül hatalmas gömbfákból, belül fűrészelt gerendákból rótt falazatának és deszka padlózatának elemeit. A tetőszintig megépített, belsejében mintegy 5x6 méteres sírkamrát tartalmazó építményt kívülről kővel, döngölt agyagrétegekkel vették körbe. Csak a temetés után került sor a teljes lefedésre, a halom egészének felhordására (6. kép 2).⁴² Több mint 2700 év után a sírkamra érintetlen képe fogadta a feltárókat. Az elhunytat egy nyitott fakoporsóban temették el, mintha csak a vendégeit várná. A feje közelében lévő asztalon egy szövetzsák állt, amelyben 145 bronzfibula (ruhatű) volt, további 37 fibulával a koporsóban lévő textilmaradványok között. Feltételezik, a temetési vendégek vették ki őket a saját ruhájukból, és helyezték a koporsóra bűcsűajándékként a halott királynak. Hasonlóan a lakoma nagyszámú résztvevőjére következtetnek a 121 sugárirányban bordázott bronztáblából is, amelyeket elsősorban ivásra használhattak. A temetési lakoma sör italát tartalmazó 3 nagy bronzüst mellett 10 kisebb, talán a húsételhez használt üst, 31 korsó; 2 merőkanál, 11 bronz és bőr öv, 3 vas háromlábú állvány; 17 kerámiaedény, továbbá intarziás fabútorok, asztalok voltak. A tárgyak egy része eredetileg a sírkamra falába vert 69 vasszőgön lógott, köztük a 2, az italnak az üstökből való kimerésére szolgáló *sztula* (vödör alakú edény) is, amelyek alja az egyiknél oroszlánfejben, a másiknál kosfejben végződött (6. kép 3). A gordioni minta egy többlépcsős folyamat része lehetett, aminek egyik eredménye, hogy ott már a maguk teljességében jelentek a szimpóziumra utaló tárgyak, jelenségek, de a sírkamrát lezáró nehéz ajtó, az odavezető földalatti folyosó még hiányzott. Ezért például a feltáráskor a bányászmodszerekkel elért, minden oldalról zárt faszerkezetbe fűrészsel kellett nyílást vágni, hogy a kutatók bejussanak az építmény belsejébe (6. kép 4). A későbbi rivális hatalom, Lídia, aranyérmék veréséből mesés gazdagságúvá vált uralkodójának, Krözusnak (Kr.e. 560–546 körül) a sírjánál már nehéz kő ajtólapokkal lezárt bejárat volt — amit sajnos a rablók ki is használtak. A márványból készített halotti kerevetből, ékszerekből, az azok készítéséhez használt ötvösszerszámokból, aranyozott edényekből és a lakomához használt eszközökből, füstölőkből álló leletegyüttes jelentős részét csak hosszas nyomozás után sikerült visszaszerezni a tolvajoktól (7. kép).

7. kép: 1: Krözus feltört sírjának bejárata (Toptepe); 2: A mesés gazdagságú, az első aranypénzt verő uralkodó nyaklánc (Usaki Régészeti Múzeum) (<https://repatriation-his111.weebly.com/king-croesus-brooch.html>, 2026. 01. 13.).

⁴² YOUNG 1981.

8. kép: II. Philipposz sírjának homlokzata a több sírkamrát is rejtő verginai (Aigai) hatalmas tumulusban (<https://utazasielmenyek.hu/orszagok/gorogorszag/1098-barangolas-az-istenek-foldjen-gorogorszag-unesco-vilagoroksegei-ii-resz>, 2025. 10. 25.).

Gordionhoz kapcsolhatók. A leginkább szembeötlő díszítőelemek között oroszlánok, griffek, fantasztikus állatok, lótusz motívum, sajátos formájú vasszerekek alapján feltételezik, hogy a Kis-Ázsiából elűzött kimmeriek leszármazottai foglalták el azt a területet és vitték magukkal ezeket az új elemeket és ismereteket. Ebben nagy szerepe volt a médek és a lídiaiak közötti konfliktusok miatt kialakult, szinte az egész Ókori Keletet érintő háborús helyzetnek.⁴⁴

Az első pillantásra esetleg csak távoli párhuzamnak tűnő gordioni MM halom anyaga valójában a Kárpát-medence szempontjából is rendkívül érdekes. A Dunántúlon a Sopron környéki és a százhalombattai koravaskori folyosós, kő- és faszerkezetes halomsírok anyagában már régóta délkeleti, Anatóliáig követhető hatásokat feltételeznek.⁴⁵ A most szűkebben vizsgált területet, a Tisza-Maros környékének történetét pedig közvetlenül is érinti, amikor Hérodotosz az Istroson túl lakó, a médektől elvándorolt szigünnákról ír. A kutatás Hérodotosz egyéb megjegyzései alapján (IV.48; 104.) ezt úgy értelmezte, hogy a Kárpát-medence keleti felében a szkítákkal rokon agathürszoszok laktak. Azonban azt sem zárták ki, hogy a déli részekben, a Tisza és a Maros torkolatánál már mégis talán a szigünnák éltek. Az ő nevük az óiráni *sikvan*=erős szóból ered. Az iráni eredetűnek tartott folyónevek alapján feltételezték, hogy a Maros-Tisza menti nép iráni nyelvű komponense a sztyeppei kimmer törzsszövetségből húzódnak nyugatra. Ennek idejét akkora tették, amikor a szkíták elűzték a pontusi pusztákról a kimmereket. Vélhetően ugyanekkor szakították a szigünnákat is keleti (kaukázusi: Sztrabón XI. 11., 8.) és nyugati ágra.⁴⁶ Érdemes azonban megvizsgálni a Duna által két részre osztott Kárpát-medence nyugati felét is. Ha a térképen a Dunától az adriai venétekig terjedő, Hérodotos által említett területet nézzük, akkor azt látjuk, hogy ott a Kr. e. 7–6. század fordulóján valóban egymással rokon kultúrájú csoportok éltek. Ezek hagyatéka számos ponton rokon a szkíta leletekkel is, de azoktól mégis egyértelműen elkülöníthetők. Az újabban feltárt regölyi pannon tumulus leleteinek legközelebbi párhuzamait is ezek között az önálló kis csoportok között, főként a Martijanec-Kaptol-csoporthoz tartozó jalzabeti kurgán leletei között találjuk meg. Mindkét területen — például a sztyeppei szkíta leletekhez képest — szokatlanul gyakori és korai, az urartui Teisebaini erődjénél talált leletek alapján a Kr. e. 7. századnál korábbra nem keltezhető pikkely-

⁴³ HANSEN 2017, 233.

⁴⁴ MARSADOLOV 2000.

⁴⁵ GALLUS 1934, 40.

⁴⁶ TROGMAYER 1985.

páncélok megjelenése.⁴⁷ Hérodotosz megjegyzése összhangban van a régészeti megfigyeléssel, hogy a mai Magyarország délnyugati felén, Horvátországban, Szlovéniában, a Dunától az Adriáig terjedő területen a Kr. e. 7. század végétől keleti eredetű, rokon anyagi kultúrájú régészeti csoportok éltek (Martijanec-Kaptol), amelynek a területileg és leletanyagában is elkülönülő, önálló része — a bemutatott leletek alapján — Regöly-csoportnak elnevezett egység.⁴⁸ Ez utóbbi népessége véleményünk szerint Hérodotosz megjegyzése alapján a méd eredetű szigünnák különböző törzseivel, a későbbi forrásokban pannonoknak nevezett néppel azonosíthatók. A Kapos-Koppány összefolyásánál a Kr. e. 7. század utolsó harmadában emelt tumulus gazdag és rendkívül magas technológiai ismeretekről valló, párhuzamaikban részben az ókori kelet felé is mutató leletanyaga, a sírépítmény Európában korábban ismeretlen szerkezete is halottkultuszuk keleti vonásaira hívja fel a figyelmet. Mindezek azt is mutatják, hogy a Kárpát-medence egyes részein közvetlenül az Ókori Kelet területeiről érkező népességgel is számolni kell.⁴⁹

Az újabb kutatások eredményei alapján a Hérodotosz szerint a médekhez tartozó szigünnák területének a Tisza-Maros vidéke helyett a Dunántúl déli felére lokalizálása, valamint eddigi ismereteink szerint a kőszekeretes, folyosós sírok Dunától keletre tapasztalt hiánya arra is rámutat, hogy az ókori keleti hatások a Kárpát-medencét nem az Alföldön keresztül érték el. Ott a szkíta kori leletek, a körárkos temetkezések közvetlenül a sztyeppe iráni népei felé mutatnak kapcsolatokat. A Duna vonalánál húzódó határú, Alföld-Dunántúl alapú kulturális régiókat a szkítáknak az egész Alföldön és a Dunántúl északi felén — a Hallstatt kultúra területén is megjelenő leletanyagának tanúsága szerint —, egy határaiban és kapcsolataiban teljesen új egysége váltja fel. Ez a szkítának mondott, de valójában csak szkíta jellegűnek tekinthető kultúrkör rendkívül vegyes népessége a Mediterráneum felé mutató tárgyaival (pl. az ártándi sírban feltárt, spártai műhelyben készült víztartó edény, *hydria*), vagy korongolt kerámiáival, ugyanakkor életmódjában, a fegyverzetben, a lószerszámok díszítéseiben, stb. tükröződő sztyeppe eredetű hagyományaival viszont érdekes módon elkerüli a Dunántúl déli felét.

A szentesi, csanyteleki, valamint a hódmezővásárhelyi határban eddig feltárt szkíta kori temetők arra mutatnak, hogy a környéken csak kivételes esetben számíthatunk a korszak sztyeppe temetkezéseiből ismert valódi, nagyméretű kurgánokkal. Sőt, másodlagos felhasználástól eltekintve, a későbbi keletről érkező népek, mint például a szarmaták, kunok esetében sem valószínű, hogy részt vettek volna a Hódmezővásárhely környékén található halomsírok építésében. A most számba

9. kép: 1: Etruszk halomsír bejárata Cerveteri temetőjében; 2: A halott látogatása (rekonstrukció, Cerveteri).

⁴⁷ ESAYAN 1986, 47–49.

⁴⁸ SZABÓ-FEKETE 2024, 11. kép.

⁴⁹ SZABÓ-CZUPPON 2014.

10. kép: A szentesi úton a Kenyere-halomnál naponta autók ezrei gurulnak át a mintegy hatezer éves kurgánon — aligha jut eszébe egyetlen sofőrnek is, hogy éppen egy sírmezőn hajt át.

vett lehetőségek inkább arra mutatnak, hogy a Tisza-Maros szögletében található valódi kurgán-temetkezések a két, szerkezeti és történeti szempontból egyaránt meghatározó halmos temetkezési periódusból, alapvetően a rézkor-kora bronzkor időszakára keltezhetők, mint ahogy az Alföldi halomsírok nagy többsége is. Azonban az újabb dunántúli kutatások eredményei arra is felhívják a figyelmet, hogy a sztyeppe hatások a természetes útvonalak mentén több irányból érték el a Kárpát-medence egyes területeit. Hódmezővásárhely földrajzi fekvésénél fogva, a határában található kurgánok esetében az észak-alföldiekénél nagyobb hangsúllyal számíthatunk a sztyeppe hatások déli ágával. Teljes bizonyosságot a halmok feltárása adhatna. De már az is nagy előrelépést jelentene, ha a Hódmezővásárhely környéki halmok szerkezetének megismerésére legalább a ma már rendelkezésre álló technikai lehetőségekkel élve végre sor kerülne a talajradaros, geofizikai módszerekkel végzett kutatásra (10. kép).

Irodalom

- ALLENTOFT et al. 2015 Allentoft, M. E. – Sikora, M. – Sjögren, K. G. – Rasmussen, S. – Rasmussen, M. – Stenderup, J. – Damgaard, P. B. – Schroeder H. – Ahlström, T. – Vinner, L. – Malaspinas, A. S. – Margaryan, A. – Higham, T. – Chivall, D. – Lynnerup, N. – Harvig, L. – Baron, J. – Della Casa, Ph. – Dabrowski, P. – Duffy, P. R. – Ebel, A. V. – Epimakhov, A. – Frei, K. – Furmanek, M. – Gralak, T. – Gromov, A. – Gronkiewicz, S. – Grupe, G. – Hajdu, T. – Jarysz, R. – Khartanovich, V. – Khokhlov, A. – Kiss, V. – Kolár, J. – Kriiska, A. – Lasak, I. – Longhi, C. – McGlynn, G. – Merkevicius, A. – Merkyte, I. – Metspalu, M. – Mkrtchyan, R. – Moiseyev, V. – Paja, L. – Pálfi, Gy. – Pokutta, D. – Pospieszny, Ł. – Price, T. D. – Saag, L. – Sablin, M. – Shishlina, N. – Smrčka, V. – Soenov, V. I. – Szeverényi, V. – Tóth, G. – Trifanova, S. V. – Varul, L. – Vicze, M. – Yepiskoposyan, L. – Zhitenev, V. – Orlando, L. – Sicheritz-Pontén, T. – Brunak, S. – Nielsen, R. – Kristian Kristiansen, K. – Willerslev, E.: *Population genomics of Bronze Age Eurasia*. Nature vol. 522, 167–173. <https://doi.org/10.1038/nature14507>
- BEDE 2012 Bede Á.: *Hódmezővásárhely környékének halmai*. Kézirat. Hódmezővásárhely, 2012.
- BEDE 2016 Bede Á.: *Kurgánok a Körös–Maros vidékén... Kunhalmok tájrégészeti és tájokológiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén. — Kurgans in the land of the Körös and Maros rivers. Landscape archaeological and landscape ecological investigations on mounds in the central part of the Tiszántúl region, Hungary*. Budapest, 2016.
- CSALOG 1954 Csalog J.: *Az alföldi halomkutatás*. Múzeumi Híradó, 1954. március–április, 82–85.
- DANI–HORVÁTH 2012 Dani J. – Horváth T.: *Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió*. Budapest–Debrecen, 2012.
- ECSEDY 1979 Ecsedy, I.: *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*. Budapest, 1979.
- ESAYAN 1986 Esayan, S. A.: *Dospekh drevney Armenii*. Erevan, 1986.
- FIGLER 1994 Figler, A.: *Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. — Északnyugat-Dunántúl korai bronzkorának kérdései*. ZM 5 (1994) 21–38.
- GAZDAPUSZTAI 1957 Gazdapusztai Gy.: *Jelentés a hódmezővásárhelyi-Solt-Paléban végzett leletmentő ásatásról*. Kézirat. Hódmezővásárhely, 1957.
- GAZDAPUSZTAI 1965 Gazdapusztai, Gy.: *Zur Fragen der Verbreitung des sogenannten „Ockergräberkultur” in Ungarn*. MFMÉ 1963–1965, 31–38.
- GAZDAPUSZTAI 1967 Gazdapusztai, Gy.: *Chronologische Fragen in der alföldi Gruppe der Kurgan-Kultur*. MFMÉ 1966–1967, 91–100.
- GALLUS 1934 Gallus S.: *A soproni Burgstall alakos urnái — Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall*. ArchHung 13. Budapest, 1934.
- GOVEDARICA 2004 Govedarica, B.: *Zepterträger - Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Aneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost und Osteuropas*. Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans, Monographien 6, Heidelberg, 2004.
- HAJDU 1975 Hajdu M.: *A Vásárhelyi-pusztá helynevei*. In: *Parasztélet a Vásárhelyi pusztán*. Szerk.: Nagy Gy. BMMK 4 (1975) 71–118.

- HAJDU et al. 2016 Hajdu, T. – György-Toronyi, A. – Pap, I. – Rosendahl, W. – Szabó, G.: *The chronology and meaning of the Transdanubian encrusted pottery decoration*. Prehistorische Zeitschrift 91/2. 353–368. <https://doi.org/10.1515/pz-2016-0024>
- HANSEN 2017 Hansen, S.: *Giant Tumuli of the Iron Age: Tradition – Monumentality – Knowledge transfer*. In: *Eurasia at the Dawn of History. Urbanization and Social Change*. Eds.: Fernández-Götz, M. – Krausse, D. Cambridge, 2017. 225–239.
- HEGEDŰS 1977 Hegedűs, K.: *Der Tumulus mit dem Grubengrab von Szentes-Besenyőhalom*. MFMÉ 1976–1977/1, 27–37.
- HEGYI 1981 Hegyi D.: *Az iónok Kisáziában*. Apollo könyvtár 12. Budapest, 1981.
- HORVÁTH 2018 Horváth F.: *A kunok Csengelén – az első hiteles vezéri sír*. Határtalan Régészet 2018/1. 36–39.
- YOUNG 1981 Young, R. S.: *The Gordion excavations, 1950–1973: final reports. Vol. I: Three great early tumuli*. Pennsylvania, 1981.
- KOVÁCS 2008 Kovács J. B.: *A Nap gyermekei*. Budapest, 2008.
- KULCSÁR 2009 Kulcsár, G.: *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Mako-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci cultures in Hungary*. VAH 23. Budapest, 2009.
- LAZARIDIS et al. 2025 Lazaridis, I. – Patterson, N. – Anthony, D. – Vjázov, L. – Fournier, R. – Ringbauer, H. – Olalde, I. – Hohlov, A. A. – Kitov, E. P. – Shishlina, N. I. – Ailincăi, S. C. – Agapov, D. S. – Agapov, S. A. – Batieva, E. – Bauirzhan, B. – Bereczki, Zs. – Buzsilova, A. – Changmai, P. – Csiszevskij, A. A. – Ciobanu, I. – Constantinescu, M. – Csányi, M. – Dani, J. – Dashkovskiy, P. K. – Évinger, S. – Faifert, A. – Flegontov, P. – Frinculeasa, A. – Frinculeasa, M. N. – Hajdú, T. – Higham, T. – Jarosz, P. – Jelínek, P. – Hartanovics, V. I. – Kirginekov, E. N. – Kiss, V. – Kitova, A. – Kijasko, A. V. – Koledin, J. – Koroljov, A. – Kosintsev, P. – Kulcsár, G. – Kuznyecov, P. – Magomedov, R. – Mamedov, A. M. – Melis, E. – Mojszejev, V. – Molnár, E. – Monge, J. – Negrea, O. – Nyikolajeva, N. A. – Novak, M. – Ochir-Goryaeva, M. – Pálfi, Gy. – Popovici, S. – Rykun, M. P. – Savenkova, T. M. – Szemibratov, V. P. – Szeregin, Ny. N. – Šeščáková, A. – Mussayeva, R. S. – Singiraj, I. – Sirokov, V. N. – Simalcik, A. – Sirak, K. – Szolodovnyikov, K. N. – Tárnoki, J. – Tyiskin, A. A. – Trifonov, V. – Vasziljev, Sz. – Akbari, A. – Brielle, E. S. – Callan, K. – Candilio, F. – Cheronet, O. – Curtis, E. – Flegontova, O. – Iliev, L. – Kearns, A. – Keating, D. – Lawson, A. M. – Mah, M. – Micco, A. – Michel, M. – Oppenheimer, J. – Qiu, L. – Workman, J. N. – Zalzála, F. – Szécsényi-Nagy, A. – Palamara, P. E. – Mallick, S. – Rohland, N. – Pinhasi, R. – Reich, D.: *The genetic origin of the Indo-Europeans*. Nature vol. 639, 132–142 (2025). <https://doi.org/10.1038/s41586-024-08531-5>
- LIEBHART–STEPHENS 2025 Liebhart, R. – Stephens, L.: *Tumulus MM. Fit for a King*. Expedition Magazine 57/3 (2015) 31–41.
- MAKKAY 2000 Makkay, J.: *The early Mycenaean rulers and the contemporary Early Iranians of the Northeast*. Budapest, 2000.
- MAKKAY 2006 Makkay, J.: *The oar of Odysseus*. Budapest, 2006.
- MAKKAY 2008 Makkay J.: *Antik források – ősi szokások. Néhány ókori adat a hajdani vallásos világhoz. — Ancient sources – early ritual beliefs and customs*. NyJAMÉ 50 (2008) 161–190.
- MARSADOLOV 2000 Marsadolov, L.: *The Cimmerian Traditions of the Gordion Tumuli (Phrygia) Found in the Altai Barrows (Basadar, Pazyryk)*. In: *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements*. Eurasian

Bronze and Iron Age. Eds.: Davis-Kimball, J. – Murphy, M. E. – Coryakova, L. – Yablonsky, T. L. BAR International Series 890 (2000) Oxford, 247–258.

NAGY 1963 Nagy K.: *Csongrád-Kettőshalom-Petőfi Tsz.* Régészeti Füzetek Ser. I, 14. Budapest, 1963.

NEUGEBAUER 1994 Neugebauer, J.-W.: *Bronzezeit in Österreich*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 98/101. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 16. St. Pölten–Wien, 1994.

NEUGEBAUER-MARESCH 1994 Neugebauer-Maresch, C.: *Überblick über das Endneolithikum im Unteren Traisental*. ZM 5 (1994) 73–83.

RACZKY et al. 2021 Raczy P. – Füzesi A. – Knut R. – Bánffy E.: *Újkőkori települési halmok Hódmezővásárhely környékén*. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2021. A Tornyai János Múzeum 2020/2021. évi régészeti előadásainak kiadványa. Sorozatszerk.: Csányi V., Hódmezővásárhely, 2021. 7–25.

RUTTKAY 2002 Ruttkay, E.: *Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland. Zweite Vorlage – Teil I – Die Fazies Neusiedl*. BudRég 36. 145–171.

SZABÓ 1992 Szabó G.: *A Dunaföldvár-Kálvária kora bronzkori tell-település rétegsora*. WMMÉ 17 (1992) 31–182.

SZABÓ 1994 Szabó, G.: *Die Probleme der entstehung der Nagyrév-Kultur entlang der Donau*. ZM 5 (1994) 61–71.

SZABÓ 2017a Szabó, G.: *Caught Between the Pincers of Eastern Influences. — Bronze Age Cultures in Southern Transdanubia*. In: State of the Hungarian Bronze Age Research. Ősrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies 2. Eds.: Kulcsár, G. – V. Szabó, G. – Kiss, V. – Váczi, G. Budapest 2017, 371–393.

SZABÓ 2017b Szabó, G.: *Problems with the periodization of the Early Bronze Age in the Carpathian Basin in light of the older and recent AMS radiocarbon data*. Archeometriai Műhely 14/2. 99–116.

SZABÓ-CZUPPON 2014 Szabó, G. – Czuppon, T.: *New data on Iranian roots of the European culture*. In: The analysis of fifty years archaeological of Malayer. Tehran, Ed.: Khaksar, A. 1393 [2014], 372–353 [47–72].

SZABÓ-FEKETE 2011 Szabó G. – Fekete M.: *Janus-szobor Pannoniából, a kora vaskori Regölycsoport lelőhelyéről. — Janus-Statue aus Pannonien, vom Fundort der Regöly-Gruppe aus der Früheisenzeit*. WMMÉ 33 (2011) 15–105.

SZABÓ-FEKETE 2024 Szabó G. – Fekete M.: *A regölyi pannon tumulus I–II*. Opitz Archaeologica 26. Budapest, 2024.

SZABÓ-GÁL 2013 Szabó G. – Gál E.: *Dombóvár–Tesco kora bronzkori település térhasználatának előzetes vizsgálata az archaeozoológiai megfigyelések tükrében. — Die vorläufige Untersuchung der Raumnutzung TESCO Dombóvár an der frühbronzezeitlichen Siedlung im Überblick von archäozoologischen Beobachtungen*. WMMÉ 35 (2013) 7–119.

SZEREMLEI 1900 Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története. 1. kötet. A barbárság kora. Kezdet-től I. István királyig*. Hódmezővásárhely, 1900.

TROGMAYER 1985 Trogmayer, O.: *A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről*. MFMÉ 26 (1985) 3–16.

VIRÁGH 1979 Virágh, D.: *Cartographical data of the kurgans in the Tisza Region*. In: The people of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Ed.: Ecsedy I. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest, 1979. 119–148.

Rövidítésjegyzék

ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
NyJAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
TJM	Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZM	Zalai Múzeumok (Zalaegerszeg)

kb.	körülbelül
Kr. e.	Krisztus előtt
RégAd	Régészeti Adattár

abb.	abbildung
ed.	editor
eds.	editors
fig.	figure
vol.	volume

CSÁNYI VIKTOR – SÓFALVY KATALIN RÉKA

EGYHÁZI KINCSLET A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI NAGY-BŐVE HALOM
LELŐHELYRŐL

„S a magyarok, frankok és lombárdok, kik mintegy urai valának a városnak, észrevénén, hogy magokat meg nem védhetik, elégeték a külvárosokat és a faházakat, melyek sokan valának, egész a város palotájáig. Számtalan posztót és ruhát is égetének el a házakban, leöldösek a lovakat, az aranyat ezüstöt földbe ásák s minden javaikat elrejték, s hogy magokat védjék, a palotákba vonulának.”

Rogerus mester váradi kanonok siralmas éneke Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról. In: Magyarország történetének forrásai. Magyarország alapításától a XVI-dik századig. Fordította: Szabó Károly. Pest, 1861. 47.

Bevezető

2022-ben ajándékként került a Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ gyűjteményébe egy limoges-i korpusz töredéke, valamint egy aranyozott rézlemez darabja¹ a Nagy-Bőve-halomról (1. kép). Ez újra ráirányította a figyelmet egyrészt egy több évtizedes ajándékozás történetére, másrészt Hódmezővásárhely északi határának Bővehalmi területére.

Mivel 2022-ben a tárgyak helyét pontos koordinátákkal rögzítették, térképre vetítve azokat látható volt, hogy ugyanarra a helyre mutatnak, ahol 1962-ben megtalálták azokat a két különböző Árpád-kori kereszthez tartozó töredékeket, melyeket Surányi Pál ajándékozott a múzeumnak. Emellett az újonnan előkerült plasztika pontosan illeszkedett az 1962-ben megtalált lemeztöredékhez (2. kép),² ami alátámasztani látszott azt a korábban Szatmári Imre által megfogalmazott tézist, miszerint a Nagy-Bőve-halomnál egy elrejtett leletegyüttessel számolhatunk, melyben különböző egyházi tárgyak találhatók.³

Jelen tanulmány célja, hogy beszámoljunk az eddig elvégzett kutatások eredményeiről, valamint a feltárt emlékek, összegyűjtött adatok és ismereteink alapján felvázoljuk a még előttünk álló feladatokat.

A Nagy-Bőve-halomról⁴

A Bőve-halmok Hódmezővásárhely északi határában helyezkednek el a Bővehalom nevű határ részen, a Szentesi és Rárósi utak között, az egykori Kék-tó síkjából a Tégls-ér mentén emelkednek ki (3. kép).⁵ A Kis-Bőve-halom a Bővehalmi-dűlő északi részén helyezkedik el. A Nagy-Bőve-halom — mely környezetének legnagyobb halma — a Szentesi úttól körülbelül 1,3 km-re keletre, a Bővehalmi-dűlő északnyugati részén található.⁶

A Nagy-Bőve-halom hidroolikus képződmény, tengerszint feletti magassága mintegy 95 m, relatív magassága 5–6 m, az átmérője 80 m. Tetején egy nagyjából 30x30 m-es platót alakítottak ki,

¹ TJM ltsz.: 2023.2.1–2.

² CSÁNYI 2024, 375., 7. kép.

³ SZATMÁRI 2014, 651.

⁴ A környékbeli halmokról, azok komplex tudományos vizsgálatáról, a vonatkozó szakirodalmi adatokkal bővebben: BEDE 2016. A Nagy-Bőve halom adatai részletesen: BEDE 2022, 192–194.

⁵ A halmokat a különböző térképek és források gyakran más-más névvel illetik. Az azonosítást sokszor a régi térképek pontatlansága mellett az intenzív mezőgazdasági művelés és korábbi bolygatások is nehezítik. Számos esetben a kisebb halmokat mára teljesen szétszántották.

⁶ BODNÁR 1983, 131.

1. kép: 1: Limoges-i korpusz töredéke (TJM ltsz.: 2023.2.1.); 2: Limoges-i kereszthez tartozó lemeztöredék (TJM ltsz.: 2023.2.2.).

2. kép: Az egymáshoz illeszkedő, 1962-ben és 2022-ben megtalált leletek.

mely jelenleg fásított. Ezen a platón egy kisebb halom található, amelyen még az 1970-es évek második felében láthatók voltak a középkori templom nyomai.⁷

Szeremlei Sámuel véleménye szerint neve a Bő (Bev, Bevu) nemzetségnévből⁸ származhat.⁹ Bár e nemzetség központja Somogy vármegyében volt, és nincs adatunk környékbeli birtokaikra vonatkozóan, ugyanakkor mindenképpen meg kell említeni, hogy a Bő nemzetség Thúz ága egyik ismert ősné, Izsépnek a fia, (II.) János, Kun László híve volt és, ahogy Karácsonyi János írta „Minden esetre veszteség volt tehát az országra, bár II. Jánosra nézve dicsőséges az ő halála, a mely szintén a haza szolgálatában, a fellázadt kunok ellen vívott hód-tavi csatában következett be.”¹⁰ 1282-ben.

A Bőve-halom különbözőképpen írt névváltozatai mellett Bakay-halomként is találkozhatunk a Nagy-Bőve-halom nevével. A Nagy megkülönböztető előtag, míg a Bakay név a földterület egykori tulajdonosára utal.

⁷ Vályi Katalin: Hódmezővásárhely északkeleti határának régészeti topográfiája. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged, 1977. TJM RégAd: 76–90.

⁸ A Bő nemzetség a 108 magyar nemzetség egyike volt.

⁹ SZEREMLEI 1900, 136.

¹⁰ KARÁCSONYI 1900, 277.

A lelőhely és környezete

A lelőhely környezete hajdan mocsaras terület volt, egy nagy kiterjedésű lapály, melyet Fertőnek is neveztek. A Nagy-Bőve-halomnál a tájat a Kék-tó nyugati, sekélyebb része határozta meg (4. kép).

A Kék-tó az 1780-as években még a határ második legnagyobb tava volt. Hossza mintegy 14 km, szélessége pedig 7–8 km is lehetett a vízállástól függően. A Kórógy-érrel fokozottan kötötték össze. Délen a Kenyere-ér, nyugaton a Téglás- és a Lúdas-ér útján összeköttetésben volt a Tiszával. A Kék-tavat 1499-ben jó nádtermő területként említették.¹¹ Egészen a 19. századi csatornázásokig fontos halászhely volt. A környéken régen rengeteg legelő, kaszáló volt, ma területét elsősorban szántók foglalják el.

A Nagy-Bőve halomtól délre még ma is jól látható a Téglás-ér egykori széles, jól képzett, mély medre.

Az egykor mocsaras, lápos területekkel teljesen körülvett halom és környezete jelentős magasságával nemcsak az állandó megtelepedés számára nyújtott megfelelő körülményeket, de elhelyezkedése révén stratégiai is fontos helyet foglalt el: a városból észak és északkelet felé haladó egykori utak között¹² jelentős területet lehetett — biztonságos távolságból — innen szemmel tartani.

Rövid kutatástörténet

A halmon és a közvetlen környékén elhelyezkedő középkori lelőhely először Surányi Pál 1962-es múzeumi ajándékozása révén vált ismertté. 1962. április 17-én a halom keleti oldalán, a domb lábától körülbelül 15 m-re Surányi Pál egy körmeneti kereszt-töredéket (5. kép 2), egy kereszt-hoz tartozó borítólemezt (5. kép 3) és kerámiadarabokat talált krumplióltatás közben.¹³

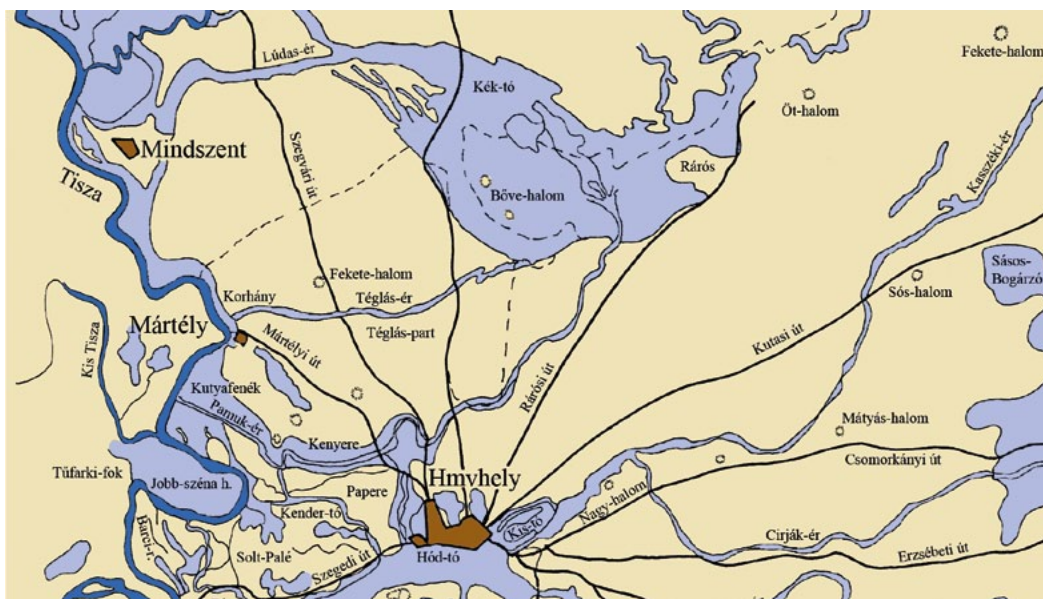

3. kép: A Nagy-Bőve-halom környéke. (Második katonai felmérés, <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2112256.0623183693%2C6020245.231900737%2C2130457.629678777%2C6027076.791303724>, utolsó letöltés: 2026. 02. 06.)

¹¹ BODNÁR 1983, 95.

¹² A Nagy-Bőve-halomtól nyugatra haladt el a Csongrádról Csanádra vezető hadiút is.

¹³ A Tornyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében a kerámiatöredékek 68.5.1–4., a kereszt-töredékek 70.5.16–17. leltári számokon találhatók.

4. kép: A Nagy-Böve-halom környékének vízrajza (BODNÁR 1928 alapján készítette: Göbölös Mihály).

A különleges leletek előkerülését 1965 novemberében Nagy Katalin leletmentése¹⁴ követte. A halom tetején, az ott elhelyezkedő katonai pont miatt nem végezhettek feltárást, viszont a terméskő- és téglatöredékek alapján Árpád-kori templomot feltételezett az ásató. A halom oldalában templom körüli temető található, melynek néhány sírját azonosították, azonban a rossz időjárás miatt nem tudták kibontani és visszatemették azokat.¹⁵

Vályi Katalin 1976–1977-es terepbejárása során a lelőhelyen egy 11–13/14. századi település felszíni nyomait — elsősorban a halom keleti oldalán talált nagyobb mennyiségű felszíni lelet alapján —, a halom tetején pedig egy egykori templom helyét regisztrálta.¹⁶

2016 és 2019 között a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszékének tudományos együttműködésében a halom környékének terepbejárására, valamint a halom tetején található kisebb platónak, a halom keleti oldalának, valamint a halomtól délnyugatra eső területek egy részének geofizikai vizsgálatára is sor került.¹⁷

2023 nyarán, annak tisztázása érdekében, hogy az 1962-ben, majd 2022-ben múzeumba juttatott tárgyakon kívül a leletegyüttesből maradtak-e még a földben töredékek és darabok, illetve azok milyen mértékben szóródtak szét a szántásban, terepbejárást és műszeres lelőhely- és leletfelderítést végeztünk.¹⁸ Ennek során összesen 118 fémtárgyat¹⁹ csomagoltunk el. A Nagy-Böve-halom keleti lejtőjén az újabb aranyozott réz/bronzeleletek alapján sikerült az egykor elrejtett egyházi leletegyüttes magterületét azonosítani, azonban az intenzív szántóföldi művelés jelentős területen, elsősorban északkelet–déli nyugati irányban „széthúzta” a tárgyakat (a leletek nagyjából 200 m-es szóródást mu-

¹⁴ MNM RégAd. XXII. 375/1965. A leletmentés leletanyaga a Tornyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében 70.5.1–15. leltári számokon található.

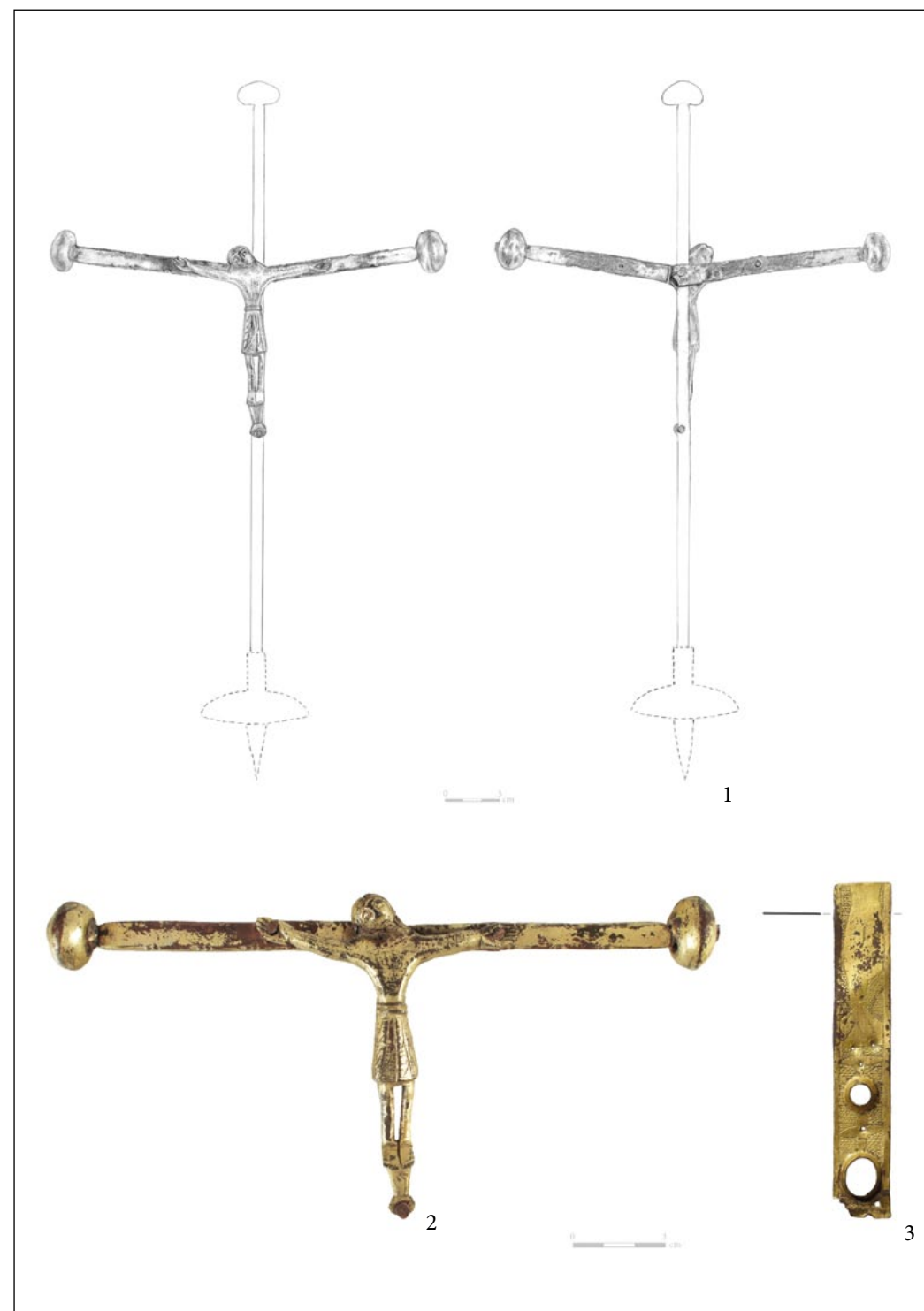
¹⁵ NAGY 1966, 60.

¹⁶ Vályi Katalin: Hódmezővásárhely északkeleti határának régészeti topográfiája. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged, 1977. TJM RégAd: 76–90.; GALÁNTA–VÁLYI 1984, 14. térkép, 15.

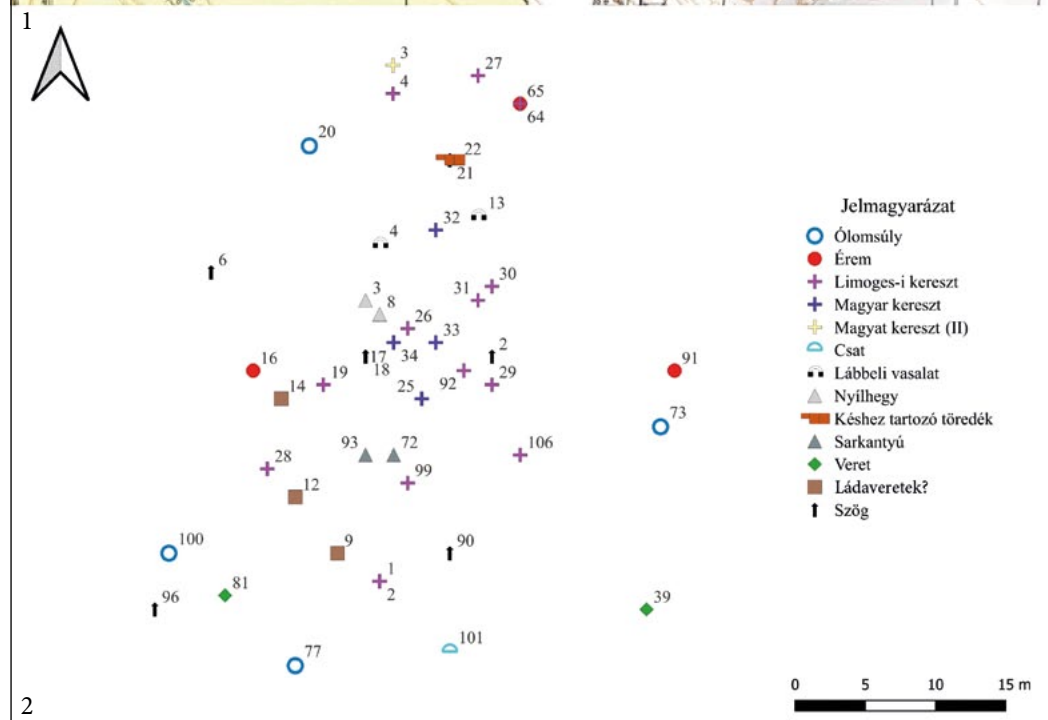
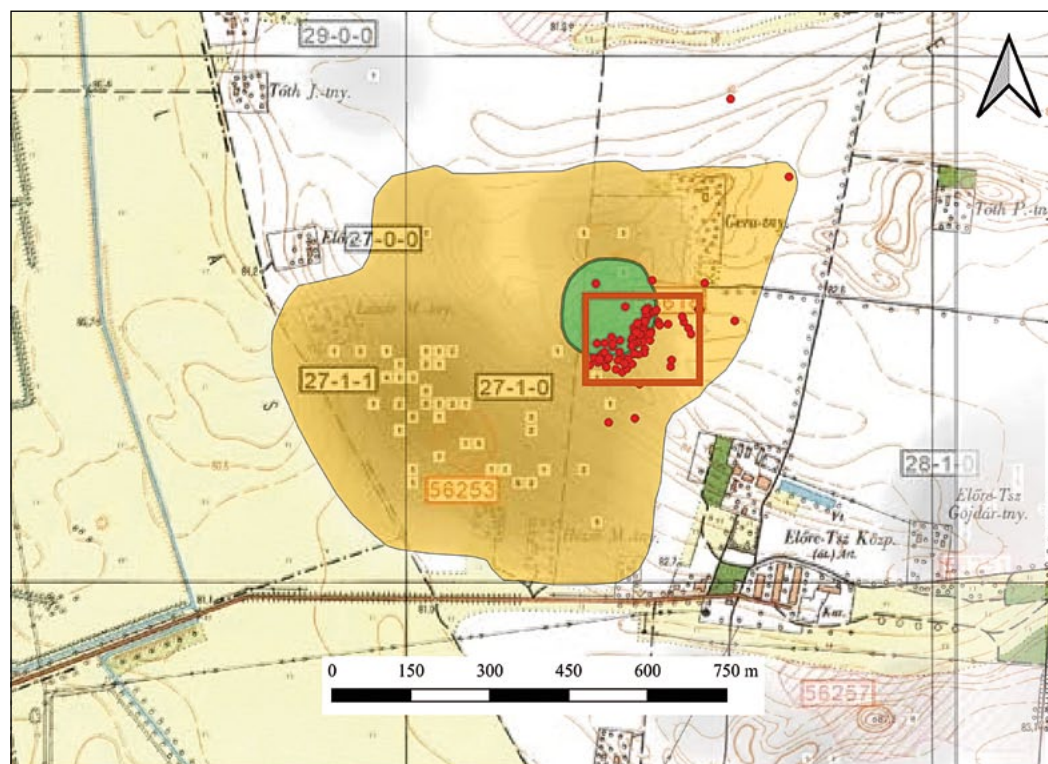
¹⁷ BENKŐ–BERTA–BONDÁR 2022, 341–343.

¹⁸ TJM RégAd. 1350–2026.

¹⁹ A középkori leletek tekintetében lásd a tanulmány Katalógus fejezetét.

5. kép: 1–2: A Surányi Pál által 1962-ben ajándékozott körmeneti kereszt. TJM ltsz.: 70.5.16. Elméleti rekonstrukció (rajzolta: Donkáné Nagy Tímea); 3: Limoges-i lemeztöredék. TJM ltsz.: 70.5.17.

6. kép: 1: A Nagy-Bőve-halom környezetének lelőhelyei a 2023-ban végzett kutatás során előkerült leletek helyével; 2: A leletek szóródása.

tattak). Az egyértelműen a 13. századi egyházi leletegyütteshez köthető tárgyak mellett elsősorban a középkorra keltezhető tárgyak kerültek elő, ezek az Árpád-kor és a török kor közötti időszakra datálhatóak. A leletek a halomtól közvetlenül keletre és délre sűrűsödtek. A halomtól keletre, körülbelül 100 m-re néhány római kori szarmata tárgy (fibula, érme) került elő,²⁰ ami egy szarmata temető közelségére enged következtetni.

A korábban a Nagy-Bőve-halomtól délnyugatra elterülő régészeti lelőhely,²¹ valamint a Nagy-Bőve-halmon található régészeti lelőhely²² területe a 2016 és 2023 között végzett kutatások eredményei alapján jelentősen kibővült (6. kép). Az eddigi kutatások alapján a vizsgált területen a legkorábbi emberi megtelepedés a bronzkorban lehetett. A római kori szarmata népesség hagyatékát egyelőre csak kisszámú lelet képviseli. A Nagy-Bőve-halom körül az Árpád-korban egy viszonylag nagy területen elterülő települést feltételezhetünk. A felszíni leletek alapján a későbbi évszázadokban azonban csak legfeljebb időszakos megtelepedésekkel számolhatunk a Nagy-Bőve-halom környékén.

Katalógus²³

Keresztek töredékei

Magyar kereszt

1. Aranyozott bronz kereszt-töredék. A lemez deformálódott, meghajlott. A szélére 3 mm széles peremet forrasztottak és szegecseltek. A lemezen 5 áttörés van, amelyek között, a lemez középvonalában, vésett spirálmotívum húzódik. 12. század második fele. H.: 2,6 cm, sz.: 3,5 cm, v.: 0,1–0,3 cm, s.: 7,55 gr. Ltsz.: 2025.11.25.

2. Aranyozott bronz kereszt-töredék. Erősen deformálódott. A szélére változó szélességű, 4–5 mm széles keretet szegecseltek és forrasztottak. A rögzítés nyomait aranyozással tüntették el. A hajlás vonalában 2 áttörés nyoma látszik. Díszítetlen. 12. század második fele. H.: 5,7 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 25,20 gr. Ltsz.: 2025.11.32.

3. Aranyozott bronz kereszt töredéke. Megtekeredett, deformálódott szegélylemez darabja. Egy szegeccsel átütött. Élei és a külső oldala aranyozott. 12. század második fele. H.: 2,5 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,04 gr. Ltsz.: 2025.11.33.

4. Aranyozott bronz kereszt-töredék. A nodus két félből áll, egymáshoz forrasztott, erősen sérült, benyomódott, deformálódott. Alján egy öntött, 4 mm széles, elváló szegélyborítás van. A gömb felső részén egy „perselyt” alakítottak ki, tetején és alján szegélydísszel, deformálódott, sérült. A perselyen kettő áttörés látható: kettő annak középvonalában, egymástól 1,8 cm-re. 12. század második fele. Gömb átm.: 4,4x5,4 cm, h.: 1,6 cm, sz.: 4,1 cm, v.: 0,2–0,3 cm, s.: 84,58 gr. Ltsz.: 2025.11.34.

²⁰ TJM Ltsz.: 2025.11. 51.; 2025.11.55.; 2025.11.78.

²¹ Bőve-halom VII. lelőhely (nyilvántartási azonosító száma: 56253).

²² Nagy-Bőve halom lelőhely (nyilvántartási azonosító száma: 58618).

²³ A katalógusban kizárólag a középkorinak meghatározható, és csak a 2023-ban megtalált leletek szerepelnek.

5 Öntött, aranyozott bronz *korpusztöredék*. A korpusz bal kézfeje és a kar részlete maradt meg. A kifelé forduló tenyér közepén kör alakú bronzszegecs van, az ujjak helye véséssel jelölt. A kar tömör, enyhén deformálódott. 12. század második fele. H.: 1,8 cm, sz.: 0,4–0,6 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 1,35 gr. Ltsz.: 2025.11.31.

Limoges-i kereszt (I.)

6. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i kereszt oldalsó szárának töredéke*. A lemez erősen deformált volt, kiegyenesítésre került. A lemezen 2 mm széles keret fut körbe, vége sérült, hiányos. A lemez szélétől 0,2 cm-re két, kerek áttörést, 0,4 cm-re egy 2 mm magas, 0,6x0,7 cm belső átmérőjű foglalatot alakítottak ki (átmérője 1,3 cm). A foglalat mellett a kereszthez tartozó korpusz ábrázolás stilizált formája indul. A jobb tenyér közepén 0,1 cm-es áttörés látható. A kar felett és mellett növényi ornamentikával díszített. A korpusz feje jobb oldalra hajló, a testből a bal kar kiindulása is megfigyelhető. A háttér 0,5–1 mm széles, szabályos sorokba rendezett, vízszintes poncolással töltötték ki. 13. század első fele. H.: 5,8 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 4,10 gr. Ltsz.: 2025.11.26

7. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i kereszt hátoldalát díszítő veret*. A lemez hosszanti szélei mentén szabályos közzel hátoldaltól poncolt sorminta húzódik, a lemez középvonalában préselt hatszirmú rozetta helyezkedik el. A préselt mintát két-két, véséssel kialakított egyenként 3 db koncentrikus körből álló motívum övezi. A lemez végén, a lemez szélétől 0,3 cm-re két kerek áttörés látható. 13. század első fele. H.: 2,6 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,45 gr. Ltsz.: 2025.11.28.

8. Rézlemezéből kivágott aranyozott *limoges-i lemeztöredék*. A szélén 2 mm széles, díszítetlen perem húzódik. A lemezen négyyszirmú növényi ornamentika részlete látható. A motívum közepén 0,1x0,2 cm átmérőjű, kerek áttörés van. A háttér 0,5–1 mm széles, szabályos sorokba rendezett, vízszintes poncolással töltötték ki. 13. század első fele. H.: 1 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,37 gr. Ltsz.: 2025.11.106.

9. Rézlemezéből kivágott, kisméretű bronzszegeccsel összefogott aranyozott *keresztborítás töredékei*. A tárgy töredék egyik végéről letört a lemezdarab. Díszítetlen. 13. század első fele. H.: 1–1,2 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,72 gr. Ltsz.: 2025.11.30.

10. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *keresztborítás*. Mindkét végén töréssel látszódik. A lemez középvonalában, az eldeformálódott résznél, egymás közelében két kerek, 0,1 cm átmérőjű áttörés látható. 13. század első fele. H.: 3,4 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,88 gr. Ltsz.: 2025.11.99.

Limoges-i kereszt (II.)

11. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i lemeztöredék*. Mindkét vége hiányos. A szélén 2 mm széles peremet alakítottak ki. A lemezen ovális alakú 2 mm magas, 1,2x1 cm átmérőjű foglalatot alakítottak ki, mindkét végénél növényi ornamentikával díszítették. A háttér 0,5–1 mm széles szabályos sorokban követett vízszintes poncolással töltötték ki. 13. század első fele. H.: 3,8 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,1 cm, s.: 3,03 gr. Ltsz.: 2025.11.92.

12. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i lemeztöredék*. A lemez szélén 3 mm széles peremet, üres sávot alakítottak ki. A perem mellett közvetlenül egy deformálódott foglalat van. A foglalatot érinti a lemez középvonalában kialakított, véssett, négyyszirmú növényi minta, melyet egy újabb foglalat követ. A háttér 0,5–1 mm széles, szabályos sorokba rendezett, vízszintes poncolással töltötték ki. 13. század első fele. H.: 2,2 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,88 gr. Ltsz.: 2025.11.89.

13. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i kereszt hátoldalához tartozó töredék*. A lemez szélén szabályos közzel hátoldaltól poncolt sorminta húzódik, amelyek között préselt, négyyszirmú rozetta motívumok helyezkednek el. A lemez hosszanti széleinél egy-egy, aszimmetrikusan elhelyezett, apró, kerek áttörés található. 13. század első fele. H.: 2,4 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,64 gr. Ltsz.: 2025.11.27.

14. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *limoges-i kereszt hátoldalához tartozó töredék*. A lemez szélén szélesedő, szabályos közzel, ívelt vonalban, a lemez hátoldaláról poncolt, kidomborodó sorminta látható. A lemez középvonalában préselt, domború, négyyszirmú rozetta motívum van. A lemez szélétől 0,1–0,3 cm-re két, egymástól 1 cm-re elhelyezkedő, 0,1 cm átmérőjű áttörés látható. 13. század első fele. H.: 3,4 cm, sz.: 2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,85 gr. Ltsz.: 2025.11.64.

15. Rézlemezéből kivágott, aranyozott *keresztborítás töredéke*. Deformálódott, pereme a két szélén visszahajtott. A lemez középvonalában egy apró, kör alakú áttörés van. 13. század első fele. H.: 1,1 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,1 cm, lyuk átm.: 0,1 cm, s.: 0,45 gr. Ltsz.: 2025.11.29.

Érmek

16. *Anonim denár*. UNGER 1997: II. Béla (1131–1141). Előlapján kereszt, a négy sarokban egy-egy félhold ponttal. A hátlapon két koncentrikus kör: a belsőben ékekből alkotott kereszt, a külsőben köriratot imitáló ékek. UNGER 52; CNH I. 87; H 99.; Opitz 18.12.1.1. Átm.: 1,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,34 gr. Ltsz.: 2025.11.11.

17. *Anonim denár*. UNGER 1997: II. Béla (1131–1141). Előlapján kereszt, a négy sarokban egy-egy félhold ponttal. A hátlapon két koncentrikus kör: a belsőben ékekből álló kereszt, a külsőben négy, szimmetrikusan elhelyezett ék. UNGER 52; CNH I. 87; H 100; Opitz 18.12.1.3. Átm.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,33 gr. Ltsz.: 2025.11.23.

18. *Anonim denár*. UNGER 1997: II. Béla (1131–1141). Előlapján négy kifelé forduló félholdból és négy keresztből összeállított keretben egyenlő szárú kereszt, szárai között pontok. A hátlapon koncentrikus körök láthatóak, a belsőben kereszt, a szárai között ékek, a külsőben köriratot imitáló vonalkák. UNGER 48; CNH I. 87; H 89; Opitz 18.5.1.1. Átm.: 1 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,25 gr. Ltsz.: 2025.11.66.

19. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. A közepén egy négyzet alakú, 7 mm széles, a szélén kettő kisebb, amorf áttörés. Lapított, enyhén hiányos. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,45 gr. Ltsz.: 2025.11.16.

20. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,77 gr. Ltsz.: 2025.11.35.

21. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn töredéke*. Erősen kopott, korrodált. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 1,4–1,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,18 gr. Ltsz.: 2025.11.36.

22. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,7–2,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 3,27 gr. Ltsz.: 2025.11.44.

23. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. Felülete kopott, korrodált. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,38 gr. Ltsz.: 2025.11.59.

24. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. Az érem félbehajlott, pereme sérült, repedezett. Felülete kopott, korrodált. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. H.: 2,6 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,76 gr. Ltsz.: 2025.11.65.

25. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. A pereméből egy kis darab hiányzik. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,5 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,66 gr. Ltsz.: 2025.11.82.

26. III. Béla (1172–1196) *réz tálkapézn*. Felülete kopott, korrodált. UNGER 114; CNH I. 98; H 72. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 3,65 gr. Ltsz.: 2025.11.86.

27. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. Az érem hajtott, sérült. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 1,5–2,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,74 gr. Ltsz.: 2025.11.40.

28. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,42 gr. Ltsz.: 2025.11.47.

29. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,06 gr. Ltsz.: 2025.11.49.

30. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,21 gr. Ltsz.: 2025.11.50.

31. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. Felülete erősen korrodált, zöld patinás, pereme sérült, repedezett. Az érem enyhén deformálódott. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,06 gr. Ltsz.: 2025.11.84.

32. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* kufikus feliratimitációval. Félbe hajlott, sérült, kopott. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,62 gr. Ltsz.: 2025.11.91.

33. III. Béla (1172–1196) *rézpézn* töredéke kufikus feliratimitációval. Hiányos. UNGER 115; CNH I. 101; H 73. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,23 gr. Ltsz.: 2025.11.105.

34. III. Adalbert cseh király és salzburgi érsek (1183–1200) által kibocsátott *friesachi dénár*. Az érem széle sérült, enyhén felhajlott. Előlapja kettős keretelésű. A belsőben szembe néző érsek alak, jobb kezében pásztorbot, a bal kezében kulcs. A körirat lekopott, hiányzik. A hátlapon két tornyú templom, a tornyok között kereszttel, alul négy körrel. Felülete kopott. CNA Ca9. Átm.: 1,8 cm, v.: 0,05 cm, s.: 0,75 gr. Ltsz.: 2025.11.46.

35. Kisméretű, deformálódott *ezüst dénár töredéke*. Az éremkép nem azonosítható, feltehetően 12. századi *friesachi dénár* töredéke. H.: 1,1 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,1 cm, m.: 0,4 cm, s.: 0,19 gr. Ltsz.: 2025.11.63.

36. Ezüstözött, átlukasztott, *hiányos érem*. Az éremkép erősen kopott, amelyet az egyik oldalon kettős pontkör keret, a másik oldalon két plasztikus vonal vesz körül. Átm.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,63 gr. Ltsz.: 2025.11.79.

37. 16. századi *hamis denár töredéke*. Felülete erősen kopott és korrodált. A köriratról egy „DI” részlet maradt meg. Átm.: 1,7 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,31 gr. Ltsz.: 2025.11.80.

38. I. Miksa (1564–1576) *hamis denár*. Előlapon sem a körirat sem az éremkép nem kivehető. A hátlapon a köriratról a „MAX” részlet olvasható. A címerpajzs felett évszám imitáció. Ref. UNGER 766.a/767.a; CNH III. 94/95; H 992/993. Átm.: 1,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,82 gr. Ltsz.: 2025.11.87.

39. I. Miksa (1564–1576) *ezüst denár töredéke*. Előlapon Patrona Hungariae, Madonna a gyermekkel, K-B verdejegy (Körmöcbányai verde). A hátlapon 5 részre osztott, ívelt oldalú címerpajzs. Évszám a címerpajzs felett: 1576. UNGER 767.a; CNH III. 95; H 993. Átm.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,41 gr. Ltsz.: 2025.11.52.

Gyűrűk

40. *Ólomgyűrű töredéke*. A karika hiányzik. A váll csak részben maradt meg, az egyik oldalán függőleges vonalköteggel díszített. A gyűrűfej kör alakú, melyen hatszirmú rozetta látható. A hátoldala egyenetlen, öntésnyomos. 12. század vége – 13. század első fele. H.: 1,5 cm, sz.: 0,6 cm, fej átm.: 1,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,84 gr. Ltsz.: 2025.11.48.

41. Ólom köves *gyűrű töredéke*. Csak a fejrész maradt meg, szélén gyöngysorkerettel. A foglalatba kör alakú bemélyedést hoztak létre, melyben zöldszínű kőbetét van. A gyűrűfejen 8 sávot alakítottak ki, amelyek felét hálómintával töltötték ki. 13. század első fele. H.: 1,4 cm, sz.: 1,2 cm, m.: 0,6 cm, s.: 2,60 gr. Ltsz.: 2025.11.68.

Csatok

42. *Bronzcsat töredéke*. Öntött, téglalap alakú, téglalap keresztmetszetű csat töredéke. A csatkarikán háromszög alakú nyúlvány található. A csatpecsek hiányzik. Középkor (9–14. század). H.: 2,1 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm, s.: 3,04 gr. Ltsz.: 2025.11.41.

43. *Bronzcsat*. Öntött bronz, ovális csat. Keresztmetszete ovális. A csatpecsek rögzítésénél a csattest elvékonyodik, a csatpecsek hiányzik. Középkor (9–14. század). Átm.: 3,3 cm, v.: 0,2–0,5 cm, s.: 8,79 gr. Ltsz.: 2025.11.88.

44. *Ezüstcsat töredéke*. Öntött, líra alakú csat töredéke. A csattest fele és a csatpecsek hiányzik. A csattest külső oldalán, peremek között különböző méretű négyzetekből álló sorminta látható. Lószerszám része lehetett. 11–12. század. H.: 3,7 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 4,51 gr. Ltsz.: 2025.11.101.

Nyílhegyek

45. Levél alakú, lapos *vas nyílhegy*. Nyéltüskéje letört. A hegy és a tüske találkozásánál rombusz keresztmetszetű. 10–13. század. H.: 5,7 cm, sz.: 0,4–2,1 cm, v.: 0,3 cm, s.: 8,25 gr. Ltsz.: 2025.11.69.

46. *Vas nyílhegy töredéke*. Deformálódott, elhajlott. A levél a vágóél felé fokozatosan szélesedik, a nyaknál közel D keresztmetszetű. 10–13. század. H.: 3,4 cm, sz.: 0,6–1,6 cm, v.: 0,2–0,4 cm, m.: 1,4 cm, s.: 6,69 gr. Ltsz.: 2025.11.8.

47. Keskeny, négyélű, páncéltörő, nyéltüskés *vas nyílhegy*. A nyéltüske téglalap, a levél rombusz keresztmetszetű. 13–14. század. H.: 3,7 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 2,17 gr. Ltsz.: 2025.11.3.

Vaskések

48. *Vas késnyél töredéke*, aranyozott bronzlemez borítás deformálódott töredékével. A nyélre egy vastag, hosszú szegeccsel rögzítették az aranyozott lemezt. 16. század. H.: 2,2 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1–0,3 cm, m.: 0,9 cm, s.: 6,47 gr. Ltsz.: 2025.11.22.

49. Pajzs alakú *késnyélvég*. Közepén áttörés, amelyben az elkalapált, korrodált nyéllap tüskéje látható. 14–16. század. H.: 1,6 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, m.: 1,2 cm, s.: 1,80 gr. Ltsz.: 2025.11.37.

50. Felső nyélállású, nyéltüskés *vaskés deformálódott töredéke*. 13–16. század. H.: 8,1 cm, sz.: 1,3–2,3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 17,39 gr. Ltsz.: 2025.11.74.

Sarkantyúk

51. Vasból kovácsolt tüskés *sarkantyú töredéke*. A szárai közül csak az egyik maradt meg. A tüske gúla alakú, enyhén lefelé görbül, rövid, 1 cm hosszú nyakkal kapcsolódik a szárhoz. 12–13. század. H.: 9 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,4 cm, s.: 20,09 gr. Ltsz.: 2025.11.72.

52. Vasból kovácsolt tüskés *sarkantyú töredéke*. A szárai erősen íveltek, mindkettő töredékes. A tüske gúla alakú, enyhén lefelé görbül, rövid, 1 cm hosszú nyakkal kapcsolódik a szárakhoz. 12–13. század. H.: 3,8 cm, v.: 0,5 cm, s.: 10,82 gr. Ltsz.: 2025.11.93.

Lábbeli vasalatok

53. Vasból kovácsolt, lapos, U alakú, *lábbeli vasalat töredéke*. A közepén egy szeglyuk látható. Török kor. H.: 6,2 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,5 cm, s.: 10,17 gr. Ltsz.: 2025.11.4.

54. Vasból kovácsolt, lapos, U alakú *lábbeli vasalat töredéke*. Az egyik vége enyhén elhajlott, megtört. A közepén egy szeglyuk látható. Török kor. Átm.: 6,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,2 cm, s.: 9,11 gr. Ltsz.: 2025.11.13.

Vasszőgek

55. *Vasszőg*. A feje gomba alakú. A szára négyzet keresztmetszetű, a hegye felé enyhén vékonyodik, deformálódott. Középkor. Fej h.: 1,9 cm, fej sz.: 1 cm, h.: 6,8 cm, v.: 0,5 cm, s.: 8,48 gr. Ltsz.: 2025.11.2.

56. *Vasszőg*. Négyzetesen kiszélesedő magas fejű vasszőg töredéke. A szára téglalap keresztmetszetű. Középkor. H.: 3,3 cm, v.: 0,4–0,8 cm, s.: 3,16 gr. Ltsz.: 2025.11.6.

57. *Vasszőg*. Feje amorf, szára négyzetes keresztmetszetű, fokozatosan vékonyodik. Középkor. Fej h.: 1,9 cm, fej sz.: 1 cm, h.: 6,9 cm, v.: 0,4–0,8 cm, s.: 14,04 gr. Ltsz.: 2025.11.17.

58. *Vasszőg* szárának *töredéke*. Négyzet keresztmetszetű, a hegy felé fokozatosan elvékonyodik. Középkor. H.: 5,8 cm, sz.: 0,4–0,6 cm, v.: 0,4 cm, s.: 4,69 gr. Ltsz.: 2025.11.18.

59. *Vasszőg*. A fej gomba alakú, a szár négyzet keresztmetszetű, elhajlott, a hegy felé enyhén elvékonyodik. Középkor. Fej átm.: 0,9x1,2 cm, h.: 5 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,4 cm, s.: 3,66 gr. Ltsz.: 2025.11.21.

60. *Vasszőg*. A feje lapos, nyújtott csepp alakú, a szára téglalap keresztmetszetű, a hegy felé fokozatosan elvékonyodik, enyhén deformálódott. Középkor. H.: 5,9 cm, v.: 0,4–0,6 cm, s.: 5,18 gr. Ltsz.: 2025.11.90.

61. *Vasszőg*. Feje lapos, téglalap alakú. A szára téglalap keresztmetszetű, vaskos, a hegy felé enyhén keskenyedik, enyhén elhajlott. Középkor. H.: 4 cm, v.: 0,5 cm, s.: 4,47 gr. Ltsz.: 2025.11.96.

Ólomsúlyok

62. Ovális, lapos *ólomsúly töredéke*. Felülete repedezett, erősen korrodált. Árpád-kor. Átm.: 2 cm, lyuk átm.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm, s.: 4,41 gr. Ltsz.: 2025.11.20.

63. Ovális, lapos *ólomsúly töredéke*. Felülete erősen korrodált. Árpád-kor. H.: 1,6 cm, lyuk átm.: 0,3 cm, v.: 0,3 cm, s.: 2,83 gr. Ltsz.: 2025.11.57.

64. Kerek, lapos, D keresztmetszetű *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 1,6 cm, lyuk átm. 0,4–0,5 cm, v.: 0,5 cm, s.: 4,82 gr. Ltsz.: 2025.11.62.

65. Lapos, kerek, egymásra hajtott végű, egyenetlen felületű, enyhén deformálódott *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 1,8x2 cm, lyuk átm.: 0,4–0,7 cm, v.: 0,2 cm, s.: 4,36 gr. Ltsz.: 2025.11.73.

66. Lapos, kerek, deformálódott, *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 1,7 cm, v.: 0,25 cm, lyuk átm.: 0,3 cm, s.: 5,74 gr. Ltsz.: 2025.11.75.

67. Lapos, kerek *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 2 cm, v.: 0,4 cm, lyuk átm.: 0,6 cm, s.: 9,61 gr. Ltsz.: 2025.11.76.

68. Kerek, lapos *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 1,7x1,8 cm, v.: 0,4 cm, lyuk átm.: 0,6 cm, s.: 6,68 gr. Ltsz.: 2025.11.77.

69. Kerek, lapos *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 1,6 cm, lyuk átm.: 0,3 cm, v.: 0,4 cm, s.: 4,71 gr. Ltsz.: 2025.11.100.

70. Kerek, lapos, enyhén deformálódott *ólomsúly*. Árpád-kor. Átm.: 2 cm, v.: 0,4 cm, lyuk átm.: 0,7 cm, s.: 10,81 gr. Ltsz.: 2025.11.102.

71. Öntött, csepp alakú, *ólomsúly*. Árpád-kor. H.: 1,8 cm, sz.: 0,6–1,2 cm, v.: 0,8 cm, s.: 9,24 gr. Ltsz.: 2025.11.53.

72. Öntött, félkör alakú, kopott *ólomsúly töredéke*. Árpád-kor. H.: 1,6 cm, sz.: 0,85 cm, m.: 0,9 cm, s.: 8,90 gr. Ltsz.: 2025.11.54.

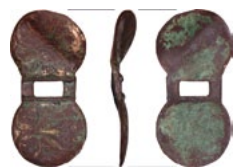
Egyéb fémtárgyak

73. *Könyvsarokveret(?) töredéke*. Öntött bronz, állat alakú (griff) veret töredéke. A felülete véséssel díszített. Rögzítésére szolgáló kerek áttöréssel. Árpád-kor. H.: 3,6 cm, sz.: 2,5 cm, v.: 0,2 cm, lyuk átm.: 0,2 cm, s.: 2,81 gr. Ltsz.: 2025.11.39.

74. *Rézlemez*ből kivágott, préselt amorf alakú *töredék*. A lemezen ívelt, körökkel díszített minta látható. Felülete kopott, korrodált. 10–12. század. H.: 1,6 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,58 gr. Ltsz.: 2025.11.45.

75. *Zabladisz*. Öntött bronz, a külső felületén aranyozott kantárhoz tartozó veret. A veret rögzítő tartozéka hiányzik. Felületén nehezen kivehető, különböző növényi motívumokból álló, véselt díszítés látható. 12. század vége – 13. század első fele. H.: 4 cm, sz.: 1,5–2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 6,21 gr. Ltsz.: 2025.11.71.

76. Öntött *bronzveret töredéke*. Felülete erősen kopott. A két szárának végén kör alakban kiszélesedik, hátoldalán rögzítő szegecsket alakítottak ki. A szegecsnek magassága alapján vékonyabb anyagra – például bőr – rögzítették. Árpád-kor. H.: 2,8 cm, sz.: 0,4–0,6 cm, v.: 0,4 cm, m.: 0,6 cm, szegecs átm.: 0,3 cm, szegecs h.: 0,4 cm, s.: 5,62 gr. Ltsz.: 2025.11.81.

77. Öntött *bronzveret töredéke*. Felülete kopott, öntésnyomos. Hátoldalán három rövid szegecs látható. Árpád-kor. H.: 2,6 cm, sz.: 0,6–2,6 cm, v.: 0,3 cm, m.: 0,7 cm, s.: 8,78 gr. Ltsz.: 2025.11.83.

78. *Veret töredéke*. Gyenge minőségű ezüstből öntött, lapos, kerek, küllős tárgytöredék. Felülete kopott, öntésnyomos, sorjás. Árpád-kor. H.: 3,2 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,4 cm, s.: 7,84 gr. Ltsz.: 2025.11.94.

79. Vasszöggel átütött *lemez töredéke*. A szög feje mandula alakú, a rövid, négyzetes keresztmetszetű szára a hegy felé fokozatosan keskenyedek. Középkor. Szögfej h.: 2,7 cm, sz.: 1,1 cm, m.: 0,8 cm, szög m.: 2,6 cm, szög h.: 2,7 cm, lemez v.: 0,4 cm, s.: 4,97 gr. Ltsz.: 2025.11.9.

80. Téglalap alakú *vaslemez töredéke*. A szélén kettő, körülbelül 4 mm átmérőjű áttörés látható. Középkor. H.: 7,6 cm, sz.: 4,2 cm, v.: 0,3 cm, lyuk átm.: 0,4 cm, s.: 35,12 gr. Ltsz.: 2025.11.12.

81. Háromszög alakú, lapos *vaslemez töredéke*, amelyet vasszöggel átszögeltek. Középkor. H.: 1,5 cm, sz.: 1,3–2,2 cm, v.: 0,4–0,7 cm, m.: 0,7 cm, s.: 2,93 gr. Ltsz.: 2025.11.14.

82. Ívelt, karéjos végű *vasveret*. A hátoldalán egy kiszélesedő, elkalapált, lapos fejű vasszegecs látható. Árpád-kor. H.: 5 cm, sz.: 0,8–2,4 cm, v.: 0,3 cm, m.: 0,9 cm, szegecs átm.: 0,3–0,5 cm, szegecs h.: 1,1 cm, s.: 6,93 gr. Ltsz.: 2025.11.95.

83. Kör alakú, *vasveret*. Hátoldalán három rövid, törött és hiányos rögzítő szegecs van. Árpád-kor. Átm.: 5,5 cm, v.: 0,2 cm, szegecs átm.: 0,5–0,7 cm, szegecs h.: 0,8–1,2 cm, s.: 23,45 gr. Ltsz.: 2025.11.98.

84. *Bronzkehely vagy örökmécses töredéke*. Kihajló, enyhén megvastagodó peremű. Árpád-kor. Pá.: 6 cm, h.: 1,4 cm, sz.: 3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 4,30 gr. Ltsz.: 2025.11.42.

85. Öntött kiszélesedő, D alakú *láda(?)veret töredéke*. Felülete növényi ornamentikával díszített. Árpád-kor. H.: 3,6 cm, sz.: 1 cm, v.: 0,2 cm, s.: 4,10 gr. Ltsz.: 2025.11.67.

86. Öntött, kiszélesedő, D alakú *láda(?)veret töredéke*. Felülete növényi ornamentikával díszített. Vége törött. Árpád-kor. H.: 5,2 cm, sz.: 1,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 9,78 gr. Ltsz.: 2025.11.1.

87. *Aranyozott bronzveret*. Félgömbös, deformálódott, repedezett szélű, közepén kidomborodó veret. Árpád-kor. H.: 4,4 cm, sz.: 2,4 cm, v.: 0,1 cm, m.: 2,1 cm, s.: 9,02 gr. Ltsz.: 2025.11.58.

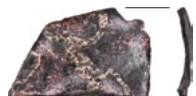
88. *Aranyozott bronzveret*. Domborított, erősen kopott, kör alakúra kivágott, közepén áttört, aranyozott, lemezes veret. Árpád-kor. Átm.: 2,4 cm, v.: 0,1 cm, m.: 0,6 cm, lyuk átm.: 0,5 cm, s.: 2,09 gr. Ltsz.: 2025.11.103.

89. Bronzveret. Kerek, öntött bronz, a közepén félgömb alakban kidudorodó, az egybeöntött rögzítő szegecs kör keresztmetszetű, törött. Árpád-kor. Átm.: 1,6 cm, v.: 0,1 cm, szegecs m.: 0,3 cm, szegecs átm.: 0,3 cm, s.: 2,84 gr. Ltsz.: 2025.11.109.

90. Aranyozott bronzveret. Négyzetes fejű, kiszélesedő, kampósan visszahajlított, ketté vágott szárú, öntött, aranyozott bronzveret. Felülete kopott. Árpád-kor. H.: 2,4 cm, sz.: 1–1,3 cm, v.: 0,2 cm, m.: 0,9 cm, szegecs ma.: 0,7 cm, szegecs átm.: 0,4 cm, s.: 3,89 gr. Ltsz.: 2025.11.110.

91. Aranyozott lemeztöredék. Vékony, deformálódott aranyozott réz lemeztöredék. Árpád-kor. H.: 1,8 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,84 gr. Ltsz.: 2025.11.19.

92. Préselt, aranyozott bronzveret. Peremén poncolással díszített, közepén rozetta formában kidomborított, a minta közepén áttört. Árpád-kor. H.: 1,1 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,1 cm, m.: 0,3 cm, lyuk átm.: 0,1 cm, s.: 0,35 gr. Ltsz.: 2025.11.97.

Az egyházi kincslet

Ahogy jelen tanulmány bevezetőjében is olvasható, a Nagy-Bőve-halom területéről már korábban több keresztetörredék is ismert volt.²⁴ Az 1962-ben egymás közelében megtalált két különböző Árpád-kori keresztthez tartozó töredékek (5. kép 2–3) alapján merült fel annak lehetősége, hogy azok egy, a tatárjárás idején elrejtett, liturgikus tárgyakból álló kincslet részei lehetnek.²⁵ Ezt a felvetést erősítette meg a 2022-ben megtalált korpusz- és lemeztöredék (1. kép). Amellett, hogy a korpusz illeszkedett az évtizedekkel korábban megtalált aranyozott rézlemezhez, előkerülésének pontos koordinátái is rögzítésre kerültek. Ezáltal lehetőség nyílt további kutatások elvégzésére, melynek első lépéseként 2023-ban fémkereső műszerrel sikeresen azonosítottuk az addig csak feltételezett egyházi kincslet helyét az egykori, ismeretlen nevű település templomától keletre, és számos további tárgytöredék is napvilágot látott. Mivel a talaj felső 5–20 cm-es rétegéből összegyűjtött, eredeti leletösszefüggéseiktől megfosztott tárgyak sokaságáról van szó, az elrejtett leletegyüttes pontos összetételét a kutatás jelenlegi állása alapján csak komoly fenntartásokkal kísérelhetjük meg rekonstruálni. Ennek az egyik oka a leletek szóródása. Az egyértelműen egy-egy tárgyhoz tartozó töredékek is gyakran egymástól több tíz méterre kerültek elő (6. kép 2). A kutatás során számos olyan leletet találtunk, melyek keltezésük, vagy jellegük miatt egyértelműen nem kapcsolódhatnak egy tatárjárás kori kincshez.

Mielőtt azonban megkísérelnénk az egyházi leletegyüttest alkotó tárgyak sorát felvázolni, nézzük meg röviden, hogy általában milyen tárgyak tartoztak az Árpád-korban az egyházi liturgiához, és ezek közül melyeket találhatnánk meg a kisebb, 100–200 fős faluközösséghez tartozó plébániák vagy plébánia jogkörrel még nem rendelkező templomok felszerelése között.

Szent István törvényeiben írta elő a falusi templomok építését és azok király általi felszerelését. Az Árpád-kor vonatkozásában nem rendelkezünk olyan inventáriumokkal, amelyek egy kisebb templom felszerelését rögzítették volna, de korabeli és későbbi legendák, valamint leltárak alapján bepillantást nyerhetünk néhány jelentősebb monostor és székesegyház liturgikus tárgyainak sorába.

²⁴ SZATMÁRI 2014, 650–651.; vö. CSÁNYI 2024, 285.

²⁵ SZATMÁRI 2014, 651.

Ezek alapján különböző edények, textíliák, körmeneti és oltárkeresztek, szertartáskönyvek, kereszt- és gyertyatartók, miseruhák, pástorbotok táruhnak a szemünk elé, de a teljes képhez a templomok berendezései — az oltárok, mozaikok/freskók, faragványok — is hozzá tartoztak.²⁶ Pannonhalma Szent László kori leltára hihetetlen gazdagságról tanúskodik: 9 ereklyetartó, hordozható oltárral, 14 kereszt, 24 kehely mellett ostyatartó pixisek, evangéliumos könyvek, tömjénezők, és egyéb ötvöstárgyak, valamint textíliák sokaságát vették számba. A jellemzően a liturgikus szükségleteket messze felülmúló tárgye gyűttesekben sok esetben az alapítói adományokat is látnunk kell, míg a liturgikus tárgyak egy része kereskedelmi áruként vagy diplomácia kapcsolatok révén, Nyugat-Európából érkezett hazánkba. Emellett természetesen számolnunk kell a magyar királyi udvarban, illetve a főpapság környezetében működő ötvösök és műhelyek tevékenységével is.

Az egyszerűbb falusi egyházak felszereléseinek kevés emléke maradt fenn. Az egykori templomok területéről származó, különböző típusú és stílusú kereszttek, valamint az egyéb tárgyak mellett nemigen maradt más információ az utókorra, ami jelentős mértékben épp a tatárjárás nagymértékű pusztításaival is magyarázható. A 11. század egy különleges és széles körben ismert lelete a csolnoki harang.²⁷

A középkori Bodrog vármegye délnyugati részén található Valfer település templomának tárgyairól a későbbi évszázadok feljegyzései igazítanak bennünket útba. A templom felszerelésének fontos részét képezte a papi öltözet, amely alsóruhát, övet, vállkendőt, stólat, valamint miseruhát jelentett, és mindnek megvolt a maga szerepe, illetve saját csatja és kiegészítője. A templomban ugyancsak számolhatunk például faszobrokkal, faoltárokkal, amelyeket festéssel (esetleg veretekkel) díszíthettek. Ezeken kívül nélkülözhetetlenek voltak a miséhez tartozó könyvek, az oltár és körmeneti kereszt, valamint a bűn- és ére nytálak, a harang, a csengő, a mosdótálak (keresztelő medencék kőből vagy fémből), füstölők, illetve a szövetek (függönyök, borítást szolgáló vásznak), a liturgiához használt ostyatartók, gyertyatartók, kupák, az ezek tárolására használt ládák, szekrények, ereklyetartók és egyéb fém kiegészítők.²⁸

Az előbbi felsorolást végigolvasva a legkülönbözőbb anyagú és méretű tárgyak sokasága bontakozik ki szemünk előtt. Fontos tény, hogy ezek egy jelentős része — melyek szerves anyagból készültek —, ha földbe került, elenyészett a hosszú évszázadok alatt. Elsősorban a fémtárgyak azok, amelyek átvészelték az idő múlását.

A Nagy-Bőve-halmi leletek esetében eddig az előbb felsorolt tárgyak között is felbukkanó, különböző kereszttekhez tartozó töredékeket, könyvveretet, csengő/bronzkehely/örökmécses töredéket, és feltehetően láda(k)hoz kapcsolható maradványokat azonosítottunk. A leletanyag töredékes, kisszámú és erősen sérült, emellett számolhatunk olyan, szervesanyagból készült egyházi felszereléssel is, ami nem maradt meg.²⁹

A Nagy-Bőve-halomnál talált tárgyak közül a különböző kereszttek töredékei azok, melyek egyértelműen a kincslethez köthetőek, így a leletegyüttes részletes ismertetését is ezekkel kezdjük, és csak ezt követően térünk ki a kincslet lehetséges további elemeire.

Magyar kereszt (I. típus)

A középkori Magyar Királyságban változatos formában, kialakítással, díszítéssel és minőségben készültek különböző kereszttek. Ezek kivitele és formavilága jelentősen eltér a külföldi, akár a limoges-i, akár a Maas-vidéki példányoktól. A Tornyai János Múzeum gyűjteményébe legkorábban bekerült, magyar műhelyben készült, 12. századra keltezhető kereszt töredéke (5. kép 1–2), amelyet elsőként

²⁶ KISS 2022, 275.

²⁷ PATAY 1992.

²⁸ LOVAG 1979 10–37.; PÁNYA et al. 2023, 215–234.

²⁹ Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, egyes tárgyak jelenlétére csak egy-két apró töredék utal.

Szatmári Imre írt le részletesen,³⁰ külön típust képvisel a leletegyüttesünkben. A kereszthez tartozó további töredékeket az újonnan előkerült tárgyak között nem azonosítottunk, így új információval nem rendelkezünk.

Az eredeti keresztből a bronzból öntött, aranyozott kereszt vízszintes, végein egy-egy lemezből készült, aranyozott bronzgömbbel díszített szára és a bronzból öntött, aranyozott korpusz maradt meg. A kereszt függőleges szára hiányzik. A vízszintes keresztszár végeit elvékonyították, és egy-egy kisebb bordát is hagytak rajta. A keresztszár így kialakított végeire ráhúzták a lemezes gömbdíszekeket, melyeket alul és a végükön forrasztással rögzítettek. A gömböket két-két félgömbös lemezből forrasztották össze. A félgömbök közepét egy-egy négyszögletes lyukkal üttették át. Az aranyozásra csak a kereszt összeszerelését követően került sor. A kereszt lekerekített sarkú, téglalap keresztmetszetű vízszintes szára két darabból áll. Ezt a két részt a korpusz mögött bronzszegecs rögzítette egymáshoz. A szegecselésnél a keresztszár darabjainak laposabb végét 0,9 és 1,3 cm-es szakaszon bevágták és elvékonyították. Az egymásra illesztett felületeket rögzítő szegecs mellett kialakított 0,6 cm széles rés biztosította a kereszt függőleges szárának illeszkedését. A függőleges keresztszár a vízszintes keresztszárnál vékonyabb, körülbelül 0,6×0,3 cm átmérőjű lehetett. A függőleges szárat a korpusz lába alatti szegecs és a vízszintes keresztszár közepén, a szegecs mellett kialakított mélyedés, illetve a vízszintes szárra erősített korpusz szegecselése rögzítette. A két aszszimmetrikus keresztszár, a méretadatokban fellelhető különbségek miatt teszik érdekessé a Böve-halmi darabot, ugyanis a magyar termékek jellemzően szimmetrikusak. Újabb töredékek előkerülése esetén pontosíthatnánk a tárgyról eddig kialakult képen. A vízszintes keresztszáron megjelenő, annak négy-négy élet díszítő öt-öt, bevésott körökből és félkörből álló, a szomszédos éleken aszszimmetrikusan elrendezett, rügyeket jelképező és az élet fájára utaló motívumokra számos párhuzamot említhetünk: Jászberény,³¹ Bökény,³² ismertlen lelőhelyű kereszt a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében,³³ Cegléd,³⁴ Dunaszentmiklós.³⁵

A bronzból öntött korpusz 10,9 cm hosszú, 8,8 cm széles. Három szegecs rögzíti a keresztszárakhoz: a jobb és bal kezét, az előre fordított két tenyér közép vonalában egy-egy lapos, négyszögletes fejű bronzszegecs üti át, a lábtartó alatt egy lapos, szabálytalan, kerek fejű szegecs van. Krisztus feje jobbra és kissé előre billen. Arca csaknem kör alakú, nyaka a váll irányában laposan kiszélesedő. A sima felsőtest a csípő felé erőteljesen elkeskenyedik és enyhén domború. A deréknál két vízszintes borda jelöli a térdig érő, lefelé kiszélesedő ágyékkendő felső szélét. Az ágyékkendő széle alatt, a két egyenes láb között, keskeny áttörés van, az egymással párhuzamos lábfejek szorosan egymás mellé illeszkednek. A ferde, egyenes talp alatt keskeny, elkeskenyedő, lekerekített és domború felületű lábtartó helyezkedik el, amely alul kerek, lapos fülben végződik. A korpusznak is csak az előoldalát aranyozták, a hátoldalán nincs aranyozásra utaló nyom. Az öntött bronzkorpusznak székesfehérvári,³⁶ békéscsabai,³⁷ Bugac-pétermonostori,³⁸ gyönki³⁹ és egy ismeretlen lelőhelyű⁴⁰ párhuzamait

³⁰ SZATMÁRI 2014, 647–649.

³¹ LOVAG 1999, 32–33.; Abb. 43.

³² CSALLÁNY 1905, 44., XIV. kép.

³³ FORRÁS: MNM LTSZ.: 1957.23.B (<https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/MNMMUSEUM1450714>, megtekintés dátuma: 2026. 02. 08.), MNM LTSZ.: 1957.27.B (<https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/MNMMUSEUM1450720>, megtekintés dátuma: 2026. 02. 08.). LOVAG 1999, 34–35., Abb. 48.

³⁴ LOVAG 1999, 33–34., Abb. 46.

³⁵ LOVAG 1999, 33., Abb. 45.

³⁶ LOVAG 1999, 43–45., Abb. 67–75.

³⁷ LOVAG 1999, 43–45., Abb. 67–75.

³⁸ CSENDES 2023, 189.

³⁹ K. NÉMETH 2011, 215., 125.

⁴⁰ LOVAG 1999, 44–45., Abb. 72–73.

említhetjük.⁴¹ A párhuzamok alapján a kereszt középső szárát nyéltüskésen rekonstruáltuk. A méretadatok alapján egy körmeneti keresztről lehet szó, amelyet oltárkereszt funkcióban is használhattak. Ezt csak további kutatásokkal és újabb darabok előkerülésével pontosíthatnánk, így a jelenleg elkészített rekonstrukciós kép (5. kép) is változhat.

Magyar kereszt (II. típus)

A Nagy-Böve-halom területéről 2023-ban egy másik magyar kereszt töredékei (Kat. 1–5) is napvilágot láttak (7. kép). A töredékek mérete, anyaga és készítménytechnikai jegyei alapján a leletegyüttesben egyértelműen egy újabb, lemezes körmeneti kereszt azonosítható. Ez a példány a leletegyüttes többi darabjához képest egyszerűbb kivitelű. Felépítéséhez hasonló a balatonfüredi,⁴² csajági,⁴³ szerezcsenyi⁴⁴ és sárbogárdi⁴⁵ kereszt is. Az utóbbi két példány igen közeli párhuzamnak tekinthető. Nagy-Böve-halmi darab esetében a keresztszár alsó részén elhelyezkedő, eredetileg 5 cm körüli átmérővel rendelkező nodus (gömb) aljára egy vastag, 0,4 cm széles szalagot forrasztottak, amely a gömb deformálódása miatt már elvált (Kat. 4). Ez a szalag egy 2 cm átmérőjű, kör keresztmetszetű szár felső részét díszítette, melynek hossza a töredékeink alapján nem meghatározható.⁴⁶ A nodus tetején egy „perselynek” nevezett, két szalagkerettel körbefogott, 1,8–2 cm magas, 4,2 cm széles, és a nodus ívét követő foglalat látható. Ennek belső szélessége maximum 3,8 cm.⁴⁷ A persely közepén, 1,2 cm-re a nodustól, egymástól 2 cm-re egy-egy 2 mm átmérőjű áttörés látható, amely a foglalat mindkét oldalán jelentkezik. A párhuzamokon is érzékelhető — elsősorban a szerezcsenyi és sárbogárdi darabokon —, hogy a keresztszárak szélessége nem egyenletes. A kisszámú töredékek miatt a Nagy-Böve-halmi kereszt rekonstrukciója jelenleg bizonytalan. A jelenleg ismert leletek alapján a nodus felett, a függőleges keresztszáron lehetett a kisebb, 3,5 cm széles lemezdarab (Kat. 1).⁴⁸ Erre a lemez keretének méretei, a lemez szélessége utal.⁴⁹ Ezenkívül mindössze egy nagyobb, 6 cm hosszú és 4–4,6 cm széles töredék került elő (Kat. 3). A lemez a széleinél gérben vágott végű, forrasztott rátétekkel rendelkezik és a párhuzamok alapján valamelyik oldalsó keresztszárhoz tartozhatott.⁵⁰ Egy olyan töredék került elő, amely a függőleges vagy a vízszintes keresztszár valamelyik hiányzó oldalának peremén helyezkedett el, az díszítette (Kat. 3). Erre utal, hogy szélessége enyhén változó és egy aranyozott szegeccsel rendelkezik. Itt is az egyes elemek rögzítése (forrasztással és helyenként apró kör alakú szegeccsekkel) után került sor az aranyozásra. Ezen kívül ehhez a kereszthez is tartozott egy korpusz. Erre utal az az öntött, ujjak részleteit is kidolgozó, tömör bal kézfej töredéke (Kat. 5), amelyet jelenleg ehhez a kereszthez tartozónak vettünk.⁵¹ Mivel a korpusz további részei hiányoznak, így ez a kapcsolat egyelőre csak feltételes.⁵² Párhuzamai, készítménytechnikai és formai jegyei alapján a kereszt a 12. század második felében készülhetett, melyet elsősorban körmeneti keresztként használhattak a 13. században is.

⁴¹ CSALLÁNY 1905, 44.; LOVAG 1979, 13.; LOVAG 1994 196–197.; LOVAG 1999, 32–34., 43–45.; MRT 8, 477.; K. NÉMETH 2011, 215.; CSENDES 2023.

⁴² LOVAG 1994, 198–199.

⁴³ LOVAG 1994, 203–204.

⁴⁴ LOVAG 1994, 200.

⁴⁵ LOVAG 1994, 199–200.

⁴⁶ A párhuzamok esetében az arányokat nem közölték csak egy teljes szélesség és hosszadattal rendelkezünk. Hozzávetőlegesen 4 cm-es alsó szárhosszal számolhatunk.

⁴⁷ A deformáció miatt ezek csak megközelítő értékű adatok.

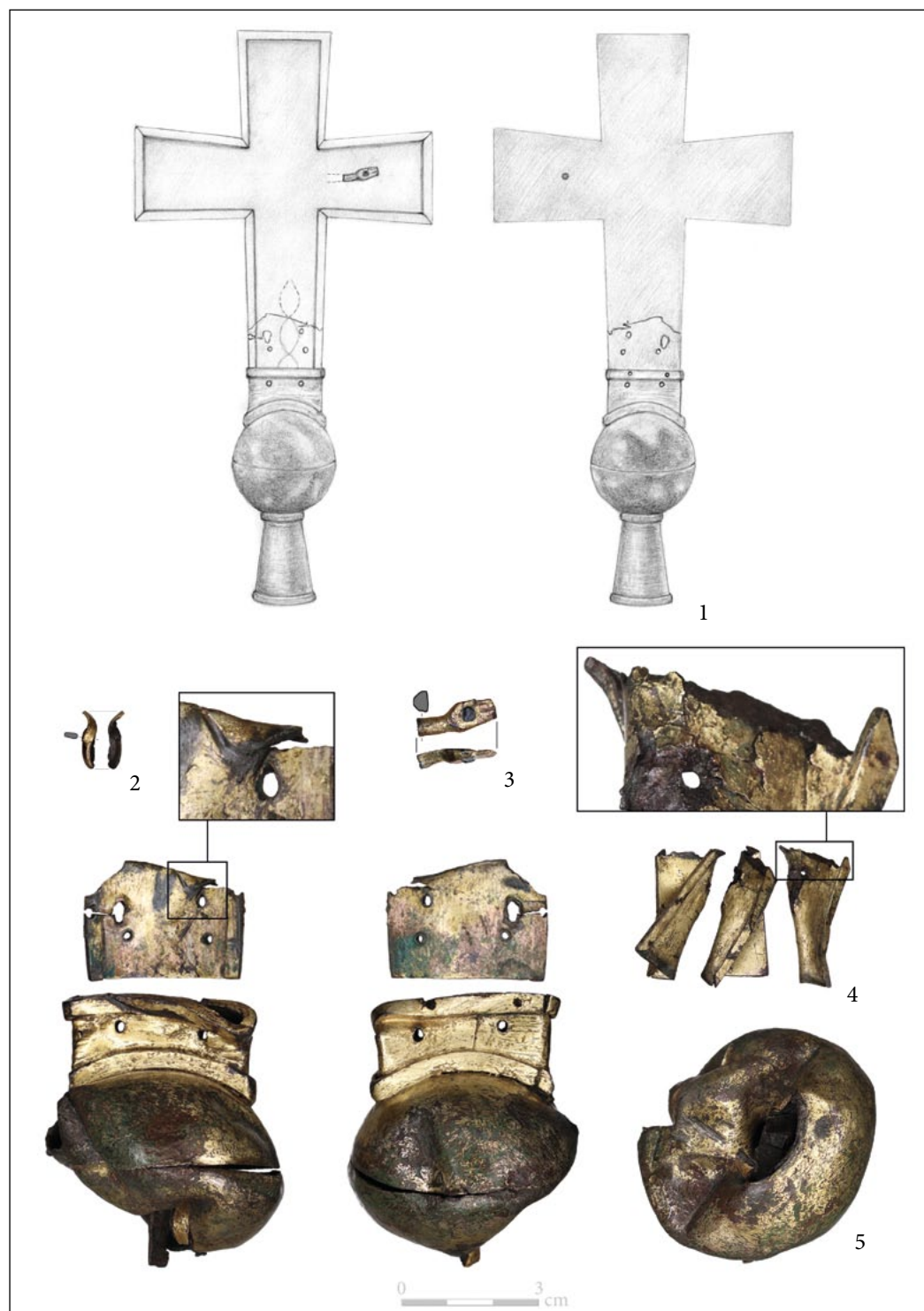
⁴⁸ Ez az egyedüli olyan lemez, amelyen vésett, spirális díszítés van. Emellett vékonyabb, mint a Kat. 2. számú lemeztöredék. Felmerülhet a kérdés, hogy ehhez a kereszthez tartozik-e ez a darab. Formája alapján jelenleg ehhez a kereszthez kötjük.

⁴⁹ A lemez peremén futó keret vastagsága és szélessége miatt a függőleges keresztszár alsó részén, a nodus felett helyezkedhetett el.

⁵⁰ A törésfelület miatt a kereszt szélessége nem határozható meg, az oldalág hossza jelenleg 5,8–6 cm.

⁵¹ Jelentősen elüt a limoges-i korpusz töredéktől (1. kép 1), annál nagyobb méretű Krisztus-testhez tartozhatott.

⁵² LOVAG 1994, 198–204.

7. kép: Magyar kereszt, II. típus. 1: Elméleti rekonstrukció (rajzolta: Donkáné Nagy Tímea); 2–5: A deformálódott töredékek részletfotói.

A kereszt rekonstrukciós rajzát az ismert és publikált párhuzamok alapján készítettük el (7. kép). A körmeneti keresztet egy rúdra helyezték, melynek vége nem volt vastagabb mint 2 cm. Ennek a végén helyezkedett el a nodus (gömb), míg a „persely” már a kereszt lemezes szárát tartotta. A lemezek szélessége változó, a kereteléssel együtt a kereszt magassága körülbelül 18 cm lehetett. A párhuzamokról (Szerecsen és Sárbogárd) felmerült az a feltételezés, hogy egy műhelyben készültek a technikai azonosságok miatt. Lehet, hogy a Nagy-Bőve-halmi darabok is ezen műhelykörzetből származhatnak, hiszen formájuk és stílusuk teljesen azonos az előbb említett lelőhelyekről származó keresztetekkel.

A töredékek állapota egy súlyos kérdést vet fel: a gömb alsó fele egyenes vonalban behorpadt, a vastag, öntött, persely jelentősen eldeformálódott. Ezekhez a sérülésekhez olyan erőhatás kellett, hogy érje a tárgyat, ami szinte elképzelhetetlen a földben eltöltött évszázadok alatt. Ugyanez mondható el a Kat. 2. számú lemeztöredékről is, melynek elcsavarásához szintén jelentős erőhatás kellett. Ezzel szemben a Kat. 1. számú lemez törésfelülete egészen más képet mutat, melyen vágás nyomai fedezhetők fel, a kéztöredéknél pedig felülnézetben jól látható, hogy az a csukló vonalától eldeformálódott (8. kép 2–5). Mindezek alapján szükséges a töredékek törésfelületeinek vizsgálata, és felmerülhet az is, hogy ez a kereszt már sérült, töredékes állapotban került a földbe.

Limoges-i kereszt (I.)

Nagy-Bőve-halom területéről az első limoges-i keresztadarab 1962-ben került elő (5. kép 3), melyet később Szatmári Imre részletesen közölt.⁵³ A 2022-ben előkerült korpusz és a lemeztöredék újabb ismertetésére egy 2024-ben megjelent tanulmányban került sor.⁵⁴ Ennek a keresztnek eddig öt újabb lemeztöredéke került elő (Kat. 6–10). Az egyik töredék (Kat. 6) a vízszintes keresztoszár bal oldalához tartozik és egészen a kereszt középső részéig ér. Ennek szélén, a függőleges keresztoszár alsó lemeztöredékéhez hasonlóan 2 mm széles keretet hagytak, a végén egyetlen egy kisméretű foglalat található.⁵⁵ A foglalat mellett közvetlenül indul a korpusz helyét jelző jobb kéz ábrázolása, melyet ugyanolyan négyágú növény/csillag motívumok öveznek, mint amilyeneket a függőleges keresztoszár alsó lemezén is láthatunk (5. kép 3). A poncolás iránya is mérvadó. Az oldalsó töredék is a vízszintes háttérkitöltést használja, akárcsak a vízszintes darab. A lemez végén, a keresztoszár közepén, nagyon jól kirajzolódik a jobb oldalra hajtott fej körvonala, amely egyben a korpusz pontos helyét is tisztázta. Így a jelenlegi tudásunk szerint a kereszt 14 cm magas (a függőleges keresztoszár felső részének mérete nem ismert), a vízszintes keresztoszár, ami 10 cm, 4 cm-es oldalágakból áll (8. kép). Az újabb leletek előkerülésével felmerült a kérdés, hogy példányunk lehetett-e kettős kereszt vagy körmeneti kereszt? A kettős keresztetek ritkák, a Nagykőrös-ludasi kereszt az egyik, amelyen ezt a formát meg lehet figyelni.⁵⁶ Egy újabb példa Bugac-Pétermonostora, ahol a töredékek alapján egy kettős limoges-i keresztet rekonstruáltak.⁵⁷ A jelenleg rendelkezésre álló adatok azonban azt mutatják, hogy nem kettős kereszttel van dolgunk, ugyanis a Nagy-Bőve halmon előkerült limoges-i kereszt az említett darabokhoz képest jelentősen kisebb, és a kőberakások száma is kevesebb. A szarvasi⁵⁸ és más párhuzamok (Bugac-Pétermonostora,⁵⁹ Szentkirály-pusztá⁶⁰) is egy latin kereszt

⁵³ SZATMÁRI 2014, 650–651.

⁵⁴ CSÁNYI 2024, 285.

⁵⁵ A foglalat mérete és kialakítása megegyezik a korábban előkerült darab kisebb foglalatával (0,6–0,7 cm széles és 0,2 cm-re emelkedik ki). Vö. SZATMÁRI 2014, 650.

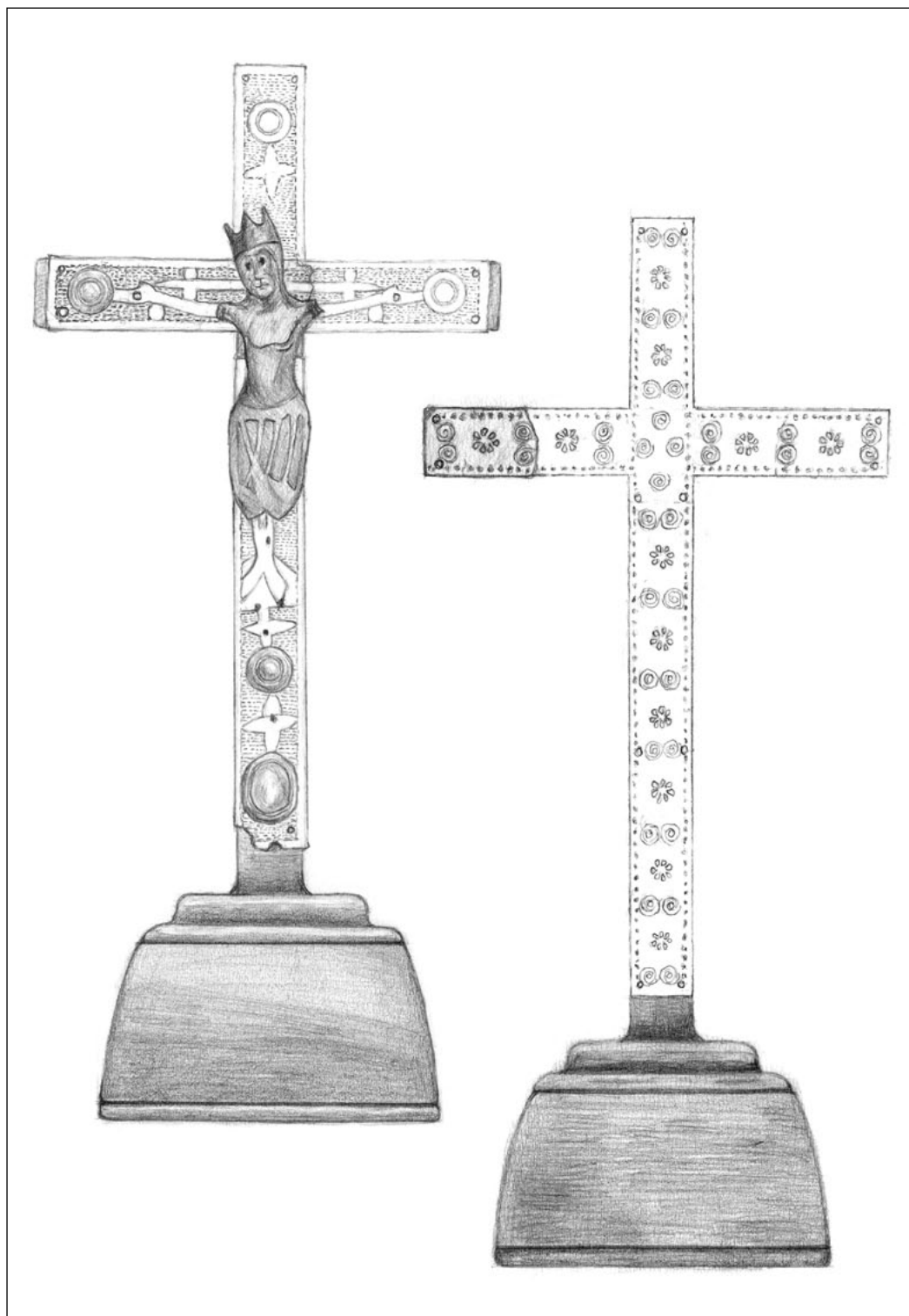
⁵⁶ Nem limoges-i, hanem egy spanyol vagy azt utánzó magyar munka, amely méretei alapján körmeneti keresztnek készült: BALANYI 1975, 125–136.; KISS 2007a 70.

⁵⁷ Jelenleg a Bugaci Látogatóközpont kiállításában látható.

⁵⁸ MRT/8 74., 76. ábra.

⁵⁹ CSENDES 2023.

⁶⁰ LOVAG 1999, 59–60., Abb. 128/1–3.

8. kép: Limoges-i kereszt (I.) elméleti rekonstrukciója (rajzolta: Donkáné Nagy Tímea).

felé mutatnak. A töredékek mérete és alapvető különbségek is azt mutatják, hogy a Nagy-Böve-halmi 1. számú limoges-i példány egy oltárkereszt lehetett.⁶¹

A kereszten eredetileg öt foglalat lehetett, kettő a függőleges keresztszár alsó részén, míg három, szimmetrikusan elhelyezett a kereszt felső felén: egy-egy a vízszintes keresztszár végeinél, valamint egy a függőleges keresztszár felső szélénél. A korpusz testének rajzolata körül — amelynek szélessége és hossza nem több mint 8 cm — csillag/növény motívumokat alakítottak ki: kettőt a foglalatok között, kettőt a kéz mellett, egyet a fej felett. A poncolás iránya a szárak helyzetétől függetlenül mindig vízszintes és 0,5–1 mm közökkel történt. A hátlapra egyetlen egy töredék utal (Kat. 7), amely alapján csak egy elméleti rekonstrukció készíthető, a minta ismétlésével (8. kép). A korpusz koronás változata gyakori darab, a boconádi⁶² darabbal közel megegyező. A rekonstruált kereszt formája és kialakítása beleillik a 13. században készült limoges-i keresztetek sorába. Egy import termékről beszélhetünk, amely mindenféleképpen az egyházi leletegyüttes részét képezte, annak egyik fontos darabja lehetett. Mérete alapján az oltárhoz kapcsolható.

Limoges-i kereszt (II.)

Az előzőekben leírt limoges-i kereszthez nem illő, de kivitelükben nagyon hasonló töredékeket feltételelesen egy másik import kereszt töredékeként azonosítottuk (Kat. 11–15). Ezek díszítése és formája teljesen megegyezik az 1. számú példány darabjaival, azonban a méretük nagyobb, a lemezek 1–2 mm-el szélesebbek.⁶³ A foglalatok száma és elhelyezkedése is egy szélesebb és magasabb keresztre enged következtetni, az oldalsó száron legalább 2 foglalattal. Ugyancsak előkerültek olyan hátoldali veretek, melyek szélessége ezen darabokkal megegyező, a korábbi hátoldali lemezhez képest 1–2 mm-el szélesebb. Ez a hátoldali kép más növényi motívumot alkalmaz, amely más tárgyon is előfordul.⁶⁴ Korábban nem esett szó a kereszt oldalát díszítő lemezekről (Kat. 9–10, 15). A szélesebb, visszahajlított peremmel ellátott, és a keskenyebb, lemezszerű oldalveretek kétféle méret-tartományban, 0,6 cm és 0,9 cm közötti szélességben fordulnak elő.

Mindezek alapján a jelenleg ismert töredékek is arra utalnak, hogy a kincslet egynél több limoges-i feszületet, tartalmazott: a jelenleg ismert töredékek alapján egy, az átlagosnál kisebb kereszttről, és egy átlagos méretű példányról beszélhetünk.

Láda tartozékok és veretek

Egy kincslet mindig magában hordoz fontos kérdéseket, melyek közül az egyik jellemzően az, hogy vajon miben rejtették el a tárgyakat. A keresztetek töredékei mellett vasveretek és öntött bronzveretek is előkerültek, amelyek akár egy vagy több ládához is tartozhattak. A Kat. 82. számú karéjos vasveret elkapált végű szegecsének magassága több mint 1 cm, vagyis azt egy vékonyabb deszkára rögzíthették. A Kat. 85–86. számú, növényi ornamentikával díszített felületű bronzveretekhez hasonló ládaveretek kerültek elő a bugaci Pétermonostorán is. A Kat. 79. számú, vasszőggyel átütött lemez töredéke is bizonyosan fatárgyról származik.

A ládák kapcsán meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy azok a templomi felszerelésnek éppúgy a részét képezhették, mint a fentebb bemutatott keresztetek. A különböző típusú darabok kapcsolatban lehetnek a kincslettel, hiszen annak szóródási körzetén belül kerültek elő, és arra utalnak, hogy akár több tároló alkalmatossággal is számolhatunk. A vasvereteket egyszerűségük ellenére

⁶¹ LOVAG 1999, 59–60.; MRT 8, 74.; CSENDES 2023, 188.

⁶² LOVAG 1999, 170.

⁶³ A keret szélessége is 2–3 mm között mozog.

⁶⁴ Ugyanílyan növényi motívum figyelhető meg egy öntött ólomgyűrű töredéken is (Kat. 40).

azok formája, a külföldről ismert, jóval díszesebb párhuzamok alapján kapcsolja ládához. Elég csak a korabeli limoges-i ládákat megnéznünk, ahol hasonló stílusú vereteket találunk, a ládák peremén és oldalain.⁶⁵

Egyéb tárgytöredékek

Az előbbieken bemutatott kereszt-töredékek és ládaveretek mellett további, a kincslethez tartozó tárgyak töredékeivel is számolnunk kell. Egy bronzkehely/örökmécses/csengő(?) peremtöredéke (Kat. 84), mellett azokat az aranyozott vereteket kell megemlítenünk, amelyeket könyvveretként azonosíthatunk, vagy egyéb, az egyházi liturgia során használt tárgyak díszítő veretként szolgálhattak (Kat. 73, 87–90). Egy öntött állatalakos verethez (Kat. 73) nagyon hasonló stílusú griffes könyvveret ismert Nyékről. Bár a Nagy-Bőve-halmi töredékes, mégis formája közel azonos az onnan ismert egész sarokverettel, amelyből 4 darabra volt szükség egy könyv díszítéséhez.⁶⁶

A bronzveretek (Kat. 76–78) változatos anyagminőségben (bronz, rossz minőségű ötvözetek), formában és méretben vannak jelen. Ezek a megmaradó szegecs mérete (4 mm hosszú) és formája, töredékességük miatt nem tudja megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen tárgyhoz tartoztak. Kapcsolatuk a kincslethez, illetve funkciójuk egyelőre nem határozható meg megnyugtatóan.

A jelentős bizonytalanság mellett számolnunk kell azzal, hogy a további kutatások és feltárások jelentősen átalakítják majd az eddig kialakult képet, emiatt előzetes beszámolóinkban csak az előkerült veretek, tárgytöredékek számba vételére törekedtünk, részletesebb elemzésükre a kincslet helyének feltárását követően kerülhet sor.

Tatárjárás kori kincshorizont Hódmezővásárhelytől északra

Hódmezővásárhely környékére kétségtelen, hogy jelentős pusztulást hozott az 1241 tavaszán három irányból a Magyar Királyság területére zúduló, Batu kán vezette mongol⁶⁷ sereg. Törségünket a Muhi csatát (1241. április 11–12.) követően érte a támadás: az Ögödej fia, Kádán vezette sereg 1241. március 31-én a Borgói-hágón átkelve tört be Erdélybe. Április 11-én már Kolozsvárt pusztította, majd Peregen keresztül érkezett Csanádhoz, ahol egyesült a Magyar Királyságot megtámadó balszárny három serege. Ezután Kádán nem vonta össze csapatait Batu seregével, hanem Szeged elpusztítását követően északnyugatnak, Pest irányába fordulva haladtak tovább.⁶⁸

Hódmezővásárhelyet is ekkor, 1241 tavaszának végén érték el a tatár seregek. Ezidáig azonban a környék településstruktúrájában és a birtokviszonyokban beállt változások — mint a tatár pusztítás közvetett bizonyítékai —, valamint a népi szájhagyomány által megőrzött történetek⁶⁹ mellől sokáig hiányoztak a tárgyi emlékek, régészeti leletek.

Ha nem Hódmezővásárhely környékére koncentrálunk, akkor azt láthatjuk, hogy az ország számos pontjáról ismertek olyan kincsletek, melyeknek az elrejtése a tatárjáráshoz köthető, és az újabb kutatások alapján Duna–Tisza közén illetve az ország keleti részén koncentrálódnak. Ezek egy úgynevezett tatárjárás kori kincshorizontot⁷⁰ alkotnak. A leletegyüttesek jellemzően különböző pénzeket és/vagy ékszereket, esetleg veretlen ezüstöt is tartalmaznak. Összetételük és nagyságuk

⁶⁵ HARRY 1996, 153–155.

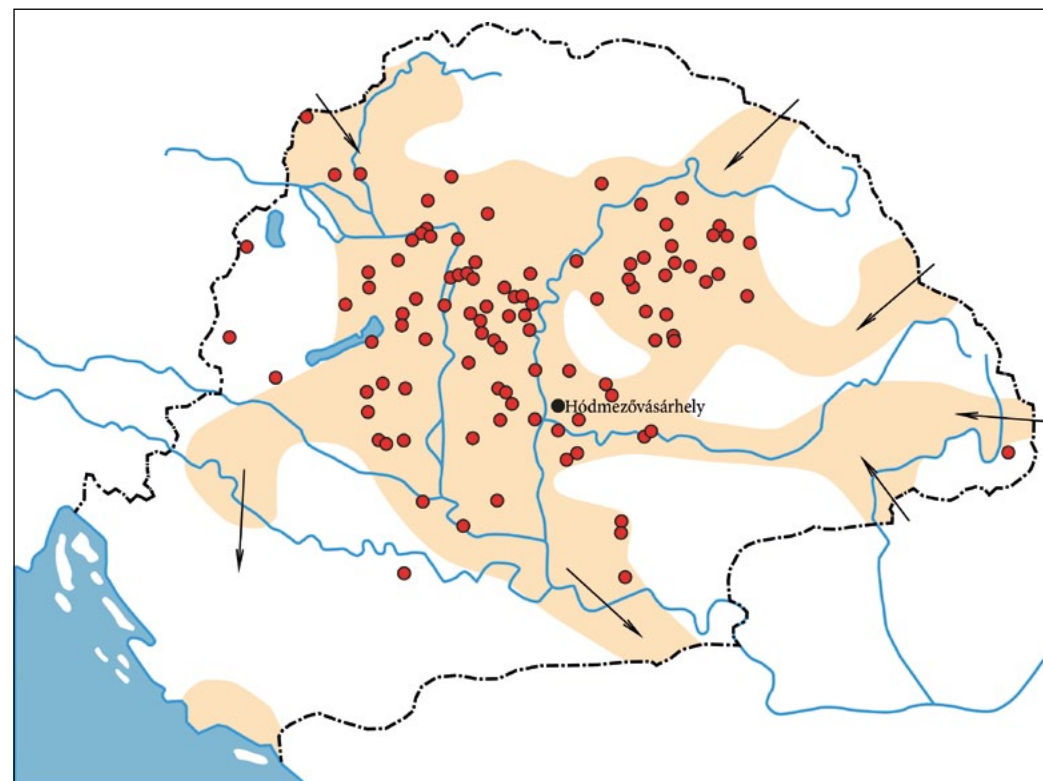
⁶⁶ Gerevich 1971, Platte XVI., 44.; UJHELYI–VARGA 2017, 4. ábra.

⁶⁷ A forrásokban, a köznyelvben és a szakirodalomban is szereplő tatár — és ebből kialakult tatárjárás — kifejezés az egyik mongol nyelvű törzs nevéből származik, egyébiránt a tatárok törzse hosszú ideig a többi mongol csoport egyik fő ellensége volt. A korabeli nevén Nagy Mongol Birodalom Kárpát medencébe vezetett hadjáratát mongol invázióknak, résztvevőit mongolok is nevezhetjük. Vö. SZABÓ 2007, 8–11.

⁶⁸ KRISTÓ 2003, 380–383.; SINOR 2003, 318.

⁶⁹ Vö. SZEREMLEI 1900, 49–51.; BLAZOVICH 1984, 289–290.

⁷⁰ Egy bizonyos történelmi eseményhez köthetően elrejtett, de térben elkülönülő, különböző típusú tárgyakból álló leletegyüttesek összessége alkot egy-egy kincshorizontot.

9. kép: A tatárjáráskor elrejtett kincsletek jól kirajzolják a fontosabb útvonalakat és a tatárjárás során elpusztított területeket (BAKOS et al. 2020 alapján).

természetesen nagyon széles skálán mozog. Jelenleg nagyjából 150, a tatárjárás idejére (1241–1242) keltezhető leletegyüttest ismerünk (9. kép).⁷¹

Leggyakrabban a leletek nagy részét ezüst dénárok alkotják, melyek között változó arányban találunk hazai és a külföldi (friesachi) típusokat. Ezeket egészítik ki sokszor vésett fejű vagy köves, arany, aranyozott ezüst, elektron gyűrűk; csatok és más ékszerek. Példaként említhetjük az abaújházi, a szanki, a kopáncsi vagy épp a tyukodi kincset, de sok más leletegyüttest is sorolhatnánk, hiszen ezek száma folyamatosan nő.⁷² A tatárjárás kori kincshorizontot egy szűk keresztmetszetét alkotják azok a leletegyüttesek, melyek liturgikus tárgyakat tartalmaznak. Erre a legjobb példa a dunaszentmiklósi kincslet, melyben két körmeneti kereszt, egy keresztaltár, valamint két kijeji ereklyetartó mellkereszt volt.⁷³ A tatárjárást követő évszázad érdekes történetű, egyházi leletegyüttesének tekinthető a körmeneti kincslet.⁷⁴

Visszatérve Hódmezővásárhely határához: 1972-ben Szappanos Lajos néhány Árpád-kori ékszert ajándékozott a Tornyai János Múzeumnak. Az összesen nyolc tárgyból álló (egy gyűrű, hat köpűs karika és egy ólomkarika) leletegyüttes (10. kép)⁷⁵ lelőhelyét sajnos az ajándékozáskor nem rögzítették, és később sem sikerült pontosan meghatározni, csak egy nagyjából 2x2 km-es területre

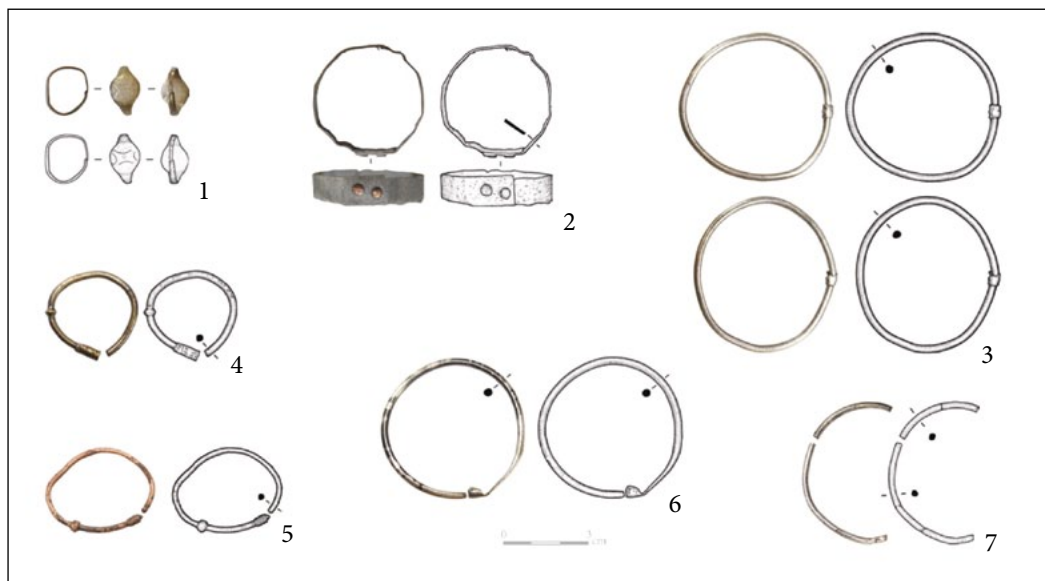
⁷¹ TÓTH 2020, 594.

⁷² A tatárjárás kori kincshorizonthoz lásd többek között: BAKOS et al. 2020; BIRÓ–KERÉKES–ZSIKAI 2019; JAKAB 2007; RITOÓK–GARAM 2007, SZ. WILHELM 2014, TÓTH 2020.

⁷³ KISS 2007b

⁷⁴ ZSÁMBÉKI 1994; MIKÓ 2006, 303–304.

⁷⁵ TJM ltsz.: 2002.28.1–7.

10. kép: A kék-tó-barattyosi kincslet. 1: TJM ltsz.: 2002.28.1.; 2: TJM ltsz.: 2002.28.2.; 3: TJM ltsz.: 2002.28.6.; 4: TJM ltsz.: 2002.28.5.; 5: TJM ltsz.: 2002.28.3.; 6: TJM ltsz.: 2002.28.4.; 7: TJM ltsz.: 2002.28.7. KOVÁCS 2024 alapján.

szűkíteni azt a várostól északra, a Téglás nevű határrészen, mintegy 2–3 km-re délre a Nagy-Bőve-halomtól.⁷⁶ Bár a leleteket 2002-ben beletározták, azok tudományos feldolgozására 2022-ig kellett várni.⁷⁷ A rendelkezésre álló adatok és a leletegyüttes jellege alapján megállapítást nyert, hogy az 1972-ben megtalált tárgyak egy, a tatárjárás idején elrejtett ékszerleletet alkotnak. Ezzel a kék-tó-barattyosi lett az első és egyetlen ékszerlelet — és egyben az első kincslet — a város határában, ami a tatárjárás korára keltezhető.⁷⁸

Egészen mostanáig, ugyanis a fentebb bemutatott Nagy-Bőve-halmi tárgye gyüttes egy szintén a tatárjárás idején elrejtett, liturgikus tárgyakból álló kincsleletként azonosítható. Ebben a leletegyüttesben jelenlegi tudásunk szerint négy kereszt van. A limoges-i töredékek feltehetően két különböző, eltérő méretű oltár- és/vagy körmeneti keresztthez tartoztak. Emellett két magyar készítésű körmeneti kereszt található meg a leletegyüttes anyagában: egy öntött, rügyekkel díszített, és egy lemezes, peremes kialakítású példány. Utóbbi kereszt töredékek felvetik annak lehetőségét, hogy a kereszt sérülten, több darabban kerülhetett a földbe. Ezek mellett egyéb tárgyak (kehely, láda, könyv) is lehettek a leletegyüttesben, amelyekre jelenleg csak néhány töredékük utal.

A két kincslet egymástól mindössze 2–3 km-re került elő (11. kép). Míg a Nagy-Bőve-halomnál feltehetően a falusi plébánia papja rejthette el egyházának liturgikus tárgyait, a kék-tó-barattyosi ékszerek a környék egyik falujának vagyosabb rétegéből származhatnak.

Ami még előttünk van...

Ahogy a katalógusban bemutatott tárgyak is reprezentálják, nemcsak az egyházi liturgikus tárgyak közé sorolható kereszt töredékei (Kat. 1–15) kerültek elő a Nagy-Bőve-halomnál, hanem szám-

⁷⁶ A Kék-tó-barattyosi kincsletet a Barattyosi Állami Gazdaság, a Barattyos Város-tanya (egykori Lázár-tanya), valamint a 45-ös számú (szentesi) főút és a Derekegyházi út által határolt területen láthatott napvilágot. KOVÁCS 2024, 2. l.

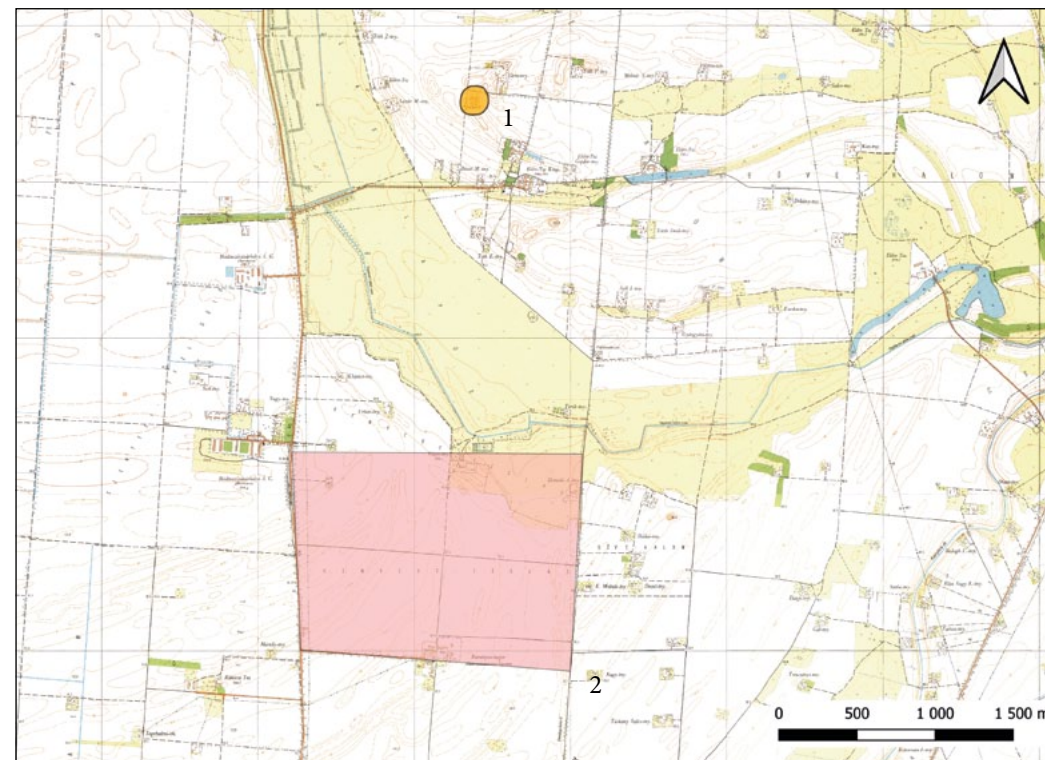
⁷⁷ KOVÁCS 2022, 178., 54. tábla.

⁷⁸ KOVÁCS 2024.

talán pénzérme (Kat. 16–39) mellett, sok ólomsúly (Kat. 62–72), néhány gyűrű (Kat. 40–41), csatok (Kat. 42–44), különböző veretek (Kat. 73–92) és fegyverek (Kat. 45–47), melyek értelmezését nagyban megnehezíti, hogy felszíni szórvány tárgyakról van szó, eredeti leletösszefüggéseiket nem ismerjük.

2023-ban összesen 25 pénzérme került elő, melyek többsége (Kat. 19–33) II. és III. Béla korára tehető (1131–1196), egy friesachi dénárral (Kat. 34) együtt (1183–1200). Ezek közül 15, tehát a pénzek 60%-a III. Béla rézpénzei közül került ki. Ezek között több lapított, áttört, tehát másodlagosan használt darab is található (Kat. 19–23). A Kat. 23-as töredék közepén ugyanolyan nagyméretű, szögletes beütés látható, mint a Kat. 19. számú vereten, de itt az érmét nem törték át. A vasszőgek (Kat. 55–61) vagy az egyéb bronz-, vas-, ólomtárgyak apró, kopott töredékei — mint például a Kat. 74. és 91. számú tárgytöredék — csak tág kronológiai határok között keltezhetőek. Függetlenül attól, hogy azok, a biztosan az egyházi kincslethez tartozó tárgyak közelében vagy azoktól távolabb kerültek elő.

Az eddigi információk alapján a lelőhelyen a középkorban két megtelepedési horizonttal számolhatunk. Egyrészt a leletek egy jelentős, hosszabb ideig tartó Árpád-kori jelenlétre engednek következtetni, melyet a pénzek, ólomsúlyok és ékszerek (gyűrűk, csatok) jeleznek. Ebből az időszakból több olyan fémlelet is előkerült — például sarkantyúk (Kat. 51–52) és nyílhegyek (Kat. 45–47), melyek felvetik egy harci esemény lehetőségét is.⁷⁹ Ezeknek a tárgyaknak a párhuzamai ott

11. kép: Hódmezővásárhely északi határában előkerült kincsletek. 1: Nagy-Bőve-halom; 2: Kék-tó-Barattyos.

⁷⁹ Az akár harci eseményhez is köthető tárgyak alapvetően a kincslet darabjainak közelében, a halom lejtőjén és lábánál kerültek elő.

vannak a Duna–Tisza közén feltárt, árkokkal körülvett, megerősített templomoknál, mint a szanki, vagy a tázlári.⁸⁰

Az Árpád-kort követően egy sokkal későbbi, kontinuitás nélküli, késő középkori (16. századi), a török korba hajló horizont is ismert a területről. Ezt csak nagyon kevés tárgy képviseli, ami néhány érmet (Kat. 36–39), késnyélvéget (Kat. 48–49), valamint lábbeli vasalatot⁸¹ jelent (Kat. 53–54). Jelenleg a 16. századi megtelepedés jellegét nem ismerjük, erre további kutatások adhatnak majd választ.

Amint azt a két egymás közelében, de egymástól függetlenül elrejtett kincslet is jelzi, ahogy a tatárjárás Hódmezővásárhely környékén, úgy az ország más részeihez hasonlóan súlyos pusztítást okozott. Ahogy a legtöbb, úgy a Nagy-Böve-halomnál található Árpád-kori faluról és templomáról sem tudunk meg semmit az írott forrásokból.⁸² A múlt néma szemtanúi azok a leletek, melyeket a föld rejt el, és azok a jelenségek, melyeket légifelvételek vagy geofizikai vizsgálatok csak sejteni engednek.

A Nagy-Böve-halom története bár úgy tűnik, hogy az Árpád-korban a tatárjárással zárult, azonban az egyházi kincslet elrejtése és a szórványként előkerült fegyverek is arra utalnak, hogy 1241-ben az itt élők felvették a harcot a mongol betolakodókkal szemben, de minden bizonnyal alulmaradtak a feltehetően egyenlőtlen küzdelemben.

A közeljövőben tervezett ásatás során nemcsak arra a kérdésre keressük a választ, hogy a már megtalált egyházi tárgyak száma meddig bővíthető, hanem az egykori templom környékének épített struktúráit, a település pusztulásának horizontját is kíváncsi szemekkel keressük majd.

Az ásatási szelvények kijelölésében a geofizikai kutatások eredményeire támaszkodhatunk, a megtalált fémtárgyak archeometallurgiai vizsgálatával nemcsak ismereteink bővülnek majd, de pontosabb rekonstrukciók is készülhetnek. A feltárások során pedig reményeink szerint számíthatunk a közösség tagjaira, akikkel együtt megkíséreljük a múlt néma szemtanúit szóra bírni.

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt köszönet illeti a munkánkat segítő, és a leleteket megtaláló önkénteseket, idősebb és ifjabb Kocsis Imrét, akik nem csak a terepen, hanem a háttérmunkák során is támogatták/támogatják kutatásainkat. A leletek szakszerű restaurálásáért Nagy Nándor restaurátornak, a kerszetek rekonstrukciónak elkészítésében nyújtott segítségükért Fekete Andrásnak, valamint M. Balázs Zsuzsának tartozunk hálával. A tárgyfotók és a képtáblák Göbolyös Mihály munkáját dicsérik, a rajzokat Donkáné Nagy Tímea készítette.

⁸⁰ Bővebben: ROSTA 2018., a templomhálózat és a tatárjárás kapcsolatához bővebben: F. ROMHÁNYI-LASZLOVSZKY 2021.

⁸¹ Gere László tipológiája alapján a 2/b és 4/d típusba sorolhatóak és a 16. század második felére, illetve a 17. századra keltezhetőek. GERE 2003, 107., 111.

⁸² GALÁNTA–VÁLYI 1984, 289–290.

Irodalom

BAKOS et al. 2020 Bakos G. – Sipos E. – Tóth Cs. – Wolf M.: *Tatárjáráskori kincslet az abaújházi ispáni várból*. Magyar Régészet 9/4 (2020) 52–61.

BALANYI 1975 Balanyi B.: *A Nagykőrös-ludasi kereszt*. — *La croix de Nagykőrös-Ludas*. StudCom 3 (1975) 125–136.

BEDE 2016 Bede Á.: *Kurgánok a Körös–Maros vidékén... Kunhalmok tájrégészeti és tájökölógiai vizsgálata a Tiszántúl középső részén*. Budapest, 2016.

BEDE 2022 Bede Á.: *Adatok a hódmezővásárhelyi régészeti topográfiai teszterület halmaihoz*. In: Magyarország Régészeti Topográfiája 12. Hódmezővásárhely északi határa. Szerk.: Benkő E. – Berta A. – Bondár M. Budapest, 2022. 189–220.

BENKŐ–BERTA–BONDÁR 2022 Benkő E. – Berta A. – Bondár M. (szerk.): *Magyarország Régészeti Topográfiája 12. Hódmezővásárhely északi határa*. Budapest, 2022.

BIRÓ–KEREKES–ZSIKAI 2019 Bíró Gy. – Kerekes Gy. – Zsikai R. P.: *Tatárjárás kori kincslet Kopáncs-pusztán*. In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Kádas I. – Skorka R. – Weisz B. Budapest, 2019. 165–209.

BLAZOVICH 1984 Blazovich L.: *A honfoglalástól a török hódoltság koráig (895–1552)*. In: Hódmezővásárhely története I. A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely, 1984. 277–318.

BODNÁR 1983 Bodnár B.: *Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 7. Szeged, 1983.

CSALLÁNY 1905 Csallány G.: *Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban*. ArchÉrt 25 (1905) 33–44.

CSÁNYI 2024 Csányi V.: *Újabb középkori kereszt a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében*. — *New Medieval Crosses in the Archaeological Collection of the Tornyai János Museum in Hódmezővásárhely*. In: "...Általad nyert szép hazát..." Tanulmányok Fodor István emlékére. Szerk.: P. Barna J. – Szalontai Cs. Budapest, 2024. 273–290.

CSENDES 2023 Csendes D.: *Limoges-i kereszttröredékek Bugac-Felsőmonostorról és Kelebia határából*. In: A középkor kutatásának újabb eredményei Bács-Kiskun megyében. Szerk.: Lantos A. Kalocsa, 2023. 179–194.

GALÁNTA–VÁLYI 1984 Galántha M. – Vályi K.: *A város és környékének középkori régészeti topográfiája*. In: Hódmezővásárhely története I. A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely, 1984.

GERE 2003 Gere L.: *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. Az ozorai várkastély régészeti monográfiái I. Opuscula Hungarica 4. Budapest, 2003.

GEREVICH 1971 Gerevich, L.: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, 1971.

JAKAB 2007 Jakab A.: *Tatárjárás kori kincslet Tyukod-Bagolyvárról*. NyJAMÉ 49 (2007), 244–296.

KARÁCSONYI 1900 Karácsonyi J.: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Első kötet. Budapest, 1900.

- K. NÉMETH 2011 K. Németh A.: *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs, 2011.
- KRISTÓ 2003 Kristó Gy.: *A tatárjárás*. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy B. Budapest, 2003. 371–383.
- KISS 2007a Kiss E.: *Kettőskereszt Nagykorös Ludaspusztáról*. In: *A tatárjárás (1241–42)*. Szerk.: Ritoók Á. – Garam É. Budapest, 2007. 70.
- KISS 2007b Kiss E.: *A dunaszentmiklósi lelet*. In: *A tatárjárás (1241–42)*. Szerk.: Ritoók Á. – Garam É. Budapest, 2007. 71–72.
- KISS 2023 Kiss E.: *Az Árpád-kori magyar egyházak felszerelése*. In: *Az Árpádok országa. Tanulmányok és katalógus*. Szerk.: Ritoók Á. – Simonyi E. Budapest, 2022.
- KOVÁCS 2022 Kovács B. G.: *Középkori kerámia és ékszerek Hódmezővásárhely északi határán*. In: *Magyarország Régészeti Topográfiája 12. Hódmezővásárhely északi határa*. Szerk.: Benkő E. – Berta A. – Bondár M. Budapest, 2022. 173–180.
- KOVÁCS 2024 Kovács B. G.: *A Kék-tó-barattyosi kincslet*. In: *Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2023/2024. évi régészeti előadásainak kiadványa*. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2024. 17–26.
- LOVAG 1979 Lovag Zs.: *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon*. Budapest 1979.
- LOVAG 1994 Lovag Zs.: *A középkori bronzművesség emlékei a Dunántúlon*. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon: 1000–1541*. Szerk.: Mikó, Á. – Takács, I. Budapest, 1994. 190–215.
- LOVAG 1999 Lovag, Zs.: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici Seria Archaeologica III. Budapest, 1999.
- MIKÓ 2006 Mikó Á. (szerk.): *Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000-1541*. Budapest, 2006.
- MRT 8 Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás*. Szerk.: Makkay J. Budapest, 1989.
- NAGY 1966 Nagy K.: *Hódmezővásárhely - Téglás, Bakay halom (Csongrád m.)*. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 19. Budapest, 1966. 60.
- O' NEILL 1996 O'Neill J. P. (editor in chief) *Enamels of Limoges 1100-1350*. New York, 1996.
- PATAY 1992 Patay P.: *Két harang az Árpád-ház korából. — Zwei Glocken aus der Zeit des Arpadenhaus*. *FolHist* 17 (1992) 7–18.
- PÁNYA et al. 2023 Pánya I. – Buzás G. – Borbás B. – Rác B.: *A középkori Valfer templomának felszerelése*. *Cumania* 30 (2023) 215–234.
- RITOÓK–GARAM 2007 Ritoók Á. – Garam É. (szerk.): *A tatárjárás (1241–42)*. Budapest, 2007. 70.
- F. ROMHÁNYI–LASZLOVSZKY 2021 F. Romhányi B. – Laszlovszky J.: *A tatárjárás pusztítása és a magyarországi templomhálózat*. *Századok* 155/3 (2021) 601–630.
- ROSTA 2018 Rosta Sz.: *Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban*. In: *Genius loci – Laszlovszky 60*. Szerk. Mérai D. – Drosztmér Á. – Lyublyanovics K. – Rasson J. – Papp Reed Zs. – Vadas A. – Zatykó Cs. Budapest, 2018. 186–192.
- SINOR 2003 Sinor D.: *A mongolok Nyugaton*. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy B. Budapest, 2003. 311–337.

SZABÓ 2007 B. Szabó J.: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest, 2007.

SZATMÁRI 2014 Szatmári I.: *Árpád-kori keresztek és korpuszok a hódmezővásárhelyi múzeum gyűjteményében. — Crosses and corpuses of the Árpadian Age in the collection of the Hódmezővásárhely museum*. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok a 60 éves Lőrinczy Gábor tiszteletére*. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest, 2014. 645–665.

SZEREMLEI 1900 Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története. 1. kötet. A barbárság kora. Kezdet-től I. István királyig*. Hódmezővásárhely, 1900.

SZEREMLEI 1901 Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története, 2. kötet, Az ököljög kora. I. István-tól a mohácsi vészig*. Hódmezővásárhely, 1901.

TÓTH 2020 Tóth Cs.: *A tatárjárás kori kincshorizontról*. *Hadtörténelmi Közlemények* 133/3 (2020) 592–603.

UJHELYI–VARGA 2017 Ujhelyi N. – Varga M.: *Egy különleges könyvveret a kaposszentjakabi apátságából*. *Archaeologia - Altum Castrum Online* 2017. <https://archeologia.hu/content/archeologia/489/ujhelyi-varga-szentjakabi-konyvveret.pdf> (Utolsó letöltés időpontja: 2026. 01. 31.)

WILHELM 2014 Sz. Wilhelm G.: „Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették” – *Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában*. In: „Carmen miserabile.” *A tatárjárás magyarországi emlékei*. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Rosta Sz. – V. Székely Gy. Kecskemét, 2014. 81–110.

ZSÁMBÉKI 1994 Zsámbéki M.: *A körmendi kincslet*. In: *Körmend monográfiája*. Szerk.: Szabó L. Körmend, 1994. 434–450.

Éremkatalógusok

CNA	Corpus Nummorum Austriacorum (Wien)
CNH I.	Réthy L.: <i>Corpus Nummorum Hungariae</i> . 1. kötet. Árpád-házi királyok kora. Budapest, 1899.
H	Huszár, L.: <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute</i> . Budapest–München, 1979.
Opitz	Opitz Numismatica. <i>Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa</i> 1–2. (Budapest)
UNGER	Dr. Unger E.: <i>Magyar Éremhatározó I</i> . Budapest, 1997.

Rövidítésjegyzék

ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő (Budapest)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
FolHist	Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve (Budapest)
NyJAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
StudCom	Studia Comitatus (Budapest)

TJM Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely)

átm.	átmérő
cm	centiméter
gr	gramm
h.	hosszúság
lj.	lábjegyzet
ltsz.	leltári szám
m.	magasság
pá.	peremátmérő
ref.	referencia
RégAd	Régészeti Adattár
s.	súly
sz.	szélesség
szerk.	szerkesztette
v.	vastagság
vö.	vesd össze

abb. abbildung

KOROK, KULTÚRÁK, LELEŐHELYEK
RÉGÉSZETI SOROZAT ELŐADÁSAI

2025/2026. évi előadások

A sorozat korábbi előadásainak listája megtalálható a Tornyai János Múzeum honlapján:
www.tornyai-muzeum.hu/programok/lista.html

2025. november 5.

Dr. Füzesi András

régész, muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet, Budapest
Építés és rombolás, a késő újkőkori közösségek működési mechanizmusainak kutatása Hód-
mezővásárhely-Kökénydombon

2025. november 26.

Dr. Szabó Géza

nyugalmazott régész, főmuzeológus
Földpiramisok a Selyemút mentén

2026. január 28.

Dr. Rosta Szabolcs

igazgató, régész, muzeológus, Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét
A tatárjárás új régészeti eredményei

2026. február 25.

Csányi Viktor

régész, muzeológus, Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ
Árpád-kori egyházi kincslelet a Nagy-Bőve-halomról

Tornyai János Múzeum